

6

1982

létünk

**társadalom
tudomány
kultúra**

létünk

TÁRSADALOM, TUDOMÁNY, KULTÚRA

XII. évfolyam, 6. szám, 1982. november—december

*„Nem az emberek tudata az, amely létüket,
hanem megfordítva, társadalmi létük az,
amely tudatukat meghatározza.”*

Karl Marx: A politikai gazdaságtan bírálatahoz
Előszó, 1859.

Forum Könyvkiadó, Újvidék

Szerkesztő bizottság

Árokszállási Borza Gyöngyi szerkesztő
Ing. Bacsí Sándor
Bózsó István
Fehér Kálmán
Fejős I. István
Gabrić-Molnár Irén magiszter
Dr. Györe Kornél főszerkesztő-helyettes
Illés Lajos műszaki szerkesztő

Dr. Matkovic József

Borislav Martin magiszter
Dr. Rehák László fő- és felelős szerkesztő
Szilágyi Gábor
Dr. Szórád György
Dr. Tóth Lajos
Dr. Várady Tibor

Szerkesztői tanács

Apró László
Dr. Balla Ferenc
Borza József
Csonti János
Dr. Gyüre István
Földessy László
Franc Lajos
Gere Terézia
Gutási Miklós
Dr. Jankovics József
Kelemen Dezső
Dr. Božidar Kovaček
Borislav Martin magiszter

Dr. Mirnic József

Vladimir Popin
Dr. Rehák László
Szilágyi Gábor
Szirovica Antal
Dr. Teleki György
Tóth István, a tanács elnöke
Dr. Vajda József
Zrilić Ilona

Szerkesztőségi titkár

Terényi Zsófia

A fedőlapot
Sáfrány Imre és Szilágyi Gábor tervezték

Készült a Forum nyomdájában, Újvidéken

A szám kéziratának leadási ideje 1982. szeptember 30.

Megjelent 1982. december 15.

YU ISSN 0350-4158

TARTALOM

- Dušan Popović* A demokratikus centralizmus mint a forradalmi politikai szervezet — különösképp a Jugoszláv Kommunista Szövetség — elméleti-gyakorlati eszköze 953
- Szórád György* Az ügyviteli rendszer többszintű tervezése dekompozíciós módszer alkalmazásával 974
- Somogyi Sándor* Növénytermesztési tmsz. tervváltozatainak szimulálása 992
- Szenes György* Az öngazgatási tervezés mint rendszer és mint szakmunka 1011
- Jelena Bandin* Az öngazgatási tervezés társadalmi szerepe és funkciója a társult munka rendszerében 1023
- Vörös Imre* Versenyjogot vagy piaci magatartási jogot? Magyarországi dilemmák 1033
- Tóth Lajos* A József Attila Tudományegyetem egységes kísérletének a vajdasági iskolareform szemszögéből való összehasonlító vizsgálata 1045
- Nagy László* A Vajdasági Pedagógiai Intézet 1068
- 150 éve született Szarvas Gábor*
- Láncz Irén* A Nyelvőr első évei 1078
- Nemzetközi szemle*
- Bálint István* Az olasz kommunisták harmadik útja 1093
- Mendrei Ernő* Bagdad helyett Delhiben
Az el nem kötelezett mozgalom egységének megőrzése 1103
- Szimpozion*
- Vékony László* A Paleopatológiai Társaság IV. európai kongresszusa 1110
- Czékus Géza* A jugoszláv biológusok VI. kongresszusa 1115
- Könyv- és folyóiratszemle*
- Vajda Gábor* A szerencsétlen tudat vergődése és fogódzói — Lukács György levelezése 1902—1917. 1120
- Cservenák Róbert* Egy szabadság víziója — Michel Dufrenne két könyvéről 1123
- Gabrić Molnár Irén* A Savremenost 1982/6. száma 1128
- Bálint István* Algéria a tipikus fejlődő ország — a Les Temps Modernes július—augusztusi száma 1131

Dušan Popović

A DEMOKRATIKUS CENTRALIZMUS MINT
A FORRADALMI POLITIKAI SZERVEZET —
KÜLÖNÖSKÉPP A JUGOSZLÁV KOMMUNISTA
SZÖVETSÉG — ELMÉLETI-GYAKORLATI ESZKÖZE

I.

A demokratikus centralizmus olyan politikai-szervezési elv*, amely a forradalmi párt számára biztosítja a gondolat- és akcióegységet, vagyis az elmélet és gyakorlat összekapcsolását a világot megváltoztató konkrét tevékenység objektív-reális lehetősége érdekében.

A demokratikus centralizmus elméleti feltételeit Marx már az 1845 áprilisában lejegyzett Feuerbách-tézisekben megalapozta, a forradalom filozófiájának legelején. Ekkortájt tér át Marx a valláskritikáról az állam kritikájára és ezzel együtt a társadalom szervezési problémáira; később a Német ideológia megírására.

Emlékeztetek arra, hogy az ismeretelméleti téziscsoportban (1, 3 és 5) a kontemplatív, passzív materializmus és az ismeretelméleti tétlenség helyébe a munkát állítja mint folytonosan oszcilláló szubjektum—objektum viszonyt és a cselekvő ember érzékelő tevékenységének meghatározó tényezőjét. A termelés szubjektív tényezője magának a létnek a keretében található, amely lét objektív, tárgyi tényező. A *valódi* emberi viszont a forradalmi, gyakorlati-kritikai tevékenység. Bár az ember maga a körülmények és a nevelés produktuma, az ember a körülményeket változtatja, és ahogy Marx mondta, a nevelőt magát is nevelni kell. Tehát a körülmények annyira alakítják az embert, amennyire az ember a körülményeket.

Az antropológiai-történelmi vonatkozású tézisek (4, 6, 7, 9 és 10) hangsúlyozzák, hogy az emberi lényeg semmiképp sem azonosítható az (egyes) individuum tiszta fogalmával, hanem az a társadalmi viszonyok összessége. A szocializmus annál inkább tudományos, minél inkább az

* A JKSZ KB Társadalmi Kutató Központja, valamint a köztársaságok és tartományok kommunista szövetségei marxista központjainak szervezésében 1982. május 5-én és 6-án Herceg Noviban a fenti címmel tudományos tanácskozást tartottak. Az itt elhangzottakból közöljük Dušan Popović bevezetőjét (I), írásbeli beszámolóját (II) és a vitában való felszólalását (III).

osztály és történelem meghatározta tevékeny ember áll középpontjában és minél inkább célja az elidegenedés valóságos megszüntetése. Ahhoz, hogy a kritika a dolgok gyökeréig hatoljon, fel kell ölelnie (dolgoznia) az emberek egymás közötti és természethez való viszonyát. A materializmus és a történelem között dialektikus viszony áll fenn, amely a világot magával a világgal magyarázza, a dialektikus materializmus ezzel szemben a világ átalakulását (fejlődését) is önmagából a világból feltételezi.

Az elmélet—gyakorlat viszonyát taglaló tézisek (2, 8) a megismerés elméletébe bevonják a gyakorlatot, mint kritériumot. Nem létezik elméletileg, immanensen lehetséges, teljes bizonyíték, mert a tárgyi igazság nem elméleti, hanem gyakorlati kérdés. Az igazság nemcsak elméleti viszony, hanem teljes egészében az elmélet—gyakorlat viszonya. Az ember a gyakorlatban igazolja a valóságot, gondolkodásának erejét és igazságát. Minden misztérium racionális megoldása az emberi gyakorlatban és annak megértésében található.

A legfontosabb a 11. tézis: „A filozófusok a világot csak (különbözőképpen) *értelmezik*; a feladat az, hogy *megváltoztassuk*.” A legfontosabb tehát a jövő, a valóság azon ismerveinek alapvető megismerése, amelyek a jövő hordozói, az a megismerés, amely továbbvisz, amely alapján a jövődőről alkotott tudás, a tudás—tendencia viszony megfogalmazódik. A gyakorlat az elmélet alapján fejlődik, minc ellentét a megismerés és a változás között. A filozófia forradalmian változtatja a világot, a marxista elméletnek proletárforradalmi küldetése van. Az említett tézissel való visszaélésnek minősül az, amikor pragmatizmussal cserélik azt fel, vagy ha a gondolattól megfosztott sémára, tétlen antifilozófiára redukálják. Vagy ahogy Lenin írta, Marx tanítása azért mindenható (örök-érvényű), mert igaz.

A fenti elméleti alapokon jött létre a demokratikus centralizmus a munkásosztály és forradalmi élcsapata, a kommunista párt harca folyamán. E harc lényeges kérdése az elnyomottak és kizsákmányoltak felvilágosítása, a forradalmi-demokratikus eszmék szocializálása, a marxista elméletnek a tömegek anyagi erejévé változtatása volt. E folyamatban relatív önállósága keretei között a világot megváltoztató s közben önmagát is alakító szubjektum létrehozta a demokratikus centralizmust, hogy a konkrét viszonyok közepette minél jobb és kedvezőbb feltételeket teremtsen forradalmi aktivitásának és alkotó tevékenységének kibontakoztatásához. A demokratikus centralizmus elvének az eszmei mellett megvan a maga szűkebb, pártpolitikai jelentősége is. A forradalmi, gyakorlati-kritikai tevékenység közepette nem választható szét az eszmei és politikai egysége. A demokratikus centralizmus manapság nemcsak a kommunista pártok eszköze, hanem más forradalmi szervezeteké is, elsősorban a népfelszabadítóké, mert lehetővé teszi a föld elnyomott és nem egyenjogú munkásosztályai és népei számára, hogy a világot a maga valóságában tolmácsoló elmélettől vezetve ezt a világot meg is változtassák.

Forrását tekintve a demokratikus centralizmus a forradalmi marxiz-

musra épülve, az elmélet és gyakorlat összetett, dialektikus viszonyának tényezője a munkásosztálynak, különösen pedig forradalmi szervezetének gyakorlati-kritikai tevékenysége során. Az ilyen értelemben megalapozott demokratikus centralizmus csak abban az esetben válhat dogmává és csontosodhat meg, ha dogmává süllyesztjük azt az elméletet is, amely feltevéseiből létrejött. Ez esetben fontosabbá válik az önmagáért való szervezet a forradalmi irányultságú párttól, a polgári pragmatizmus a marxista elmélettől. A munkának, a munkásosztálynak, valamint a népeknek és magának az embernek a felszabadításáért folytatott forradalmi harc háttérbe kerül egy olyan prakticista politikával szemben, amely visszaél a marxizmussal és a szocializmussal, a munkásosztályt továbbra is bérvizonyba süllyeszti, elvitatja a népek és nemzetiségek egyenjogúságát a „korlátozott szuverenitás” jelszó értelmében és fokozza az ember elidegenedését.

A marxizmusra épülő demokratikus centralizmus azok számára, akik felismerik a társadalom és a világ fejlődésének történelmi szükségességét, valamint a munkásosztály, a népek és az ember felszabadításának szükségességét, lehetővé teszi a forradalmi akciót. A munka felszabadításáért folytatott forradalmi harcnak letéteményese nem lehet a magára maradt egyén, hanem csak az osztály, a nemzet keretein belül és az adott történelmi szituációban ható forradalmi szervezet tagja. A demokratikus centralizmus forradalmi elveinek megtagadása pedig a munkás- és osztályszempont megtagadását jelenti — áttérést a polgári társadalmat jellemző liberalizmusra és anarchizmusra.

A társadalom, különösen pedig a szocialista társadalom fejlődésével változnak a demokratikus centralizmus elvei — gazdagodnak és demokratizálódnak. A szocialista öngazgatású társadalom fejlődésének és a Jugoszláv Kommunista Szövetségnek a tapasztalatai bizonyítják, hogy a demokratikus centralizmus elveibe épített minden új rendelkezés fejleszteti annak demokratikus komponensét, illetve tartalmát. Ezek következtében különösen a tagok és az alapszervezetek jogai és kötelezettségei szélesedtek, valamint a döntéshozatal demokratikus folyamata s vele együtt a tagok és alapszervezetek felelőssége is a határozatok megvalósítása terén. A forradalmi szervezet ilyen demokratizálása nélkül nem beszélhetünk a társadalom demokratizálásáról, illetve a közvetlen szocialista demokratizálás nélkül úgyszintén nem valósulhat meg az eszmei-politikai és akcióegység sem pedig Jugoszlávia munkásosztályának integrációja a munka felszabadításáért vívott harcban.

A demokratizálásnak — amely a munkásosztály és általában a dolgozók hatalmán alapul —, különösen fontos tényezője az osztály és a nemzeti szempontok állandó összehangolása, miszerint a termelőerők, a termelési, valamint a társadalmi-gazdasági viszonyok minden újabb fejlődési szakaszával erősödik a nemzeti egyenjogúság is. Ez a szocialista öngazgatású rendszerben különösen annak az elvnek bevezetésével jutott kifejezésre, melynek értelmében minden szocialista köztársaság és szocialista autonóm tartomány felel a maga és a közösség fejlődéséért. Ezzel

válí az öngazgatás a társadalmi-gazdasági és politikai viszonyok egységes rendszerévé.

Hogy a radikálisan megváltozott politikai rendszerben a Kommunista Szövetség megfelelő helye és tagjainak, valamint szervezeteinek alkotó eszmei-politikai aktivitása biztosított legyen, megfelelő változásokat kellett eszközölni a kommunista szövetségen belül érvényesülő demokratikus centralizmus elveiben. A demokratizálás további fokozása a tagoknak és az alapszervezeteknek a JKSZ politikája alakítása és valóra váltása terén jelentkező megnövekedett jogaiban és kötelezettségeiben jut kifejezésre. E politika pedig a köztársaságok és autonóm tartományok kommunista szövetségeinek egyenjogú, önálló, közös és egyforma kötelezettségeit szorgalmazza az egységes pánton belül.

Az ilyen szervezeti struktúra nem jelenti a JKSZ föderalizálását, mint ahogy a forradalom előtt, és folyamán sem minősült annak a Horvát, valamint a Szlovén Kommunista Pártok megalakítása, sem pedig a JKP önálló, tartományi pártbizottságainak létrehozása Szerbiában, Bosznia-Hercegovinában, Macedóniában, Crna Gorában és Vajdaságban. A JKSZ egységes programja és a JKSZ demokratikus centralizmusának egységes elvei biztosítják Jugoszlávia munkásosztályának, dolgozóinak, népeinek és nemzetiségeinek egységes eszmei-politikai akcióját. A föderalizmus és a széthúzás akkor jönnek létre, ha valamelyik köztársaság vagy autonóm tartomány kommunista szövetsége eltekint (eltér) a JKSZ programjától, statútumától, a demokratikus centralizmus elveitől, a JKSZ kongresszusainak politikai irányvonalától és a JKSZ KB álláspontjaitól. Más szóval attól, ha vezetőségeiben elharapóznak a frakciók. Ezek a frakciók pedig a munkásosztályt megkerülő döntéshozatalból erednek, vagyis az etatizmus, a bürokratikus centralizmus, a technokratizmus és nacionalizmus felé történő eltolódás következményei. Vagy ahogy azt írásbeli beszámolómban — az illegalitásban levő JKP, Josip Broz Tito és Edvard Kardelj álláspontjaira támaszkodva — hangsúlyozom: a föderálás és a JKSZ föderalizmusa nem szervezési kérdés, hanem egész forradalmi szervezetünk eszmei-politikai és akcióegységének kérdése.

II.

A demokratikus centralizmus a forradalmi kommunista szervezet eszmei-politikai és akcióegységének alapja

A Jugoszláv Kommunista Szövetség keretében az eszmei-politikai és akcióegység kiépítése szoros összefüggésben áll a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésével, valamint a társadalom és a munkásosztály különböző rétegei eltérő érdekeinek az összehangolásával. A Kommunista Szövetség szerveződésének teljes egészében a szocialista öngazgatású demokrácia politikai rendszere-minél eredményesebb működésének szolgálatában kell állnia. A Jugoszláv Kommunista Szövetség egységének kiépítése

annak a harcnak az útján megy végbe, amely a technobürokratikus monopóliumok ellenállásával és azokkal szemben folyik, akik arra törekednek, hogy megakadályozzák az érdekek demokratikus összeegyeztetését, akik kétségbe vonják nemzetünk és nemzetiségeink egyenrangúságát és a munkásosztály érdekeinek döntő szerepét.

A Kommunista Szövetség vezető szerepének megvalósítása terén rendkívüli jelentőségük van a pártban uralkodó viszonyoknak, ezért azokat a forradalmi és akcióegység leghatékonyabb eszközeiként fejlesztjük. A Jugoszláv Kommunista Szövetség demokratikus centralizmusa biztosítja a legszélesebb demokráciát a politika kialakításához és a döntéshozatalhoz, valamint a végrehajtásukhoz szükséges egységet. A demokratikus centralizmus lehetővé teszi a JKSZ minden tagjának, alapszervezetének és vezetőségének, hogy teljes mértékben kifejezésre juttassa kezdeményező- és alkotókészségét. A demokratikus centralizmus nemcsak társadalmunk demokratikus fejlődésének, de a munka, valamint a munkásosztály felszabadulásáért folyó harc előfeltétele is.

A demokratikus centralizmus a forradalmi politikai szervezetben elszakíthatatlan kapcsolatban van a forradalmi szervezet céljaival, ennek elérési útjával és módjával, a szervezetnek a társadalomban elfoglalt helyével és szerepével, a gazdasági, szociális, politikai és más változásokkal. A demokratikus centralizmus kijelöli a forradalmi szervezet tagjának pártépítési feladatait is.

Világszerte, de nálunk is jelentős mértékben eluralkodott a meggyőződés, mely szerint a demokratikus centralizmus kizárólag a kommunista párt belső ügye, körülbelül olyképpen, mint ahogyan azt az egyik mai szovjet teoretikus meghatározta: „A lenini típusú párt belső életének mechanizmusát a demokratikus centralizmus elvei határozzák meg, amelyek harcra kész, egységes szervezetté teszik, feltételeket teremtenek a pártdemokrácia fejlesztésére, de megóvják a pártot a megcsontosodástól, a megtorpanástól és a szektáságtól is.” Ez a szűk látókörű felfogás abból a feltételezésből indul ki, hogy a demokratikus centralizmus túlnyomórészt olyan elvek megváltoztathatatlan halmaza, amely meghatározza a kommunista párt belső életét és viszonyait.

Az ilyen felfogásnak számos oka van. Egyrészt azon alapul, hogy az államszocializmus országában uralmon levő kommunista pártokban a demokratikus centralizmus alapelvei nem változtak az új hatalom felállításától a mai napig. (Ez alól kivételt képez a demokratikus centralizmus deformálódása a SZKP-ben Lenin korától a sztálinizmusig.) Másrészt azzal magyarázható, hogy fejletlen a hazánk szocialista társadalmának fejlődéséről alkotott eszmei-politikai és elméleti tudat, s emiatt nemcsak a forradalmi kommunista szervezet helyzete, szerepe és természete változik meg a szocialista öngazgatású társadalomban, hanem a demokratikus centralizmussal kapcsolatos elvei is.

Annak a nézetnek, mely szerint a demokratikus centralizmus a kommunista párt kifejezetten belső ügye, abban rejlenek a gyökerei, hogy nem ismerték fel eléggé a szocialista társadalom és a forradalmi szer-

vezete közötti dialektikus viszonyt, s ezzel szerveződésének és tevékenységének alapvető elvét — a demokratikus centralizmust sem.

A spontán haladás és a szocialista társadalom fejlődésének tudatos irányítása határozzák meg a kommunisták szervezetének természetét és a benne uralkodó demokratikus centralizmus alapelveit. Ez a haladás és az ilyen irányú fejlődés a szocialista társadalom belső ellentmondásai által kiváltott harc keretében játszódik le. A kommunista szervezetnek mint a társadalom vezető erejének szerepéhez tartozik, hogy ebben a harcban hozzájáruljon a régi társadalom — kapitalista és néha kapitalizmus előtti — maradványainak felszámolásához, túlhaladásához, a szocialista társadalom megszilárdításához és új minőségeinek felülkerekedéséhez. Emellett a kommunista szervezetnek hozzá kell járulnia azon erők és törekvések (bürokratizmus, technokratizmus, nemzeti önzés és csoportérdekek) legyűréséhez, amelyek a társadalom stagnálását idézik elő és konzerválják a meglévő viszonyokat. E harc eredményessége érdekében a kommunista élgárdának alkalmazkodnia kell a társadalmi feltételekhez; szerepének, helyének, szerveződésének, munkája tartalmának és módszereinek meg kell felelniük a szocialista társadalmi viszonyok szükségleteinek és folyamatainak. Ez azt jelenti, hogy a forradalmi kommunista szervezet demokratikus centralizmusának elveit a meghatározott ország és nép objektív történelmi, társadalmi-gazdasági, nemzeti és kulturális sajátosságai határozzák meg. A demokratikus centralizmus fogalmának meghatározásában előforduló szubjektivizmus és voluntarizmus súlyos károkat okozhat a munkásosztálynak és a dolgozóknak, a forradalmi mozgalomnak és a kommunista szervezetnek.

A mai szocializmusban a szubjektivista voluntarizmus legelterjedtebb formája a dogmatizmus, amelynek terjesztője az etatista bürokrácia, a vállalati technokrácia és a technobürokratikus ösztönösség az államszocializmus társadalmában. Ezek ugyanis leggyakrabban nagyállami nacionalizmussal és hegemonizmussal párosulnak. Ennek a jelenségnek a végső megnyilvánulása a sztálinizmus.

A szocialista társadalom fejlődésében előforduló alapvető ellentmondások kifejezésre jutottak a mi gyakorlatunkban is. Ezek feltételezik és meghatározzák azokat a lényegbevágó problémákat, amelyek ellen a Kommunista Szövetség küzd az állam elhalása felé vezető úton. Ezek a problémák és a szocializmus további fejlődéséért folyó eszmei és politikai harc szükségletei feltételezik és határozzák meg a demokratikus centralizmus elveit is a Kommunista Szövetségben.

A Kommunista Szövetség társadalmi szerepének és felelősségének megvalósításában kiütköző alapvető ellentmondások lényege kettős funkciójában rejlik. A KSZ egyrészt a termelők közössége belső eszmei és politikai erejének szerepét tölti be, ami az öngazgatás, a humanista és demokratikus társadalmi tudat tényezője, másrészt pedig a munkásosztály osztályjellegű, történelmi társadalmi érdekeinek forradalmi eszköze, amely közvetlen felelősséggel tartozik a munkásosztály és a dolgozók hatalmáért. És a Kommunista Szövetségnek e két funkciója bizonyos el-

lentéteket tartalmaz. Az első abban nyilvánul meg, hogy a hosszú távúak mellett magában hordozza a közvetlen mindennapos öngazgatási érdekeket is, amelyek néha ellentétben állnak a közös érdekekkel. A második pedig abban, hogy a társadalom általános és közös érdekeinek érvényesítése mellett az igazgatási struktúrák, illetve technobürokrata törekvések hatása alá kerül.

A Kommunista Szövetségnek szerepe megvalósítása közben ki kell küszöbölnie és át kell hidalnia ezeket az ellentmondásokat azzal, hogy szüntelenül szilárdítja belső egységét. A szocialista társadalom fejlődésével és a politikai monopólium megszüntetésével ugyanis minőségi változáson megy keresztül a Kommunista Szövetség társadalmi szerepe és erősödik demokratikus funkciója, miközben gyengül a centralisztikus funkció. A demokratikus funkció erősödése azt jelenti, hogy a Kommunista Szövetségben egyre több kommunista aktivizálódik alkotó módon, s hogy egyre szerteágazóbban tevékenykednek alapszervezeteik. Fokozódik a tagság és a szervezetek szerepe, növekszik a dolgozók és a szervezetek felfelé irányuló hatása a véleményharc belső formáinak terjedésével, az összes alkotó jellegű társadalmi erők bevonásával és a tudománnyal való kapcsolatteremtésükkel, valamint a demokratizmus erősödésével a döntéshozatalban. A Kommunista Szövetség demokratikus funkciójának erősödése nem jelenti azt is, hogy fokozatosan valamiféle nevelő szervezetté vagy vitaklubrá válik. A centralista funkciónak nem szabad oda vezetnie, hogy olyan társadalmi menagerré váljék, amely mindenről dönt.

Azoknak az eredményeknek az alapján, amelyeket a szocialista erők társadalmi-gazdasági és politikai struktúrájuk fejlesztésében elértek, két szakaszra osztható öngazgatású fejlődésünk. A mérföldkövet a JSZSZK alkotmánya és a JKSZ X. kongresszusa jelenti, illetve azok az események, amelyek 1974-ben játszódtak le. Az öngazgatás fejlődésében beállt fordulat ezen momentumainak jelentőségével Josip Broz Tito foglalkozott a JKSZ X. kongresszusán betervezett beszámolójában:

„A politikai összetűzésekben és az ideológiai szembehelyezkedésekben kifejezésre jutott ellentmondások rámutattak arra, hogy társadalmunk történelmi válaszüthöz érkezett... Tudatában voltunk ennek, ezért akciót indítottunk és kezdeményeztük az alkotmány módosítását is. Mindenekelőtt az volt a szándékunk, hogy az alkotmány módosításával megszilárdítsuk és tovább fejlesszük társadalmi, gazdasági és politikai rendszerünknek éppen ezeket a lényegbevágó viszonyait..., és hogy a munkásosztály számára biztosítsuk mindazokat a feltételeket, hogy valóban maga döntsön munkájának eredményéről, döntő szerepet játsszon valamennyi társadalmi ügy intézésében, továbbá, hogy fejlesszük a nemzetek közti viszonyokat az egyenjogúság és a szolidaritás alapján. Az volt a szándékunk, hogy az alkotmányos rendszert megszabadítsuk a bürokrata és centralista viszonyok maradványaitól, amelyek lehetőséget nyújtottak a nemzeti egyenjogúság megbontására... Az volt a meggyőződésünk, hogy ezzel mérhetjük a legerősebb eszmei és politikai csapást

azokra az erőkre, amelyek rendszerünk munkásosztály jellegét és a Jugoszláv Kommunista Szövetség vezető eszmei és politikai szerepét megtámadták.

A JSZSZK új alkotmánya és a köztársaságok meg a tartományok alkotmányai világosan kijelölték a szocialista öngazgatási viszonyok további fejlődésének útját... A munkásosztály ezért fogadta el az alkotmánymódosításokat nagy forradalmi változásként...

Az új alkotmány gyökeres változásokat eszközölt a politikai rendszerben. Ezeknek a módosításoknak az a lényege, hogy biztosítsuk a munkásosztály és általában a dolgozók uralkodó helyzetét a hatalom funkciójának gyakorlásában és egyéb társadalmi ügyek igazgatásában, továbbá, hogy az egyenjogúság és a szolidaritás alapján tovább fejlődjenek a nemzetek és nemzetiségek közötti viszonyok és valamennyi köztársaság és autonóm tartomány felelőssége a sajátos és közös fejlődésért. Az öngazgatás ezáltal a társadalmi, gazdasági és politikai viszonyok teljes rendszerévé válik.

Ezekből az eszmei alapokból kiindulva, először az alkotmányfüggelékkel, majd az új alkotmánnyal kiépítettük a föderatív rendszert, amely a maga elvi következettségével egyedül áll a világon. Mivel a társult munka dolgozói rendelkeznek munkájuk eszközeivel és eredményeivel, így minden nemzetnek és nemzetiségnek lehetősége nyílik, hogy szabadon rendelkezzen a megvalósított többletmunkával, illetve, hogy döntsön saját gazdasági, kulturális és általános társadalmi fejlődésének feltételeiről. Ezen az alapon következetesen érvényesítettük azt az elvet, hogy a köztársaságokat és a tartományokat illeti meg az a jog és felelősség, hogy összhangban az egységes társadalmi és gazdasági rendszerrel, a politikai rendszer egységes alapjaival és a közös érdekekkel, amelyeket a JSZSZK alkotmánya állapít meg — önállóan rendezzék belső viszonyaikat, továbbá, hogy egyenjogúan döntsenek a föderációban a közös ügyekről.

Ezzel elhárítjuk azt a hazug dilemmát, amelyet a nacionalisták vetettek fel, s amely szerint a nemzeti érdekek előbbre valók az osztály-érdekeknél, és amelyek különválasztották ezt a két érdeket."

„A nagy forradalmi változás, a történelmi fordulópont és forradalmunk új szakaszának kezdete” — ahogyan Tito elvtárs értékelte a JSZSZK alkotmányával, a köztársaságok és a tartományok alkotmányaival, valamint a JKSZ X. kongresszusával megjelölt változásokat, különösképpen a következőkben jutnak kifejezésre:

Először, *a társadalmi-gazdasági viszonyokban*. A társult munka lényege és jellege mindinkább az emberek közötti viszonyokban jut kifejezésre, akik *egyenlőségre tesznek szert* a társadalmi eszközökkel folyó munkára való jog alapján. A termelőmunkában részt vevő dolgozóból és a munka társadalmi jellegéből, valamint a társítása iránti szükségletből kiindulva a Kommunista Szövetség tovább küzd azért, hogy a dolgozó a társult munkában ténylegesen rendelkezzen a termelőeszközökkel és munkájának gyümölcseivel, s hogy döntő szerepe legyen az összes tár-

sadalmi teendők végzésében, gazdasági, kulturális és általános társadalmi fejlődésünkben. A fogyatékoságok, nehézségek és problémák ellenére a szocialista öngazgatású társult munka tartalmát mindinkább a jövedelmi viszonyok és az egyre nagyobb fokú jövedelmi átszövődés képezi. A dolgozók maguk építik ki az öngazgatású társult munka mechanizmusát.

Másodszor, *a szocialista öngazgatás politikai rendszerében*. Az öngazgatás mindinkább a dolgozók uralmává válik. A küldöttrendszer kiterjeszti az öngazgatást a társadalmi és politikai döntéshozatal terén is és átlényegíti az öngazgatást, hogy az az egyszerű társadalmi-gazdasági-ból integrális politikai rendszerre váljék. Az öngazgatás fokozatosan kiterjed azokra a társadalmi-gazdasági közösségekre is, amelyek az államhatalmat gyakorolják a községtől kezdve a köztársaságokon és tartományokon keresztül egészen a föderációig. A dolgozók döntéshozatala a munkástanácsokban, valamint a küldöttek és a küldöttségek más öngazgatási szervekben biztosítja a dolgozók közvetlen és szervezett hatását, amelyet a társadalmi újratermelés viszonyainak egészére gyakorolnak. Az öngazgatás mindinkább társadalmi-gazdasági és politikai viszonyná válik a dolgozók között, s egyúttal gazdasági és politikai rendszert képez.

Harmadszor, *a föderatív rendszerben*. A társult munkában fennálló viszonyok lényegében meghatározzák a képviseleti rendszert, a szocialista köztársaságok és a szocialista autonóm tartományok közötti viszonyok tartalmát, a klasszikus föderáció viszonyait túlhaladva. A köztársaságok öngazgatási önállósága és egyenrangúsága lényegesen szélesebb körű, mint az állam illetékessége a burzsoá föderalizmusban vagy az államszocializmusban. Ezeket a viszonyokat elemezve Edvard Kardelj arra a megállapításra jutott, hogy „a társult munka döntő szerepének és a munkásosztály, valamint minden dolgozó közvetlen hatalmának megvalósításával létrejönnek az anyagi és a társadalmi feltételek a köztársasági és föderális centralizmus tényleges áthidalásához, illetve megteremtődnek a reális feltételek arra, hogy mind a köztársaságok és az autonóm tartományok, mind pedig a föderáció öngazgatású és állami közösségként rendezkedjenek be, amelyekben a dolgozók megvalósítják meghatározott érdekeiket, s eközben elengedhetetlenül szükség van a társadalmi megállapodások és öngazgatási megegyezések demokratikus hatóeszközeire a képviselő-testületben, amelyek a társult munkabeli viszonyok kiépítésének alapvető eszközei.”

Negyedszer, *a nemzeti egyenrangúságban*. Újra érvényre jutott Lenin tézise, mely szerint a nemzeti kérdés elsősorban gazdasági és politikai kérdés, s azt nem lehet leegyszerűsíteni a kulturális autonómiára vagy más hasonlókra. Ahhoz, hogy a nemzeti kisebbségek normális nemzeti életüket élhessék, nincs szükség arra, hogy kisebbségként, hanem egyenrangú népként érezzék magukat. Azzal, hogy a bővített újratermelés eszközei minden szinten átkerülnek az öngazgatás szférájába, túlhaladottá válnak az etikus-adminisztratív centralizálás és territorializálás. Ilyen feltételek mellett a dolgozók a saját munkájuk és az össz társadalmi mun-

ka feletti igazgatással, a nemzetek és nemzetiségek egyenrangúságának és szolidaritásának viszonyai közepette, a községekben és a szocialista köztársaságokban, illetve szocialista autonóm tartományokban egyre fokozottabb mértékben fogják szabadon és az öngazgatás útján gyakorolni a munka feletti igazgatást és rendelkeznek munkájukkal, a többletmunkával, a jövedelemmel és a nemzeti javakkal. Ezzel lehetetlenné válik, hogy egyik nemzet vagy nemzetiség kizsákmányolja a másikat politikai dominanciával vagy a gazdasági egyenlőtlenség rendszere útján.

Ötödször, abban, amit az egész öngazgatási fejlődés magában hordoz, mint ahogyan azt Josip Broz Tito mondotta a JKSZ XI. kongresszusán, a mind nagyobb szabadságot, egyenrangúságot, egymástól való függőséget, a köztársaságok és tartományok mint állami közösségek és öngazgatási szubjektumok felelősségét és szolidaritását.

A jugoszláv szocialista társadalom öngazgatási alapokon végbemenő fejlődése létrehozta a szocialista öngazgatású demokrácia új rendszerét az öngazgatási érdekek demokratikus pluralizmusával. Ez a politikai rendszer a párt politikai monopóliumának tagadásaként fejlődik mind a több-, mind pedig az egypártrendszerben. A korábbi egypártrendszerünk összeegyeztethetetlen az új öngazgatási társadalmi-gazdasági viszonyokkal és politikai rendszerrel. Ez az „egypártrendszer annál hajlamosabb az elferdülésre — hangsúlyozta Edvard Kardelj — minél jobban eltávolodik a forradalom kezdeti szakaszától... Ennek keretében a pártvezetőség unió létrehozására törekszik az állami végrehajtó apparátussal, és ily módon a társadalomban jelentkező technobürokratikus törekvések eszközévé válik. Ilyen esetekben az egypártrendszer könnyen a társadalmi ellentétek és konfliktusok voluntarista döntőbírájává válhat. Így az egypártrendszer, amely az osztály fegyvere volt, fokozatosan az osztály és a társadalom feletti technobürokratikus uralom fegyverévé válhat. Ezt a veszélyt előrejelezte már a párizsi kommün és Marx is, de az sohasem volt időszerűbb, mint ma, vagyis a jelenlegi szocialista gyakorlatban.”

A Kommunista Szövetség sikerei abban a harcban, amelyet a dolgozók és polgárok öngazgatásának és az öngazgatási pluralizmus rendszere kiépítésének alapjain folytatott, újabb változásokat követelt a Kommunista Szövetség szerveződésében és tevékenységi formáiban. Ezen változásokkal kívánja kiküszöbölni mindazokat a fogyatékoságokat, amelyek eltávolítják a munkásosztály, illetve a dolgozók mindennapos létérdekeitől, munkájától és életétől. Ezeknek a változásoknak a lényege, hogy tovább fejlődjenek a demokratizmus a Jugoszláv Kommunista Szövetségben, azaz a demokratikus tartalmak és a demokratikus centralizmus elveinek formái.

Pártunk háború utáni kongresszusain, az öngazgatás fejlődésével összhangban, változtak a viszonyok is és ezzel a demokratikus centralizmus elvei is. A demokratikus centralizmus koncepciója és gyakorlata, amelyet a JKP V. kongresszusa fektetett le, kifejezték a viszonyokat és a szocializmusért folyó harc szükségleteit a forradalmi etatizmus, va-

lamint az állami és politikai centralizmus feltételei között. Azonban az V., a VII., a VIII. és a IX. kongresszus eszközölte változások, s a Jugoszláv Kommunista Párt nevének Jugoszláv Kommunista Szövetségre való átváltoztatása ellenére is minőségi változás csak a JKSZ X. kongresszusa után következett be. A demokratikus centralizmus koncepciója és gyakorlata, amelyet ezen a kongresszuson fektettek le, a XI. kongresszuson pedig kibővítették, kifejezi a szocialista forradalom viszonyait és szükségleteit, azért a forradalomért, amely túlhaladja az etatizmust a technobürokrata erőkkkel való kemény összecsapás útján, vagyis kifejezésre juttatja a tovább fejlődő szocialista öngazgatást.

A Jugoszláv Kommunista Szövetségben végrehajtott, a JKSZ X. kongresszusáig végbemenő változások határozott lépést jelentettek a párt politikai monopóliumának túlhaladása és az egypártrendszer fejlesztése útján, amely arra irányult, hogy minél szorosabb kapcsolatot hozzon létre a vezető társadalmi erők és a munkásosztály, valamint a legszélesebb néprétegek között a demokratikus egymás közötti viszonyok közepette.

A JKSZ X. kongresszusa óta a Jugoszláv Kommunista Szövetség demokratikus centralizmusának lényegbevágó alkotórésze a köztársaságok és autonóm tartományok kommunista szövetségeinek egyenrangú helyzete, önállósága, közös és azonos felelősségi elve. Új tényező tehát a kezdeményezés, az önállóság, alkotómunka és a felelőség fejlődése a köztársaságok és az autonóm tartományok kommunista szövetségeinek munkájában, illetve munkásosztályunk élcsapata forradalmi egységének erősítésében. Ez előfeltétele annak is, hogy sikerrel megvalósuljanak a Kommunista Szövetség, az alkotmány és a társult munka törvényének legfontosabb feladatai.

Az ily módon megváltoztatott viszonyokkal, a szerveződés és tevékenység módszerével a Kommunista Szövetség sikerrel megvalósíthatja vezető szerepét, a munkásosztály és a dolgozók, a nemzetek és nemzetiségek szociális és nemzeti érdekeit olyan feltételek közepette, amelyekről az imént szóltam, s amelyek egyúttal magukban foglalják alapvető programcéljainkat is. Csakis az ily módon szerveződő Kommunista Szövetség vezetheti sikerrel azt a harcot, amely a társadalmi-gazdasági viszonyokban felszabadítja a munkát, a munkásosztályt, a népeket és az embert. Csakis ilyen elveken szerveződve folytathat sikeres harcot Kommunista Szövetségünk a szocialista öngazgatás politikai rendszerének kiépítéséért. Csakis ezen az alapon harcolhatja ki az etatista és centralista erőkkel és törekvésekkel szembeállva föderációnk öngazgatási jellegét és a köztársaságok és tartományok egyenrangúságát, valamint az öngazgatású köztársaságok és öngazgatású autonóm tartományok nemzeteinek és nemzetiségeinek egyre nagyobb szabadságát, egyenrangúságát, egymástól való függőségét, felelőségét és szolidaritását.

A társadalmi-gazdasági viszonyokban, a politikai rendszerben és a Kommunista Szövetségben végrehajtott változások meghatározták a társadalmi-politikai szervezetek helyzetét, legfőbb tulajdonságait és szerepét

önigazgatású társadalmunkban, különösképpen pedig a Szocialista Szövetség és a szakszervezet szerepét.

Ezzel összhangban, a demokratikus centralizmus a Jugoszláv Kommunista Szövetség elméleti-gyakorlati eszközeként, amelyet a szocialista társadalom belső ellentmondásainak felszámolásában és fejlődésében használt fel, lényegbevágó változásokon ment keresztül, amelynek útján minőségileg új módon jut érvényre demokratikus komponense.

Mindezek a változások, amelyek a társadalmi-gazdasági viszonyokban és a politikai rendszerben, továbbá a nemzeti viszonyokban, a föderáció jellegében, valamint a társadalmi-politikai szervezetekben végbementek — vagy ahogyan Tito elvtárs nevezte őket: „a hatalmas forradalmi változások”, „a történelmi választ” és „forradalmunk új szakaszának kezdete” —, azt jelentik, hogy a döntéshozatal ereje nálunk áthelyeződött a politikai és állami csúcspontokról a társadalom alapjába, a munkásosztályra, a dolgozókra és a polgárookra, akik — a Jugoszláv Kommunista Szövetséggel az élükön — az integrális öngazgatási rendszerben építik a szabadon társult munka független köztársaságát.

Az egyenrangúság, az önállóság, a köztársaságok és az autonóm tartományok kommunista szövetségeinek közös és azonos felelősségének elvei egy egészet képeznek, de ennek az egésznek a keretében nem kerültek be a Szerb Kommunista Szövetség statútumába, s nincs feldolgozva átfogóan a Szerb Kommunista Szövetség szerveződése Vajdaság Kommunista Szövetségével és Kosovo Kommunista Szövetségével. Pedig ebből kellene kiindulni, hogy kiépülhessen a Szerb Kommunista Szövetség egysége. Tehát a Szerb Kommunista Szövetség egységéről van szó, amely részeinek önállóságán és egyenrangúságán alapszik.

A közelmúltban hangoztatott követelés, hogy a Szerb Kommunista Szövetséget az autonóm tartományok kommunista szövetségeivel egységes szervezetté kell nyilvánítani, nincs összhangban a Jugoszláv Kommunista Szövetség X. és XI. kongresszusain elfogadott statútumokkal. Ezen statútumok szerint a Jugoszláv Kommunista Szövetség egységes szervezet, míg a köztársaságok és az autonóm tartományok kommunista szövetségeinek más sajátosságai vannak.

A Szerb Kommunista Szövetség egyes fórumainak és szerveinek határozatai, amelyeket alacsonyabb szervként kötelezően végrehajtanának Vajdaság és Kosovo Kommunista Szövetségének fórumai és szervei, szervezetei és tagsága, oda vezethetnének, hogy az autonóm tartományokban korlátozódniának a társult munkabeli dolgozók azon jogai, hogy munkájuk eredményével rendelkezzenek. Ezenkívül az autonóm tartományokban korlátozódniának a nemzetek és nemzetiségek abbéli jogai, hogy szabadon rendelkezzenek a megvalósított többletmunkával, vagyis, hogy dönthessenek gazdasági, kulturális és általános társadalmi fejlődésük feltételeiről. Ezzel csorba esett az autonóm tartományok jogán, hogy — az egységes társadalmi-gazdasági rendszerrel, a politikai rendszer egységes alapjaival és azokkal a közös érdekekkel összhangban, amelyeket a JSZSZK alkotmányában meghatároztak — önállóan rendezzék

belső viszonyaikat, s hogy önállóan döntsenek a közös ügyekről a föderációban.

A Szerb Kommunista Szövetség fórumai és szervei határozatának végrehajtása közben az autonóm tartományokban levő kommunista szervezetek, illetve azok küldöttségei és küldöttei bizonyos esetekben összeütközésbe kerülnének a társult munka, a helyi közösségek és más öngazgatási struktúrák küldöttségeivel és küldötteivel, akik alkotmányos jogaik és kötelezettségeik, valamint a Jugoszláv Kommunista Szövetség politikája alapján gyakorolják öngazgatási jogaikat. Ilyen esetekben a küldöttek, akik a Kommunista Szövetség tagjai, abba a helyzetbe kerülnének, hogy választaniuk kellene öngazgatási bázisuk, illetve a Szerb Kommunista Szövetség fórumainak és szerveinek eltérő álláspontja közül. Az ilyen viszonyok belső összeütközéshez vezetnének a küldöttrendszerben és az öngazgatási bázisban, a társult munkában és helyi közösségekben. A belső összeütközések lehetősége és a kríziselemek pedig a társadalmi-politikai szervezetekbe is, különösképpen az autonóm tartományok kommunista szövetségeibe is behatolnának.

A belső összeütközések és kríziselemek lehetőségét megakadályozták a JKSZ X. kongresszusának eszmei-politikai állásfoglalásai és a szervezeti szabályzat. Ezen a kongresszuson megtörtént a viszonyok további demokratizálása az egységes Jugoszláv Kommunista Szövetségben és a demokratikus centralizmusról szóló elveiben, amellyel a rendszer teljes egészében megőrizte és fejlesztette szükséges belső következetességét. A többi változások mellett ezzel a nemzetek és nemzetiségek, illetve a köztársaságok és tartományok egyenrangúsága — amelyet az 1974-es alkotmány fektetett le — a Kommunista Szövetségben is megoldást nyert, hozzáidomult a köztársaságok és tartományok új alkotmányos helyzetéhez. A Jugoszláv Kommunista Szövetség szabályzati rendelkezéseiben új viszonyok alakultak ki a kommunisták tartományi, köztársasági és szövetségi szervezetei, fórumai és szervei között. Nemcsak az önállóságuk, de az egyenrangúságuk és felelőségük is nagyobb lett, s ez a Jugoszláv Kommunista Szövetség demokratikus centralizmusa egyik lényegbevágó elvévé vált.

Az egységes Jugoszláv Kommunista Szövetség felsorolt, lényegbevágó belső viszonyait, szervezését és demokratikus centralizmusát meg kell valósítani a párt minden részében, hogy az egész országban kifejthesse hatását és fejlődhessen az öngazgatás integrális rendszere. Ez pedig azt jelenti, hogy a Jugoszláv Kommunista Szövetség demokratikus centralizmusa elveinek a köztársaságok és tartományok kommunista szövetségeinek helyzetéről és viszonyairól alapul kellene szolgálniuk a viszonyok rendezéséhez a Szerb Kommunista Szövetségben, amelynek keretébe tartoznak az autonóm tartományok kommunista szövetségei.

Az ilyen viszonyok lehetetlenné tennék a majorizálást, leszavazást a döntéshozatalban, illetve a hierarchikus viszonyokat a Szerb Kommunis-

ta Szövetség fórumai és szervei, illetve az autonóm tartományok kommunista szövetségeinek fórumai és szervei között.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség demokratikus centralizmusa irányelveinek érvényre juttatása végett a Szerb Kommunista Szövetségben is össze kell hangolni azon szervek, fórumok és szervezetek viszonyát, amelyek a JKSZ statútuma értelmében egyenrangúak, önállóak és azonos felelősséggel tartoznak a Jugoszláv Kommunista Szövetségnek. Azoktól a köztársasági szervezetektől eltérően, amelyek összetételében a Kommunista Szövetségnek nincsenek más önálló és egyenrangú szervezetei, a szerbiaiban okvetlenül érvényre kell juttatni a JKSZ demokratikus centralizmusáról szóló elvet, egyaránt tiszteletben tartva a Szerb Kommunista Szövetség sajátosságát, illetve a Jugoszláv Kommunista Szövetség egységes elveit. A Szerb Kommunista Szövetségnek fel kell számolnia a tartományok iránti azon viszonyulását, amelyet már a JKSZ X. kongresszusa elévültnek nyilvánított.

A demokratikus centralizmus megvalósításáért folytatott harcban a Jugoszláv Kommunista Szövetség megvalósítja az integrálódást Jugoszlávia munkásosztályán belül is és fejleszti annak eszmei-politikai és akcióegységét abban a harcban, amelyet az a munka, saját maga, a népek és az ember felszabadításáért folytat. Ez lényegbevágó kötelessége a köztársaságok és autonóm tartományok kommunista szövetségeinek, tagjainak és szervezeteinek. A Kommunista Szövetség eszmei-politikai és akcióegysége annak a köztársaságnak a szintjén, amelyben autonóm köztársaságok vannak, megvalósítható az önállóság, az egyenrangúság és az azonos felelősség elvei alapján. A Jugoszláv Kommunista Szövetség programja, s a fórumaiban és szerveiben meghatározott politikai és álláspontok alapján, a Szerb Kommunista Szövetség, Vajdaság Kommunista Szövetsége és Kosovo Kommunista Szövetsége önállóan hozzák meg határozataikat és állásfoglalásaikat, s azért közvetlen és teljes felelősséggel tartoznak köztársaságuk és autonóm tartományuk kommunista szövetségének tagsága, továbbá a Jugoszláv Kommunista Szövetség és fórumai, valamint szervei előtt. A Szerb Kommunista Szövetség állásfoglalásait közös demokratikus viták, nézőpont egyeztetés és döntéshozatal útján dolgozzák ki a Szerb Kommunista Szövetség fórumaiban és szerveiben.

Olyan megjegyzések is elhangzanak, melyek szerint a Jugoszláv Kommunista Szövetség demokratikus centralizmusa elveinek érvényesítése a Szerb Kommunista Szövetségben, a Szerb Kommunista Szövetség „föderálását” jelentené. Ismeretes, hogy 1937-ben megalakult a Szlovén Kommunista Párt és Horvát Kommunista Párt, s ezzel párhuzamosan önállósult a JKP szerbiai, vajdasági, Bosznia Hercegovina-i, Crna Gora-i és makedóniai tartományi bizottsága. Ezt megelőzően a Jugoszláv Kommunista Párt 1934. évi IV. országos értekezletének határozatával, illetve a Horvát és a Szlovén Kommunista Pártok megalakításával, valamint a Makedón Kommunista Párt küszöbön álló megalakításával kapcsolatban Blagoje Perović így írt 1935-ben a Proleterben:

„A Horvát és a Szlovén KP létrehozásával nem föderatív pártszervezet megalakítására törekszünk, s az nem jelenti Jugoszlávia pártbeli megosztását.”

Ezekre a változásokra a Jugoszláv Kommunista Szövetségben a forradalmi harc és a nemzeti kérdés megoldásáért folyó harc egyesítésével került sor, és soha senki sem minősítette a Jugoszláv Kommunista Párt föderálásának.

Később, 1948 végéig létrejött a Szerb Kommunista Párt, Crna Gora Kommunista Pártja, Bosznia és Hercegovina Kommunista Pártja és Makedónia Kommunista Pártja. Mindezt soha senki sem tekintette a Jugoszláv Kommunista Párt föderálásának.

A JKSZ 1969-ben tartott IX. kongresszusán létrejött Vajdaság Kommunista Szövetsége és Kosovo Kommunista Szövetsége.

A JKSZ X. kongresszusán beterjesztett beszámolójában Tito elvtárs szólt a Jugoszláv Kommunista Szövetség föderálásáról, vagyis éppen azon a kongresszuson, amelyen a JKSZ statútumában lefektették a köztársaságok és autonóm tartományok kommunista szövetségeinek egyenrangúságáról, önállóságáról, közös és azonos felelősségéről szóló elveket. Tito elvtárs a föderalizmusról és a Jugoszláv Kommunista Szövetség föderalizmusáról nem annak szerveződése szempontjából szólt, hanem olyan értelemben, hogy a föderálás és a Jugoszláv Kommunista Szövetség föderalizmusa olyan frakciós tevékenységet ért, amely eltér a Jugoszláv Kommunista Szövetség egységes politikájától: etatikus elhajlást, bürokratikus centralizmust, technokratizmust, és nacionalizmust. Ezek szerint a Kommunista Szövetség föderálása és a föderalizmus eszmei-politikai, nem pedig szervezeti kérdés.

A demokratikus centralizmus megvalósítása a Jugoszláv Kommunista Szövetség forradalmi harcának elméleti-gyakorlati eszközeként a Szerb Kommunista Szövetségben és az autonóm tartományok kommunista szövetségeiben ennél fogva nem jelenti a Szerb Kommunista Szövetség föderálását. Ellenkezőleg, a JKSZ demokratikus centralizmusa elveinek következetlen végrehajtása a Szerb Kommunista Szövetségben és az autonóm tartományok kommunista szövetségeiben eltérést jelent a Jugoszláv Kommunista Szövetség egységes politikájától, ez a Kommunista Szövetség föderálása. Ugyancsak a Szerb Kommunista Szövetség föderálását és föderalizmusát jelenti a demokratikus centralizmus olyan alkotóelemeinek fenntartása a Szerb Kommunista Szövetségben és az autonóm tartományok kommunista szövetségeiben, amelyek formájuk és tartalmuk tekintetében társadalmunk fejlődésének túlhaladott etatisztikus szakaszában jöttek létre.

Az egyenrangúság bevezetése a Szerb, a Vajdasági és a Kosovói Kommunista Szövetségbe nem jelenti a Szerb Kommunista Szövetség föderálását és föderalizmusát, hanem a viszonyok demokratizálását és összehangolását a Szerb Kommunista Szövetségben azokkal az elvekkel, ame-

lyeket nyolc évvel ezelőtt elfogadtak és megvalósítottak a Jugoszláv Kommunista Szövetségben.

A JKSZ demokratikus centralizmusa elvi és gyakorlati alapjainak elfogadása a Szerb Kommunista Szövetségben hozzájárul minden olyan vitás kérdésnek a megoldásához, amely felmerül a Szerb Szocialista Köztársaság és a szocialista autonóm tartományok viszonyaiban, s előmozdítja azok kiküszöbölését a szocialista öngazgatás, a küldöttrendszer és a Jugoszláv Kommunista Szövetség politikájával összhangban.

III.

Ha a vitás kérdést elméleti síkon próbálnánk megközelíteni, akkor azt mindenképpen a Jugoszláv Kommunista Szövetség egészének és részeinek viszonyára, valamint e részek közötti viszonyra vezethetnénk le. A Jugoszláv Kommunista Szövetség demokratikus centralizmusának és viszonyának elméleti megalapozásánál nem szabad figyelmen kívül hagynunk két mozzanatot. Az első, hogy a jugoszláv munkásosztály egységes, a második, hogy ez a munkásosztály, amelyben e forradalmi szervezetünk működik, helyzetének megváltoztatásáért harcol, amelyben most objektum, de a szubjektum szerepét kellene betöltenie a társadalmi mozgásokban.

Ilyen alapon állandó forradalmi változások mennek végbe, amelyek tartalma tulajdonképpen a szocialista öngazgatás, s e változások keretében gazdagodik a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúsága. Ebben az esetben soha nem gondoltunk arra, hogy egy egyenjogú nemzeti absztraktum jön létre, sem arra, hogy valami nemzeti jelenséget alkotunk, hanem a termelők viszonyának alapvető változására, akik szociális vonatkozásban felszabadulnak, s egyidejűleg nemzetiségi szempontból is egyre inkább egyenjogúak lesznek. A cél a termelők teljes egyenrangúsága és szolidaritása. E változások tartalma és hordozója az öngazgatás forradalmi folyamata.

Amikor a Jugoszláv Kommunista Szövetség demokratikus centralizmusáról, valamint az egész és a részek viszonyáról van szó, senki sem vitatja el, hogy van többség és kisebbség, a Kommunista Szövetségnek vannak alacsonyabb és magasabb fórumai és különféle szervei, s a közöttük meglévő viszonyokat alapszabályzat rendezi. Minden konkrét alaphelyzetben, minden konkrét kérdésben létrejön a többség és a kisebbség, és ugyanakkor harc folyik a szervezet eszmei-politikai és akcióegységéért.

Egy lényeges kérdés mégis vitás, amelyből más különbségek is adódnak. Az *egységes* jugoszláv munkásosztályban és az *egységes* forradalmi öngazgatási folyamatban a Jugoszláv Kommunista Szövetség *egységes* szervezet. A Jugoszláv Kommunista Szövetségnek megvan minden olyan tulajdonsága, amely egy egységes forradalmi politikai szervezetet jelle-

mez: program, statútum, demokratikus centralizmus, kongresszus, központi bizottság, tagjainak és szervezetének eszmei-politikai és akcióegysége. Erről itt kimerítően szoltunk.

A Kommunista Szövetségben a viszonyok, a közte és részei közötti viszonyok változtak, mégpedig a társadalomban végbemenő változásokkal összhangban, amelyek forradalmi harcának eredményeként jelentkeztek. Ezek a változások egyébként állandóak voltak, de a minőségleg is új viszonyok a JKSZ X. kongresszusán, illetve utána alakultak ki. Ezeket a viszonyokat a JKSZ statútumában találjuk meg a legkifejezőbb módon, s ezekben vannak rögzítve összes elméleti felismeréseink is. A JKSZ tizedik kongresszusától a Jugoszláv Kommunista Szövetség részei, vagyis a köztársaságok és a tartományok kommunista szövetségei alapszabályzatilag egyenrangú, önálló, egységes és egyformán felelős szervezetekként vannak rögzítve. A JKSZ statútumában tehát igen világosan van fogalmazva az elhatárolás: a Jugoszláv Kommunista Szövetség *egységes szervezet*, a köztársaságok és a tartományok kommunista szövetségei pedig *egyenrangú, önálló, közös és egyformán felelős* szervezetek az *egységes Jugoszláv Kommunista Szövetségben*.

E vita kiindulópontjául azok a törekvések szolgálnak, amelyek szerint egy köztársasági kommunista szövetség — elvben teljesen mindegy, hogy melyik köztársasági vagy tartományi kommunista szövetségről van szó — olyan *egységes* szervezet tulajdonságait ölti magára, amilyen a JKSZ statútuma szerint *csak* a Jugoszláv Kommunista Szövetség lehet. A Jugoszláv Kommunista Szövetség rendelkezik saját programjával, statútummal, vannak kongresszusi és Központi Bizottsága, tagjai és szervezetei, a köztársaságok és a tartományok kommunista szövetségei, s mi mindannyian ennek az egységes politikának a végrehajtói vagyunk. Bármelyik köztársaság vagy tartomány kommunista szövetségének elméletileg egységessé való nyilvánítása, ami a forradalmi gyakorlatban is csak a Jugoszláv Kommunista Szövetség kizárólagos tulajdonsága, tulajdonképpen azoknak a szervezeteknek, a köztársaságok és tartományok szervezeteinek a kiválását jelentené az egységes jugoszláv munkásosztályból, az egységes jugoszláv forradalmi öngazgatási folyamatból és az egységes Jugoszláv Kommunista Szövetségből. Ebből a szempontból, a jugoszláv forradalmi mozgalom egészének szempontjából az egységes jelző csak a Jugoszláv Kommunista Szövetséget illeti meg.

Erről a kérdéstről egyébként megbeszéléseket, vitákat folytatnak. Azért vitáznak, mert a Szerb Kommunista Szövetség, valamint a Vajdasági és a Kosovói Kommunista Szövetség közötti viszonyok vonalán nem érvényesültek maradéktalanul az egyenrangúság, az önállóság, a közös és egyéni felelősség elvei. A Szerb Kommunista Szövetség statútumában csak az önállóság elve található meg egyedül.

A kérdés most így vetődik fel: Milyen a viszony az egész és a részek között, s ezen az alapon a részek között is? Elméletileg forradalmi gyakorlatunk egészén alapszik és ennek felel meg, amely a Jugoszláv Kommunista Szövetség statútumában megállapított viszonyokat affirmálja.

Ez először is azt jelenti, hogy Szerbia, Vajdaság és Kosovo Kommunista Szövetsége egyenrangú, önálló, közösen és egyformán felelős szervezet az egységes Jugoszláv Kommunista Szövetségben, s nem alá- és fölérendeltek, másodszor pedig, hogy a Vajdasági Kommunista Szövetség és a Kosovói Kommunista Szövetség a Szerb Kommunista Szövetség kötelekébe tartozik. Eszmei-politikai és akcióegységük, vagyis az egész Szerb Kommunista Szövetség eszmei-politikai és akcióegysége tehát az egyenrangúság, önállóság közös és külön-külön felelősség alapján kellene, hogy megvalósuljon az egységes Jugoszláv Kommunista Szövetségben.

Ez a vita egyébként nem független társadalmunk valódi történéseitől. Nehézségeink ellenére, amelyekről e két nap alatt sokat beszéltünk, a szocialista öngazgatásért folytatott harc állandóan napirenden van, egyfelől, mint pártunk egységének szükségessége, a Jugoszláv Kommunista Szövetség eszmei-politikai és akcióegységének szükségessége, másfelől az öngazgatású önállóságnak és egyenrangúságnak minél teljesebb szükségessége. Ezekről az úgymond dialektikus ellentmondásokról vitázunk most is. Mindenekelőtt az önállóságról és az egyenrangúságról van szó, a termelési viszonyról, arról a forradalmi szükségességről, hogy minden közvetlen termelő önállóan és egyenrangúan, döntsön saját munkájának feltételeiről, eszközeiről és eredményéről, amit lehetővé tesz szocialista öngazgatású rendszerünk és föderatív államberendezésünk. Természetes tehát, hogy ebben a fejlődésben a mind nagyobb egyenrangúságnak állandóan az érdeklődés központjában kell állnia nemcsak a Kommunista Szövetségben, de egész társadalmunkban. Az egyenrangúság és a közösség voltaképpen egyazon kérdés. Ez is, amiről itt szó van egy a természetes és elkerülhetetlen kérdések közül, amelyek az öngazgatás és az egyenrangúság köréből fakadnak, amelyekről vitát kell folytatnunk, s éppen ezért nem látom okát a politikai dramatizálásnak.

Fordította *Hornok Ferenc*

Rezime

Demokratski centralizam kao teorijsko-praktični instrument revolucionarne političke organizacije i posebno Saveza komunista Jugoslavije

Autor ističe da je demokratski centralizam utemeljen u revolucionarni marksizam, pa kao takav on je činilac u složenom odnosu dijalektičkog jedinstva teorije i prakse, u praktično-kritičkoj delatnosti radničke klase, i posebno njene revolucionarne organizacije. Demokratski centralizam omogućava revolucionarnu akciju čoveka koji je spoznao istorijsku nužnost razvoja društva i sveta, oslobođenja radničke klase, naroda i čoveka.

S razvojem socijalističkog samoupravljanja i Saveza Komunista Jugoslavije

-- ukazuje autor -- principi demokratskog centralizma se isto menjaju, obo-
gaćuju se i demokratizuju. Naročito se proširuju prava i obaveze članova i os-
novne organizacije, demokratski proces u donošenju odluka i uporedo s tim
odgovornost člana i osnovne organizacije u njihovom ostvarivanju. Bez te
demokratizacije revolucionarne organizacije nema ni demokratizacije društva,
odnosno razvoja neposredne socijalističke demokratije. Bez toga nema ni nje-
nog idejno-političkog i akcionog jedinstva, niti se ostvaruje integracija radničke
klase Jugoslavije u borbi za oslobođenje rada.

Izuzetno značajna komponenta demokratizacije jeste stalno usklađivanje
klasnog i nacionalnog, pri čemu sa svakim novim stepenom razvoja proizvod-
nih snaga, proizvodnih i društveno-ekonomskih odnosa jača i nacionalna rav-
nopravnost. To je naročito izraženo u političkom sistemu socijalističkog samo-
upravljanja i njegovom delegatskom odlučivanju uvođenjem principa da je sva-
ka socijalistička republika i socijalistička autonomna pokrajina odgovorna za
sopstveni i zajednički razvoj, čime samoupravljanje postaje celovit sistem druš-
tveno-ekonomskih i političkih odnosa.

Da bi se obezbedilo primereno mesto i uloga Saveza komunista u radikalno
promenjenom političkom sistemu i stvaralačka idejno-politička aktivnost njegovih
članova i organizacija unutar tog sistema, izvršene su odgovarajuće promene
u organizovanosti i načinu rada, u principima demokratskog centralizma Save-
za komunista Jugoslavije. One se sastoje u daljoj snažnoj demokratizaciji, u
povećanim pravima i obavezama članova i osnovnih organizacija u izgradi-
vanju i sprovođenju politike Saveza komunista Jugoslavije, u uspostavljanju
*ravnopravnosti, samostalnosti, zajedničke i podjednake odgovornosti saveza komu-
nista republika i autonomnih pokrajina u jedinstvenom Savezu komunista
Jugoslavije.*

Povod za polemiku su zalaganja da jedan republički savez komunista uzme
svoje *jedinstvene organizacije* odnosno ono određenje koje prema statutu
SKJ pripada *samo* Savezu komunista Jugoslavije. Naime odnosi u Savezu komu-
nista Srbije na relaciji sa Savezom komunista Vojvodine i Savezom komu-
nista Kosova nisu celovito ostvareni na principima ravnopravnosti, samo-
stalnosti, zajedničke i podjednake odgovornosti. U Statut Saveza komunista
Srbije uveden je samo princip samostalnosti.

Teorijski je zasnovano i odgovara celini prakse naše revolucije da se afir-
miše odnos koji je utvrđen u Statutu Saveza komunista Jugoslavije. A to
znači, prvo, da su savezi komunista Srbije, Vojvodine i Kosova ravnopravne,
samostalne, zajednički i podjednako odgovorne organizacije u jedinstvenom
Savezu komunista Jugoslavije, a ne niže i više; i, drugo, da su Savez komu-
nista Vojvodine i Savez komunista Kosova u sastavu Saveza komunista Srbije.
Njihovo idejno-političko i akciono jedinstvo, odnosno idejno-političko i akcio-
no jedinstvo celog Saveza komunista Srbije trebalo bi da se ostvaruje, dakle, na
osnovama ravnopravnosti, samostalnosti, zajedničke i podjednake odgovornosti
svakog od tih delova jedinstvenog Saveza komunista Jugoslavije.

Summary

Democratic Centralism as Theoretical and Practical Instrument of Revolutionary Organization Policy and as a Special Instrument of the League of Communists of Yugoslavia

The author points out that democratic centralism is founded in Marxism and according to that it's an element of the complex unity of dialectical theory and practice, the practical and critical activity of working class especially it's revolutionary organization. Democratic centralism enables revolutionary activity of people who realised the historical necessity of social progress in the world, liberation of working class and all mankind.

With the development of socialistic self-management and the League of Communists — says the author — principles of democratic centralism have changed, they have become richer, the rights and duties of members and basic organizations wider, democratic process of decisionmaking along with responsibility of members and the basic organizations in realising them. Without the democratisation of revolution and its organization there is no social democracy, or progress of social democracy. Neither can ideological and actional unity stand without it, nor the integration of working class in the struggle for the liberation of work.

One of the most important components of democratization is the continuing coordination of class — and national democracy, having in mind that each step made in developing the productional power, productional and economic relations strenghtens the equality. It's very much expressed in the political system of socialistic self-management and delegate system of decisionmaking, and by the application of the principle that each socialist republic and socialist autonomous province is responsible for it's own and for the common development, so self-management becomes a united system of socio-economic and political relations.

To enable an outstanding position to the League of Communists in the radically changed political system and to enable the creative ideological and political activity of their members and organizations within that system, some changes were done at organization and working methods. These consist of the further democratisation, taking bigger part in the realization of the policy of the League of Communists, in developing equality, independence, common and individual responsibility of the League of Communists of republics, autonomous provinces and the united League of Communists of Yugoslavia.

The motive of polemic is the devotion to make each League of Communists of each republic a singular organization such as the League of Communists of Yugoslavia, having no others this privilege before. Namely the relations between the League of Communists of Serbia, Kosovo and Vojvodina haven't been realised on the principles of equality, independence, common and individual responsibility. The Statute of the League of Communists of Serbia contents only one of the principles mentioned above: independence. According to theory and practice in our revolution it's been always a fact that relations have been built by the statute of the League of Communists of Yugoslavia. It means that the league of Communists of Serbia, Kosovo and Vojvodina are equal, independent and equally responsible in the League of Communists of Yugoslavia. The League of Communists of Vojvodina and the League of

Communists of Kosovo within the League of Communists of Serbia. Their ideological — political and actional unity of the League of Communists of Yugoslavia should be realized on the principles of equality independence common and individual responsibility of each part of this united and singular League of Communists of Yugoslavia.

Szórád György

AZ ÜGYVITELI RENDSZER TÖBBSZINTŰ TERVEZÉSE DEKOMPOZÍCIÓS MÓDSZER ALKALMAZÁSÁVAL*

O. BEVEZETÉS

Az öngazgatású tervezés elméleti tételei viszonylag új keletűek. Az eddigi tapasztalat ezen a területen még nem elegendő a széles körű elméleti általánosításokhoz. A tervezéshez feltétlenül szükséges a társadalmi-gazdasági rendszer fejlődésének tanulmányozása, valamint új tervezési koncepciók alkalmazása mind a gazdaságban, mind a társadalom egyéb szféráiban. Éppen ezért nem várható egy mindent felölelő és elméleti síkon tökéletesen egységes tervezési koncepció megalapozása. A gyakorlat és a további kutatások feladata az, hogy a meglévő koncepciót olyan jelentős elemekkel bővítsék, amelyek a tervezést ésszerűbbé és a gyakorlat szempontjából hatékonyabbá teszik.

E szempontból kiemelkedő jelentőséggel bír az öngazgatási tervezés integritása, tekintettel arra, hogy az ügyviteli rendszerben a tervhatározatokat a szer-teágazó öngazgatási szerkezet különböző szintjein hozzák. A tervezési eljárások egybehangolása igen fontos. A tervek integritása biztosítja az összehangoltságot mind a tervhatározatok meghozatalában, mind azok végrehajtásában. Ezzel növekszik az ügyviteli rendszer belső és külső beilleszkedési adottsága környezetébe, valamint alkalom adódik, hogy a környezetére közvetlenül kihasson.

Ez a munka azokhoz az útkereső kutatásokhoz tartozik, amelyek az egzakt módszerek alkalmazásának lehetőségeit boncolgatják, olyan tervezés terén, ahol elengedhetetlenül szükséges az ügyviteli rendszer különböző szintjein hozott tervek összeegyeztetése. Az értekezés a lineáris programozás dekompozíciós módszerének alkalmazását taglalja, természetesen nem azzal a céllal, hogy az öngazgatású tervezés alpmódszereit – a társadalmi megállapodásokat és az öngazgatási megegyezéseket – felcserélje, hanem, hogy ezekre támaszkodva, az öngazgatási döntéshozatal függvényeként hozzájáruljon, az öngaz-

* E cikk a szerző 1982 márciusában, a ljubljanoi Edvard Kardelj Egyetem Boris Kidrič Közgazdasági karán – a számítástechnika és vezetéstudomány tárgykörében – megvédett doktori értekezésének kivonatos bemutatója.

gatási elveken felépített ügyviteli rendszer többszintű tervezési problémáinak áttekintéséhez, illetve olyan módszerek és utak felkutatásához, amelyek a többszintű tervezést hatékonyabbá és ésszerűbbé teszik.

1. AZ ÖNIGAZGATÁSÚ TERVEZÉS TÖBBSZINTŰ JELLEGE

Elemzéseink tárgyát a szocialista öngazgatás ügyviteli rendszere képezi, vagyis az öngazgatási elvek alapján berendezett ügyviteli rendszer, amely tulajdonképpen társult munka-szervezet (a továbbiakban a szövegben és a levezetésekben egyaránt tmsz rövidítéssel jelöljük). A munkaszervezet olyan társultmunka-alapszervezetek (tmaszok) összessége, amelyek egy bizonyos termelésen belül egymást kiegészítő tevékenységeket folytatnak.

Elemezve a társult munka többszintű tervezési módozatainak alapvető jellemvonásait, valamint feltételeit, a következő megállapításokhoz juthatunk el:

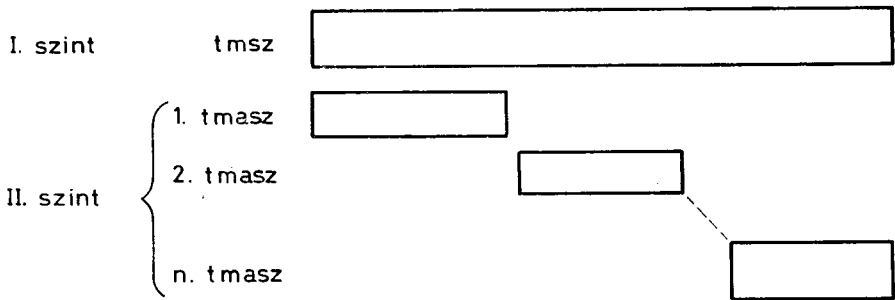
- 1.) A kiindulópont a tmasz terve, ami egyben a közös tervezés végcélja is. Ezen a terven keresztül a munkásoknak alkalma adódik az újratermelési folyamat ellenőrzésére a jövedelem és eszköztársítás minden szintjén.
- 2.) A társult munkában a tervezés egyidejűleg több szinten folyik.
- 3.) A tmasz független a tervezésben, de ez a függetlenség a munkaszervezetbe való társulással viszonylagos jelleget ölt, ugyanis a közös tervezés szükségessége a munkaszervezetben vitathatatlan. Ez a közös tervezés egyenrangú partnereket feltételez a tervezés azonos és különböző szintjein, nem beszélhetünk alá és fölé rendelt szintekről, hanem csak egymással függő viszonyban álló tervezéshordozókról.
- 4.) A közös terv nem a résztervek egyszerű összesítése, hanem az azonos és különböző szintek, illetve a vízszintes és függőleges kezdeményezések eredménye.
- 5.) Az integritási elv értelmében a tervezést az öngazgatási szerkezet különböző szintjein végzik a szükséges egyeztetéssel és összehangolással.
- 6.) Az egyeztetés fokozatos folyamat, amelyben elsőként a saját lehetőségek felismerése szerepel, majd a lehetőségeket egyeztetik azonos, majd különböző szinteken. Ennek alapmódszere az öngazgatási megegyezés és a társadalmi megállapodás.

Az eddigi tapasztalatok az öngazgatási tervezésben azt mutatják, hogy a megegyezések eredménye általában kényszermegoldás, nem pedig optimális. Ezért indokoltá válik olyan módszerek alkalmazása, amelyek „útmutatóként szolgálhatnak az optimális megoldás felé, oly módon, hogy az öngazgatási megegyezések és a társadalmi megállapodások demokratikus jellegét sértetlenül hagyják”¹.

A kutatónak egy így megfogalmazott feladat kihívás. Olyan módszert kialakítani, amely beépíthető az öngazgatási folyamatokba és optimális tervhatározatot biztosít. A kutatásokkal olyan tervezési eljárásokat kell meghatá-

- b) a K_1, K_2, \dots, K_n mátrixok a műszaki együttthatókat tartalmazzák amelyek a közös forrásokra vonatkoznak, míg az A_1, A_2, \dots, A_n együttthatómátrixok a tmsz-ok forrásaira vonatkoznak;
- c) a c_1, c_2, \dots, c_n vektorok elemei a tmsz-ok tevékenységeinek egységnyi hatékonyságát mutatják;
- d) az x_1, x_2, \dots, x_n vektorok a tmsz-ok tevékenységét jelölik;
- e) a $K_1x_1 + K_2x_2 + \dots + K_nx_n \leq b_0$ egyenlőtlenség közös korlátot képez, míg
- f) az $A_ix_i \leq b_i$ ($i=1, 2, \dots, n$) alakban adott egyenlőtlenségek a tmsz-ok korlátozó feltételeit képezik.

A (2.1) optimumszámítási probléma korlátozó feltételrendszerét az 1. képen ábrázoljuk. A bemutatott tervezési szerkezet – blokkátlys – többszintű, pontosabban kétszintű. Ugyanis a tervezésnek a tmsz-en belül többszintű (kétszintű) jellege van, mert a tmsz szintjén állapodnak meg a munkamegosztást illetőleg, vagyis az egyes alapszervezetek termelési programját illetőleg. Ezzel szemben ezen, a tmsz szintjén, nem folyik termelés.

1. kép

S végül leszögezhetjük, hogy a (2.1) modell a lineáris programozás kétszintű, blokkátlys problémája szerkezetének felel meg, aminek a megoldására különösképpen alkalmasak a dekompozíciós módszerek.² Ezek a módszerek képezik a következő fejezet tárgyát.

3. NAGY OPTIMUMSZÁMÍTÁSI PROBLÉMÁK MEGOLDÁSI MÓDSZEREI³

A nagy optimumszámítási problémák megoldási módszereit két nagy csoportra oszthatjuk:

1. a bázis – manipulációs eljárások, amelyek a szimplex módszer tulajdonságainak további tökéletesítésén alapulnak,

2. a dekompozíciós eljárások, amelyek új, az adott problémához jobban idomuló algoritmusok kidolgozását feltételezik, és pedig úgy, hogy az elsődleges nagy probléma megoldását több kisebb vagy bizonyos szempontból könnyebb feladat – általában többszörös – megoldására bontják.

Esetünkben egyértelműen a második csoportba tartozó dekompozíciós módszerek mellett döntünk, nem csak azért, mert ezek a módszerek számítástechnikai szempontból sokban gazdagították a meglévő optimumszámítási lehetőségeket, hanem azért is, mert lehetővé tették bizonyos gazdasági folyamatok, így a tervezés modellezését is.

Térjünk rá ezért a továbbiakban, a dekompozíciós elv lényegének általános vizsgálatára. Vegyük a következő problémát:

(3.1)

$$\begin{aligned} & \mathbf{x} \geq \mathbf{0} \\ & \mathbf{Ax} = \mathbf{b}^4 \\ & \mathbf{Bx} = \mathbf{d}^5 \\ & \mathbf{c}^* \mathbf{x} \rightarrow \min \end{aligned}$$

ahol

- \mathbf{x} : n-elemű vektor
- \mathbf{A} : (m. n) típusú mátrix
- \mathbf{B} : (k. n) típusú mátrix
- \mathbf{b} : m-elemű vektor
- \mathbf{d} : k-elemű vektor
- \mathbf{c}^* : n-elemű vektor.

Definiáljunk egy zárt, konvex poliedrikus halmazt az n-dimenziós térben:

$$\bar{K} = \{ \mathbf{x} \mid \mathbf{Bx} = \mathbf{d}; \mathbf{x} \geq \mathbf{0} \}.$$

Mivel $\mathbf{x} \geq \mathbf{0}$, ezért $K = C + H$, ahol

– C véges számú $\mathbf{c}^1, \mathbf{c}^2, \dots, \mathbf{c}^r$ extrémális ponttal generált poliedrikus kónusz, azaz

$$C = \left\{ \mathbf{x} \mid \mathbf{x} = \sum_{j=1}^r \mu_j \mathbf{c}^j; \mu_j \geq 0 \right\}$$

– H az $\mathbf{e}^1, \mathbf{e}^2, \dots, \mathbf{e}^n$ véges számú extrémális pontok konvex palástja, azaz

$$H = \left\{ \mathbf{x} \mid \mathbf{x} = \sum_{i=1}^h \lambda_i \mathbf{e}_i; \lambda_i \geq 0; \sum_{i=1}^h \lambda_i = 1 \right\}.$$

Az említett jelzések bevezetésével a (3.1) problémát a következő alakra hozhatjuk:

(3.2)

$$\lambda_i, \mu_j \geq 0 \quad \begin{array}{l} i = 1, 2, \dots, h \\ j = 1, 2, \dots, r \end{array}$$

$$\sum_{i=1}^h \lambda_i p^i + \sum_{j=1}^r \mu_j r^j = b$$

$$\sum_{i=1}^h \lambda_i = 1$$

$$\sum_{i=1}^h \lambda_i \alpha_i + \sum_{j=1}^r \mu_j \beta_j \rightarrow \min_{\lambda, \mu}$$

ahol:

$$\alpha_i = c^* e^i \quad \beta_j = c^* e^j$$

$$p^i = A e^i \quad r^j = A e^j.$$

Az átalakított problémát **fő (master) problémának** nevezzük. A probléma sok változót tartalmaz, tekintettel arra, hogy általában a „h” és az „r” nagy számok. A dekompozíciós elv kiépítésénél abból indulunk ki, hogy a nagyszámú extrémális pontból és irányból csak annyit veszünk tekintetbe, amennyire feltétlenül szükség van.

Feltételezzük, hogy a következő index halmazokat ismerjük:

$$\begin{array}{l} I' \subset I = \{ 1, 2, \dots, h \} \\ J' \subset J = \{ 1, 2, \dots, r \}; \end{array}$$

melyekre vonatkozólag adott a következő probléma:

(3.3)

$$\begin{array}{l} \lambda_i \geq 0 \quad i \in I' \\ \mu_j \geq 0 \quad j \in J' \end{array}$$

$$\sum_{i \in I'} \lambda_i p^i + \sum_{j \in J'} \mu_j r^j = b$$

$$\sum_{i \in I'} \lambda_i = 1$$

$$\sum_{i \in I'} \lambda_i \alpha_i + \sum_{j \in J'} \mu_j \beta_j \rightarrow \min.$$

Ezt a problémát **redukált-fő (master) vagy koordinációs, problémának** nevezzük, mert hasonlít igazán a (3.2) problémára de oszlopainak csak egy részét tartalmazza. Tegyük fel, hogy a (3.3) problémának van lehetséges bázismegoldása.⁶ Az eredeti probléma megoldásához a redukált-fő probléma megoldásán keresztül kell eljutnunk. E célból a következőket állapíthatjuk meg:

Jelöljük az optimális bázis indexeit mint $I^{t^0} \subset I^t$ és $J^{t^0} \subset J^t$, míg a duális megoldást mint (π^{*t}, δ_t) . Így kapjuk a következő relációkat.

$$\pi^{*t} p^i + \delta_t = \alpha_i$$

$$\pi^{*t} r^j = \beta_j. ^7$$

A (π^{*t}, δ_t) együtthatókat felhasználjuk az eredeti probléma optimumának kivizsgálására. Olyan p^i ($i \in I - I^t$) vektorokat keresünk, amelyekre nézve $\pi^{*t} p^i + \delta_t > \alpha_i$ vagy olyan r^j ($j \in J - J^t$) vektorokat amilyenekre nézve $\pi^{*t} r^j > \beta_j$. Vagyis a K halmaz definiálása értelmében olyan e^i vektorokat keresünk, hogy

$$(\pi^{*t} A) e^i + \delta_t > c^* e^i$$

vagy olyan e^j vektorokat, hogy

$$(\pi^{*t} A) e^j > c^* e^j.$$

A fenti tényezők meghatározásához szükséges az úgynevezett **alprobléma**, illetve az alrendszer problémájának megoldása, amit a következő alakban írhatunk fel:

(3.4)

$$\begin{aligned} x &\geq 0 \\ Bx &= d \\ (c^* - \pi^{*t} A)x + \delta_t &\rightarrow \min_x \end{aligned}$$

A szimplex algoritmus ismeretében tudjuk, hogy a (3.4) probléma megoldásánál a következő esetek jelentkezhetnek:

- 1) A (3.4) problémának van optimális megoldása. Ilyen esetben kiszámítjuk az $A e^i$ vektort, mellyel kiegészítjük a (3.3) problémát, majd azt ismét megoldjuk.
- 2) A (3.4) probléma célfüggvényének nincs felső határa az $x \in K$ nézve. Ismeretes hogy ilyen esetben létezik olyan $c^i \geq 0$ vektor, melyre érvényesek a következő relációk:

$$Bc^i = 0 \text{ és } [c^i - (\pi^{*t} A)] c^i < 0.$$

Ez esetben a (3.3) problémát az $r^i = A c^i$ oszloppal bővítjük és ismét megoldjuk.

- 3) A (3.4) problémának nincs lehetséges megoldása, ez esetben az eredeti problémának sincs lehetséges megoldása.

A vázolt módon – iteratív eljárással jutunk el a (3.1) probléma megoldásáig. Az iterációs folyamatban döntő szerepet játszik a (3.3) és (3.4) probléma közötti információcsere. Az alproblémák segítségével megkapjuk a (3.1) probléma megoldását azzal, hogy csak egyes extrémális pontokat és irányokat kellett meghatározni.⁸

Az eljárás igen hatásos, abban az esetben ha az **A** mátrixnak kevés sora van, a **B** mátrix pedig speciális szerkezettel rendelkezik. Ez áll fenn az esetben, ha a **B** blokkátlys szerkezetű.

Az előbbieken vázolt általános elemek az irodalomban említett összes dekompozíciós módszereknél szerepelnek. Ebből a tényből kiindulva a következőkben még egyszer kiemeljük e módszerek közös tulajdonságait:

- Az adott problémát megfelelő transzformálással könnyebben kezelhető alakra lehet hozni, és így az eredeti problémát több kisebb problémára bontani. A felbontás eredményeként úgynevezett koordinációs – valamint alproblémákat nyerünk. Ez tulajdonképpen a dekompozíciós módszer lényege.
- A transzformált problémához olyan megoldási eljárást kapcsolunk, amely biztosítja a koordinációs probléma és az alprobléma összekötését.
- A koordinációs probléma és az alprobléma között információcsereére kerül sor.
- Az algoritmus általában iterációk sorozatából áll.

A felsorolt tulajdonságok lehetővé teszik a dekompozíciós módszerek csoportosítását. Ugyanis az algoritmusokat a következő tényezőkkel jellemezhetjük:

- a) milyen eljárásokat alkalmaznak a fő (master) probléma felállításánál,
- b) milyen az alproblémák megoldási stratégiája,
- c) milyen az információcsere a master és az alprobléma között.

A doktori értekezésben a hangsúlyt a lineáris programozás (optimumszámítás) dekompozíciós módszereire fektettük, elsősorban Dantzig-Wolfe, Benders és Rosen módszereire.⁹ Ebben a cikkben nem elemezzük ezeket a módszereket, ugyanis a (3.1) problémában már bemutattuk a dekompozíciós módszer általános formáját, az egyes alkotók módszerei sajátosságainak tárgyalására pedig nincs szükség esetünkben. Egyedül hozzá kell fűznünk, hogy a doktori értekezés ezen a téren nem hozott teljesen új elméleti eredményeket, inkább az eddigi módszerek szintézise, de ezzel szemben **új koncepciót** alkalmaz, **új tételeket** és azoknak **bizonyítását** adja. Ezek lehetővé tették a dekompozíciós módszer eljárásainak **újszerű interpretálását**, ami egyben **feltárt** egy egész sor, az irodalomban eddigi **ismeretlen lehetőséget** a dekompozíciós módszereket illetően.

4. TÖBBSZÍNTŰ BLOKKÁTLÓS SZERKEZETEK OPTIMALIZÁLÁSA

A (2.1) típusú problémát kétféleképpen lehet optimalálni:

1. közvetlenül szimplex módszerrel
2. közvetetten – a probléma felbontásával.

Ha a (2.1) probléma kiinduló adatait P -vel, az optimális megoldás vektorát pedig r -rel jelöljük akkor:

- a szimplex módszer közvetlen alkalmazásával a következő transzformációt hajtjuk végre

$P \rightarrow r$

- a közvetett módszerrel a P -ből az r vektort indirekt úton kapjuk meg, mert az említett transzformációt úgy intézzük el, hogy a P adatbázist előbb részhalmazokra bontjuk:

P_0 : a rendszer (tmsz) adatai

P_1, P_2, \dots, P_n : az alrendszerek (tmsz) adatai

illetve

$$(P_0, P_i) = P \quad (i=1, 2, \dots, n).$$

Először a P_0 alapján a rendszer szintjén elvégzik az első iterációkat:¹⁰

$$P_0 \rightarrow [M_0^1, O_1^1, O_2^1, \dots, O_n^1]$$

ahol az:

M_0^1 : a rendszer számítógépe memoriájának tartalma az 1. iteráció után.

O_i^1 : a rendszer azon információi, amelyeket az 1. iteráció után továbbít az alrendszereknek ($i=1, 2, \dots, n$) további feldolgozás céljából¹¹ (saját iterációjaik szükségleteire).

Majd elvégzik az alrendszerek első iterációit

$$P_i \rightarrow [M_i^1, I_i^1]$$

ahol az

M_i^1 – az i -edik alrendszer számítógépe memoriájának tartalma az 1. iteráció után.

I_i^1 – az i -edik alrendszer azon információi, amelyeket az 1. iteráció után a rendszernek továbbít.

Az első iteráció után általában az iterációk egész sora következik. A t -edik iterációban a következő transzformációkat végezzük el:

– a rendszer szintjén

(4.1)

$$[M_0^{t-1}, I_1^{t-1}] \rightarrow [M_0^t, O_1^t]$$

– az alrendszerek szintjén

(4.2)

$$[M_i^{t-1}, O_i^{t-1}] \rightarrow [M_i^t, I_i^t].$$

Mindkét transzformáció determinisztikus jelleggel bír: a bemenő adatok egyértelműen meghatározzák a végső információt. Ezzel kapcsolatban jelentkezik:

- a **memorizálás szabálya**, amely meghatározza, hogy a kezdő adatokból, a t -edik iteráció előtti információs inputokból és eredményekből mit kell tárolni a rendszer és az alrendszerek számítógép memoriájában;
- a **tájékoztatás szabálya**, amely meghatározza, hogy mely adatokat küldi a rendszer az alrendszernek és fordítva;
- az **iteráció-befejezés szabálya**, illetve milyen feltételek mellett küldi el a rendszer a következő sajátos outputot:

$$O_i^t = O_i^*$$

amely alapján kiszámítható az

(4.3)

$$[M_i^t, O_i^*] \rightarrow r_i.$$

A kapott $r^* = [r_1^*, r_2^*, \dots, r_n^*]$ vektorra nézve a következő két reláció közül az egyik érvényes:

$$r^* = r$$

vagy

$$r^* \approx r^{12}.$$

A közvetett megoldási mód ilyen általános elemzése lehetővé teszi a dekompozíciós módszer interpretálását több szempontból, bennünket azonban a dekompozíciós módszer csak mint a tervezés elméleti és normatív modellje érdekel.

5. TÖBBSZINTŰ TERVEZÉS DEKOMPOZÍCIÓS MÓDSZER ALKALMAZÁSÁVAL

A dekompozíciós módszer gyakorlati alkalmazásával a tervezést valamelyik dekompozíciós módszer alapszabályai szerint kell megszervezni, ami azt jelenti, hogy:

- a) létezni kell rendszer és alrendszer szintnek és megfelelő tervezési szerveknek az adott szinten;
- b) szükséges az információcsere a különböző szintek között – O_i az alrendszerek és I_j a rendszer felé;
- c) a tervezés iteratív-a (4.1) és (4.2) transzformációk végrehajtásával a rendszer illetve az alrendszer számítógépein;
- d) a tervezési folyamat lezárását a választott dekompozíciós módszer (4.3) iteráció-befejezés szabály szerint kell elvégezni.

A 2. kép a dekompozíciós elven alapuló illetve a)–d) követelményeket kielégítő tervezési folyamatot ábrázol.

Az egyes szintek információcseréje a t -edik iteráció után adva van mind a tervezési szervek (körök) mind a számítógépek (téglalapok) között.

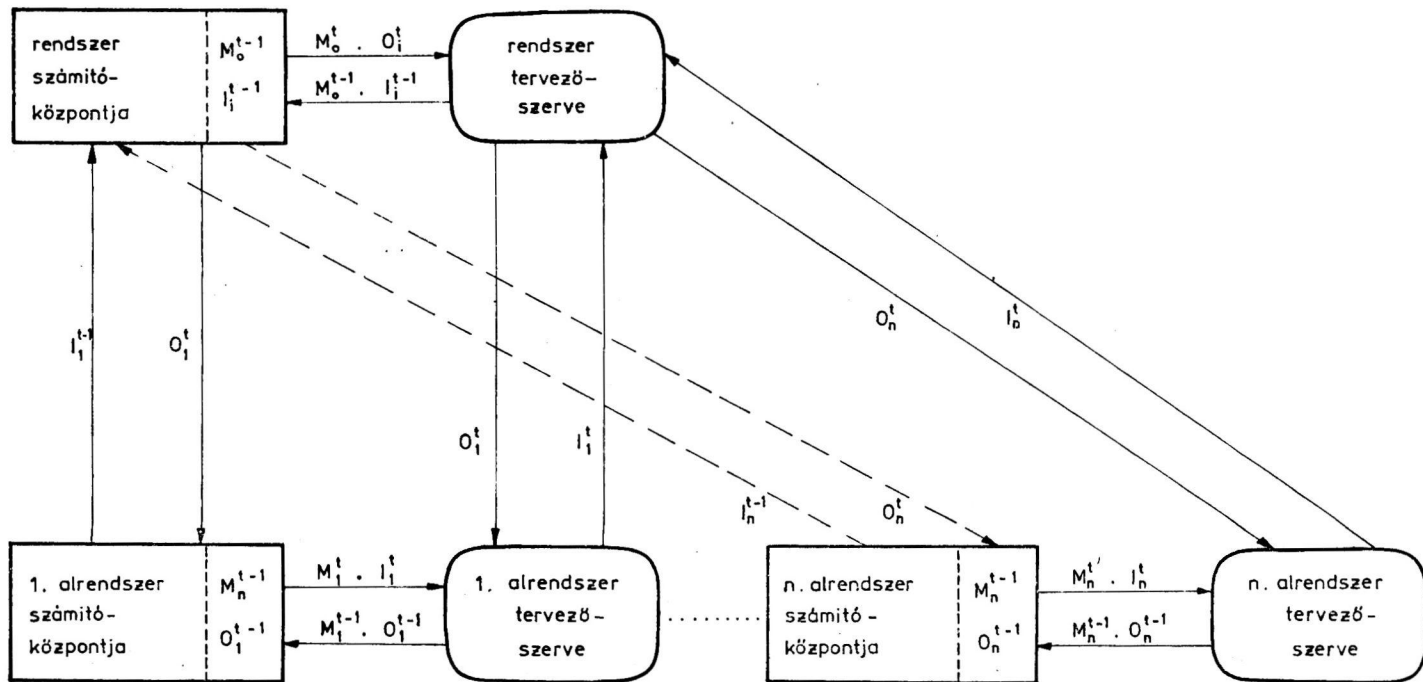
6. A TMSZ TÖBBSZINTŰ ÖNIGAZGATÁSÚ TERVEZÉSE DEKOMPOZÍCIÓS MÓDSZERREL

6.1 A dekompozíciós módszer alkalmazása a többszintű tervezésben

Induljunk ki a (2.1) problémából, amely tulajdonképpen egy kétszintű ügyviteli rendszer termelés-tervezési problémáját fejezi ki. Ez a rendszer decentralizált, ugyanis az alrendszerek a közös források felhasználása mellett önállóan tervezik a termelést, a cél pedig az, hogy a rendszer mint egész maximális eredményt érjen el. Más szóval, a szintek (itt kettő) termelés-tervezését és az egyes tervek összeegyeztetését, az egész rendszer optimuma szempontjából, valamely dekompozíciós módszerre alapozzuk.

Mielőtt továbblépnénk, két tényt ki kell emelnünk – az első az eddig elmondottakra vonatkozik, a második pedig munkánk következő részére – a célból, hogy minél jobban megvilágítsuk a dekompozíciós módszer alkalmazási lehetőségeit a többszintű tervezésben:

1. Az eddigi elemzések bizonyítják, hogy
 - az ügyviteli rendszerben szükséges a többszintű tervezés,
 - lehetséges a többszintű tervezés modellezése olyan blokkátlós szerkezetű modellel, amelynek megoldása célszerű a dekompozíciós módszerrel,
 - a dekompozíciós módszer alkalmazható a konkrét tervezésben.

2. A további elemzésekhez szükséges meghatározni azt a konkrét dekompozíciós módszert, amelynek alapján kiépítjük a többszintű tervezést az ügyviteli rendszerben, azaz a tmsz-ben.

Tekintetbe véve a pro és contra érveket a mintegy 60-70 módszer közül választásunk a Dantzig-Wolfe (D-W) módszerre esett (különben a leszűkített választási csoportokban volt D-W, Benders és Rosen módszere). Választásunkat a következő tényezőkkel indokoljuk:

- a. Igaz, egy ilyen választásnál a számítás-technikai szempontok nem játszanak döntő szerepet, de nem hagyhatók figyelmen kívül.
Az eddigi elemzések kimutatták, hogy ilyen szempontból a D-W módszer nem „gyöngébb” a többi módszernél, sőt az esetek többségében alkalmazása célszerűbb a többi módszer alkalmazásánál.
- b. Az öngazgatású ügyviteli rendszer többszintű tervezési modellje blokkátlys szerkezetű.
A D-W módszer éppen ilyen szerkezetet feltételez és e speciális szerkezet minden előnyét kihasználja.
- c. Ha valamelyik dekompozíciós módszert, a tervezés normatív modelljeként alkalmazunk, akkor ezt az 5. fejezetben felsorolt elvek alapján kell megszervezni.
A kiválasztott módszer lehetővé teszi az adott probléma viszonylag egyszerű modellezését, azon kívül könnyen igazítható a vizsgált rendszer szerkezetéhez és biztosítja a konkrét gazdasági interpretálást.¹³
- d. Bármelyik dekompozíciós módszer alkalmazása szinte elképzelhetetlen számítógép nélkül.
A D-W módszer nagy előnye az is, hogy a nagy számítógépek programtára általában tartalmazza a módszer ALGOL vagy FORTRAN nyelven íródott programját.

6.2 A tmsz többszintű tervezése D-W módszer alkalmazásával

A középtávú terv, mint fejlesztési alapterv, öt évre szól. Az össz tervezéshordozók terveiket ugyanarra az időszakra vonatkozólag hozzák, tekintetbe véve a tervezés folyamatosságára és egyidejűségére vonatkozó elveket.

Az egyidejűség elve azt jelenti, hogy a tervezéshordozók egyszerre kezdik el a középtávú terv kidolgozását, és a kidolgozási valamint döntési határidők egységesek. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy kb. két évvel az adott középtávú tervidőszak befejezése előtt, egyidejűleg megindul egy folyamat, amely lehetővé teszi a tervezéshordozók közös érdekeinek és céljainak megállapítását, s erre támaszkodva a tervalapokról szóló öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások elemeinek meghatározását, majd a tervek egyeztetését és ezek meghozatalát, figyelembe véve a tervek függőségét is.

Másrészt a folyamatosság elve azt jelenti, hogy a tervezéshordozó köteles minden évben elemezni a középtávú terv megvalósítását, szükség szerint módosítani a kitűzött célokat és feladatokat, ezenkívül áttekinteni a fejlesztési lehetőségeket és követelményeket nemcsak a következő évre, hanem a következő középtávú tervidőszakra is.

A felsorolt tények alapján a következőket állapíthatjuk meg: az adott középtávú terv harmadik évének végén minden tmsz-ban illetve tmsz-ben szükséges egy határozott álláspont kialakítása az elmúlt időszakról, a fejlődésről és ügyvitelről a tervidőszak befejezéséig valamint a következő tervidőszakról. Ezek az egyes tmsz-okban illetve tmsz-ekben kialakított álláspontok még nem egybehangoltak,¹⁴ de a következő középtávú terv előkészítési folyamatához kiindulópontul szolgálhatnak. Ez a folyamat egyidejű és az adott tervidőszak negyedik évében kezdődik.

A folytonosság elvének követése a tervezésben megkönnyíti egyrészt a tmsz-nak az olyan irányvonalak meghatározását, amelyek szükségesek a terv előkészítéséhez és meghozatalához, másrészt azoknak az elemeknek a meghatározását melyekkel bekapcsolódik a munkaszervezet tervalapjaival kapcsolatos öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások folyamatába. A tmsz az irányvonalakat és a tervelemeket illetőleg több lehetőséget láthat elő, sőt a több alternatíva kidolgozása ajánlatos, ugyanis az hozzájárul a könnyebb összeegyeztetéshez és megegyezéshez.

Az előbbi megállapítások alapján lezárhatjuk, hogy a tmsz több középtávú termelési tervajánlattal vagyis a (3.4) probléma – amely az **alrendszer**, illetve **tmsz problémája** – több lehetséges megoldásával rendelkezhet. Ezek az ajánlatok a tmsz szempontjából lehetnek optimális megoldások is, de biztos, hogy nem képezik a tmsz optimumát, hiszen figyelmen kívül hagyták a közös korlátokat és az összeegyeztetés szükségességét a közös maximális jövedelem biztosítása érdekében.

A tmsz tervajánlatai alapul szolgálnak a (3.3) úgynevezett **koordinációs probléma** – **tmsz probléma** felállításához. Ezen a problémán keresztül vizsgálják ki, hogy a tmsz tervajánlatai kielégítik-e a közös korlátokat és biztosítják-e a jövedelmet a tmsz szintjén is. Ha a válasz igenleges, a tmsz globális optimumát a szuboptimumok egyszerű összegezésével nyerjük. Ez azonban igen ritkán történik meg; ellenkező esetben elkezdődik az összeegyeztetés koordinált folyamata a közös korlátok úgynevezett árnyékárain keresztül, tekintetbe véve a kombinált korlátok¹⁵ árnyékárait is.

A tmsz a kapott árnyékárok alapján korrigálja a célfüggvényét, de nem változtatja meg a korlátokat, vagyis a (3.4) probléma termelési feltételeit, és ismét optimalni.¹⁶ Az új tmsz ajánlatokkal bővítik a (3.3) tmsz problémát,¹⁷ ismét optimálnak a tmsz szintjén és a kapott árnyékárokat továbbítják a tmsz-nak. Ez az iterációs folyamat addig ismétlődik, míg növelhető a közös jövedelem. A javítások fázisa után következik a tmsz-ok termelési tervének meghatározása – ezeket a terveket az összes tervajánlatok súlyozott átlagaként kapják.

Az eddigiekben a tmsz kétszintű termelésstervezését D-W módszerrel főleg számítástechnikai szempontból vizsgáltuk. A továbbiakban elemezzük a vizsgált módszert öngazgatási és szervezési szempontból.

Nincs szándékunkban a tmsz többszintű tervezési módjának alapfeltételeit és jellemzőit megismételni, sem pedig az öngazgatású tervezés egyéb szervezési és öngazgatási jellegzetességeiről beszélni, melyekről már az előző fejezetben szó volt, de szeretnénk rámutatni a módszer közvetlen öngazgatási és szervezési ismérveire.

A tmsz tervajánlatát a tervbizottság mint a munkástanács végrehajtó szerve dolgozza ki, a tervezési – elemzési osztály szakirányításával, míg a tmsz probléma felállítása a tmsz szintjén alakított bizottságra hárul. Ez a bizottság a tmsz-ok képviselőiből áll és a közös szolgálatok tervezési-elemzési osztályának szaksegítségére támaszkodik. A tmsz tervbizottsága egyben a tmsz termelés-tervezésének D-W módszeres koordinációs központja is. Ugyanis ez a szerv kezdeményezi a tervek összeegyeztetését, megegyezésekkel és megállapodásokkal irányítva az egész folyamatot az optimum meghatározására, nem pedig különböző kényszermegoldások kikeresésére.

A tmsz tervbizottsága nem a tmsz-ok tervbizottságai fölött álló szerv, viszont a tmsz-ok nem élveznek teljes autonómiát a munkaszervezetben belül. A tmsz tervbizottsága és a tmsz-ok tervbizottságainak viszonyát az egyenrangúság jellemzi, vagyis a tmsz-ok autonómiájának és ezek tmsz-be való társulásának dialektikus egysége, amely tulajdonképpen az öngazgatású szervezet alapjait képezi.

A tárgyaltszerűen történő tervezés ütköztető jelleggel bír, a tervezés egyidejűleg két szinten – tmsz és tmsz – folyik, mindkét szint kezdeményez a tervet illetőleg.

Ebben a folyamatban, megfelelő koordinálással a közös tervezés a tmsz-ok kooperációjaként bonyolódik le. Annak ellenére, hogy a tmsz önálló szervezet, autonómiája nem abszolút, hanem a társulással relatívvá vált, tekintettel a többi alapszervezettel együtt vállalt kölcsönös felelősségre és függőségre. A tmsz autonómiája a közös tervezésben abban nyilvánul meg, hogy egyenrangú partnereként szerepel a tervezésben, illetve a tervdöntéshozatalban és ez a megegyezés alakját ölti. Ha valamely tmsz érdeke ebben a folyamatban kárt szenved, e kárt kompenzálni kell.¹⁸

Ami pedig egy ilyen tervezési mód megszervezését illeti, még egyszer ki kell hangsúlyoznunk, hogy ez számítógép nélkül szinte kivitelezhetetlen. Ideális megoldási lehetőség lenne a megosztott feldolgozási mód, ahol a központi számítógép a tmsz problémát tartalmazza, a „szatelit” számítógépek sora pedig a tmsz-ok problémáinak feldolgozására szolgál. Ilyen feltételek mellett lehetőség nyílik az információcsere, sőt az iterációk egyes lépéseinek automatizálására, s ez nagyban gyorsítja az egyes tervezési folyamatot. Természetesen ma még az esetek többségében nem beszélhetünk ilyen ideális műszaki támpontról, de ha az összes számításokat egy számítógépen végzik, a módszer ugyanazt az eredményt adja, vagyis semmit sem veszítünk, de több idő szükséges a végeredményig. Ha a tmsz nem rendelkezik számítógéppel, kapacitást bérelhet ki és így biztosíthatja a megfelelő műszaki feltételeket.

ÖSSZEGEZÉS HELYETT

Egyes szerzők azt állítják, hogy a tervezési folyamatot teljes egészében vagy majdnem számítógépesíteni lehet és hogy minden apró részletet szigorúan a dekompozíciós módszer szabályai szerint lehet megszervezni. Ilyen messze azonban még nem jutottunk el, és pedig egyrészt a tervezők konzervatizmusa miatt, másrészt a megfelelő elméleti – normatív modell – ami munkánk tárgya is volt – hiányosságai miatt.

Egy dolog azonban véleményünk szerint világos:

A munkaszervezet termelésének többszintű tervezése D-W módszerrel egy fontos tervezési problémát eredményesen oldott meg, és pedig a tmsz-ok és a tmsz megfelelő kapcsolatát. Természetesen az ajánlott módon összeegyeztetett optimális termelési terv a tmsz-ok által kidolgozott, a tmsz által koordinált és megegyezéssel a tmsz-ok között egybehangolt. Az így kapott terv a tmsz tervalapjairól szóló öngazgatási megegyezés alapját képezi és ezzel a tervezés első szakasza befejeződik. Ugyanis, hátra marad még a többi tervről szóló döntés, aminél a termelési terv már rendelkezésre áll.

Jegyzetek

¹ Samardžija, (4), 176. oldal.

² Az irodalomban több mint 60 módszer ismeretes. Először 1960-ban Dantzig és Wolfe dolgoztak ki egy algoritmust (1). A dekompozíciós módszerek teljes bemutatását és rendszerezését Geoffrion végezte el (2). A nemzetgazdaság tervezésében történő alkalmazással pedig Kornai (3), foglalkozott.

³ Ennek a fogalomnak a meghatározását csak meg lehet kísérlni, ugyanis maga a nagyság relatív fogalom. Ezért a gyakorlatban általában a nagy optimumszámítási problémákat a számítógép kapacitása és a probléma dimenziójának viszonyaként definiáljuk. Ez esetben tekintetbe kell venni mind a számítógép kapacitása minden egyes idevágó tényezőjét (így: memória nagyság, szóhosszúság, a műveletek végrehajtásának gyorsasága stb.) mind az adott problémáét (a korlátozó feltételek száma, az együttható mátrix sűrűsége). Ezek a tényezők időben és térben változóak és így nem nehéz belátni, hogy a nagy optimumszámítási problémák fogalmának meghatározása igen bonyolult. Minden esetre ezekre a problémákra kivétel nélkül jellemző, hogy nagyságuk akadályt képez a megoldási folyamatban. Ha célul tűzzük ki ennek a problémának a megoldását, nem elég csak a számítógép és a probléma paramétereinek vizsgálata, hanem külön figyelmet kell szentelni az optimumszámítási probléma szerkezetének, vagyis a korlátozó feltételek műszaki együttható mátrixa szerkezetének.

A nagy optimumszámítási problémákat az együttható mátrix szerkezete szerint két csoportba sorolhatjuk:

1. olyan problémák, amelyek nem rendelkeznek,

2. olyan problémák, amelyek rendelkeznek

speciális szerkezettel. Az egyik speciális-blokkatlósszerkezetet az 1. kép ábrázolja.

- ⁴ Korlátok a rendszer szintjén; lásd pl. a tmsz korlátait a (2.1) modellben.
- ⁵ Korlátok az alrendszer szintjén; lásd pl. a tmsz-ra vonatkozó korlátokat a (2.1) modellben.
- ⁶ Tehát $m+1$ független oszlop van, és a megfelelő λ_i és μ_i értékek nem negatívok.
- ⁷ A (3.3) probléma duálisának korlátai.
- ⁸ Az eljárás alkalmazható olyan esetekben is amikor a K halmaz nem rendelkezik véges számú extrémális ponttal, de ezzel itt nem foglalkozunk.
- ⁹ Bővebben lásd az (1) és (2)-ben a módszerek leírását és rendszerezését.
- ¹⁰ Lásd ezzel kapcsolatban a (3.2) és (3.3) problémákat.
- ¹¹ Lásd a (3.4) problémát, vagyis az alrendszer problémáját.
- ¹² Egyenlőség esetében, a közvetlen és közvetett megoldási mód ugyanazt az optimumot adja, ellenkező esetben a közvetett megoldási mód csak elfogadható, az optimumot megközelítő megoldást adja, mely optimumot, akkor kapnánk, ha közvetlen úton lehetséges lenne a probléma megoldása tekintettel az adott probléma dimenziójára.
- ¹³ Ami megfelel az ügyviteli rendszer öngazgatású tervezése jellemvonásainak.
- ¹⁴ Habár reális az a feltevés, hogy bizonyos konzultációkat, megbeszéléseket a tervezés többi hordozóival, a fejlesztési koncepció ellenőrzése céljából, már lebonyolítottak.
- ¹⁵ Az árnyékárak a (2.1) illetve (3.3) probléma duálisának megoldásai.
A közös korlátokat lásd a 2. fejezet (2.1) problémájának e) pontjánál illetve a (3.3) probléma első korlátjánál.
- ¹⁶ Ha ez egyáltalán szükséges a lineáris programozás feltételei szempontjából.
- ¹⁷ A tervajánlatot csak akkor kapcsolják be a tmsz problémájába, ha az hozzájárul a közös jövedelem növeléséhez.
- ¹⁸ „Más szóval, annak a tmsz-nak, amely a közös maximális jövedelem, valamint az egyes alapszervezetek jövedelme biztosítása miatt kárt szenved, az elvesztett jövedelmet meg kell téríteni.”
Bandin, T.: Samoupravna ekonomija OUR, Savremena administracija, Beograd 1979, 53. oldal.

Irodalom

1. Dantzig, G. B. – Wolfe, P., „Decomposition Principle for Linear Programs”, Operations Research, 1960/1, 101–112.
2. Geoffrion, A. M., „Elements of Large-Scale Mathematical Programming”, Management Science, 1970/11, 652–691.
3. Kornai, J. „Gondolatok a többszintű tervezési rendszerekről”, Közgazdasági Szemle, 1971/9. 1047–1065.
4. Razvoj sistema samoupravnog planiranja, referati i diskusije sa savetovanja, Samoupravljanje, 8–9 (1979).

Rezime

Višenivosko samoupravno planiranje primenom metoda dekompozicije

Ispitivanje planiranja proizvodnje u dvonivoskoj samoupravnoj strukturi dovodi nas do saznanja da je to problem blokdiagonalne strukture, koja pruža mogućnost primene metoda dekompozicije. Naše razmatranje potvrđuje iz literature već poznat stav da se metodi dekompozicije mogu primeniti kao teorijsko-normativni model planiranja, i u uslovima višenivoskog planiranja u samoupravno organizovanom poslovnom sistemu, tj. da se planiranje organizuje po principima jednog od metoda dekompozicije.

SUMMARY OF A DECOMPOSITION METHOD

The test of the production planning in the two-level self-management structure shows that it is a problem of the blockdiagonal structure which gives the possibility of the application of a decomposition method. Our discussion affirms the attitude known from literature that methods of the application of a decomposition can be applied both as a theoretical-normative model of planning and in the conditions of multilevel planning in the self-management organized business systems, that is the planning can be organized according the principles of one of the decomposition methods.

Somogyi Sándor

NOVÉNYTERMELÉSI TMSZ TERVVÁLTOZATAINAK SZIMULÁLÁSA

BEVEZETŐ

A szimulációs módszerek mezőgazdasági alkalmazása című kutatási témák keretében arra a következtetésre jutottunk, hogy a Társult munkáról szóló törvény és a termelőegységek szervezési irányvonalai diktálta feltételek között a következő alapkoncepciókat kell elfogadni a szimulációs modellépítés alapjául.

1. A szimulációs modelleket modulárisan kell építeni különböző termelési rendszerű és irányzatú tmsz-ra.

2. Később a modulok összekapcsolódásával kialakítani a nagyobb és összetettebben asszociációk szimuláció modelljeit ugyanúgy, ahogy a tmsz-ok kapcsolódnak nagyobb asszociációkba.

3. Nem szabad nagyobb fokú absztrakciót (egyszerűsítést) alkalmazni a szimulációs modellek kialakításában, mert akkor nem tudják biztosítani a kapott eredmények szükséges realitását.

4. Lehetővé kell tenni, hogy a felhasználó szükségletei szerint határozza meg a modell paramétereit és bizonyos határokig a szimuláció folyamatát is.

Az első szimulációs modell megépítésének tapasztalatai megmutatták, hogy egy modellnek az építését is szakaszokra kell bontani a végső cél elérése érdekében.

Ezért korán sem tekintjük lezártnak kutatásainkat ebből a témakörből. A közeljövőben végső célunk érdekében sor kerül a növénytermesztési modell továbbfejlesztésére. Ennek a munkának a keretében növénytermesztési szimulációs modellünk melynek a „SIMULA” nevet adtuk első változatának lehetőségeit mutatjuk be.

A „SIMULA” MODELL ALAPELVEI

A „SIMULA” modell első változatának elkészítése felölelte a szimulációs folyamat előkészítésének minden fázisát:

- a probléma és célok meghatározását,
- a növénytermelési tmsz rendszerszemléletű vizsgálatait,
- a rendszer logikai modelljének meghatározását,
- a rendszer matematikai modelljének leírását,
- a számítógép felhasználásának megoldását (program írás, fordítás, tesztelés stb.),
- szimulálást,
- a kapott eredmények értékelését.

A problémát és a célokat úgy fogalmazzuk meg, hogy a növénytermeléssel foglalkozó tmsz tervváltozatait kell szimulációs módszerrel számítógépen hatékonyan megoldani, viszonylag könnyen meghatározható, bemenő adatok alapján.

A növénytermelési tmsz-t úgy határoztuk körül, hogy csak növénytermeléssel foglalkozik. Ez eltér a ma még érvényes mindennapi gyakorlattól, mivel nagyon sok vegyes, növénytermelési-állattenyésztési rendszerű tmsz létezik. Véleményünk szerint azonban a specializált tmsz-ra fényesebb jövő vár.

Felvetődött az a probléma, hogy hány termelési vonalat kezeljen a modell? A specializáció következménye a termelési vonalak számának csökkenése. Ennek ellenére a modell lehetőségeit úgy határoztuk meg, hogy tíz termelési vonalat tudjon szimultán kezelni. Ez lehetővé teszi legtöbb tíz különböző növény termelési technológiájának és egyéb paramétereinek szimultán feldolgozását. Természetesen az is lehetséges, hogy a növények száma kisebb legyen, de különböző technológiákat alkalmazzon a felhasználó egy-egy növényenél. Például elképzelhető, hogy egy növényt a felhasználó két lényegesen eltérő technológiával fog termelni öntözéssel és az nélkül.

Az idevágó szakirodalom tanulmányozása a termelési technológiákkal kapcsolatban is felvetett néhány problémát. Az általunk ismert szakirodalom két alapvető megoldást kínált. Az egyik megoldás lényege az, hogy a felhasználó elkészíti az egyes növények termelési technológiai lapjait és csak az összesítő adatokat használja fel a szimuláláshoz. Ez a megoldás sok kézi előszámítást kíván. A másik megoldás lényege, hogy a számítógépes programba minden növényre több technológiai változatot építünk be. A felhasználó minden növényre egy technológiai változatot választ ki, amit eredménytáblázat formájába a program kinyomtat, összesítő adatait viszont tovább használja a szimulációs folyamatban. Ez a megoldás szükségtelenül túlméretezett programokat eredményez és korlátozza a lehetséges technológiák számát.

Körülményeinknek megfelelő megoldást keresve úgy határoztuk meg a modell feladatát, hogy lehetővé tegye a technológiai folyamatok maximális variálását. Ennek érdekében munkanorma adattárat alakítottunk

és rögzítettünk mágneslemezre, amely lehetővé teszi a technológiák vagy technológiai változatok szükség szerinti összeállítását a szimulációs modell programcsomagjának segítségével. (Tehát mentesíti a felhasználót a technológiai lapok kidolgozásával járó számításoktól. Csak a kívánt technológiai műveletek sifráit kell a felhasználónak bemenő adatként megadni, a többi feladatot a számítógép végzi — néhány perc alatt.)

A terméshozamok nagyságának meghatározása műtrágyahatékonysági függvények segítségével történik a modellben. A külföldi tapasztalatoktól eltérően a függvények használatával kapcsolatban úgy döntöttünk, hogy bemenő adatok formájában cserélhetőek legyenek a programcsomagban a felhasználó kívánsága szerint.

A modellbe beépítettük a véletlenszerűséget is, ami a növénytermelésre nagy mértékben jellemző. Ennek a feladatnak a megoldására véletlen számgenerátor alkalmazását irányoztuk elő, amely normális elosztású szóródást biztosít a felhasználó által meghatározott határok között.

(Például a felhasználó a terméshozammal 10% ingadozást ad meg. A program kiszámítja a hozamot a termelési függvény segítségével és szimulálja, hogy mennyire fog attól eltérni a várható hozam az előre nem látható külső hatások miatt.)

Természetesen egész sor egyéb megfontolást is alkalmaztunk részletkérdések megoldására, amelyeknek tárgyalására most nem térünk ki.

A SZÁMÍTÓGÉPES PROGRAMCSOMAG FOLYAMATÁBRÁJA

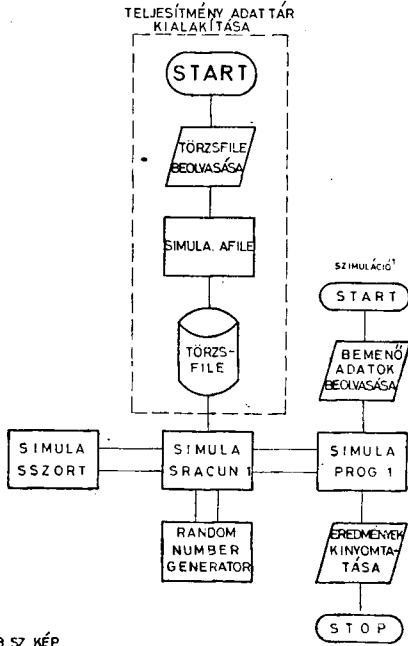
Az előzőekben meghatározott alapelvek alapján készítettük el a logikai, majd a matematikai modelljét a növénytermelési tmsz tervváltozat — szimulálásának. A „SIMULA” modell számítógépes programjait FORTRAN programozási nyelven készítettük el, amelyek egyszerűsített folyamatábráját az 1—5 képek mutatják be.

A folyamatábrából megállapítható, hogy előzetes folyamatként az „AFILE” program segítségével alakítjuk a teljesítménynormák adattárát és mágneslemezre tároljuk. Az egyszer kialakított adattár számtalanszor felhasználható szimulációs célokra. Amennyiben a felhasználó új gépek beállítása vagy egyéb okok miatt változtatja a normaszabályzatot (bővíti új tételekkel, változtatja az időegységenkénti teljesítmények értékét stb.) az adattár ugyancsak az „AFILE” programmal változtatható — időszerűsíthető — a változó adatok kijavításával.

A szimuláció folyamata a bemenő adatok beolvasásával kezdődik a „PROG 1” program segítségével, amely azonnal ki is nyomtatja a legfontosabb bemenő adatokat. Ez a program automatikusan hívja a „SRACUN 1” subrutint, amely a különböző számításokat végzi és nyomtatja a kapott eredményeket. Ez a subrutin újabb két subrutint hív automatikusan. A „SZORT” subrutin a szükséges adatrendezéseket végzi, míg a „RANDOM NUMBER GENERATOR” a szükséges véletlen számok előállítását. Elvben a „PROG 1” program a STOP utasítás előtt hívja

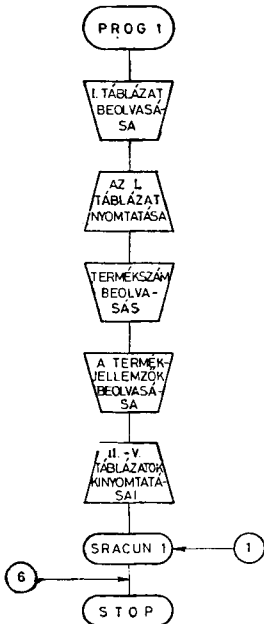
1. SZ. KÉP

A SZÁMÍTÓGÉPES PROGRAM FOLYAMATÁBRÁZOLÁSA

3. SZ. KÉP

A „PROG 1” FOLYAMATÁBRÁJA

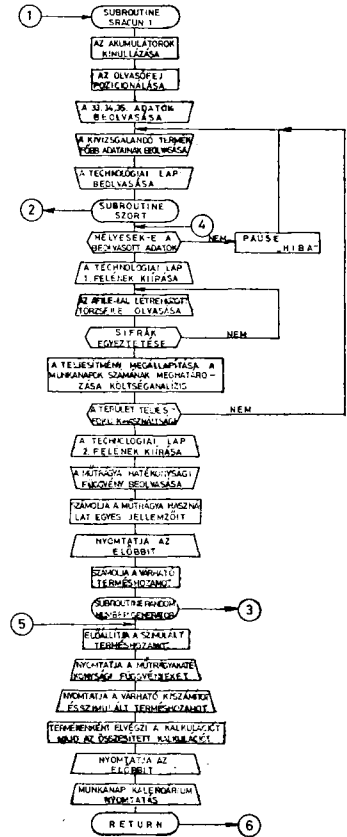
2. SZ. KÉP

AZ „AFILE” PROGRAM FOLYAMATÁBRÁJA

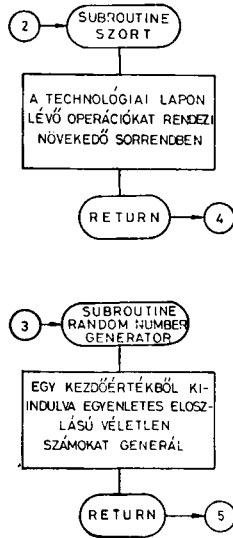

4. SZ. KÉP

A „SRACUN 1” FOLYAMATÁBRÁJA

A „SZORT” ÉS „RNG” FOLYAMATÁBRÁJA

a „SRACUN 1” szubrutint és annak lefutása után a szimuláció befejeződött. Tekintetbe kell azonban venni, hogy a kutatás és a szimulációs programcsomag fejlesztése belátható időn belül folytatódik és az újabb modulok bekapcsolása a „PROG 1” programba „SRACUN 1” szubrutin után fog történni.

A szükséges bemenő adatok a „SIMULA” modell alkalmazásához

A modell felhasználója által a következő bemenő adatokat kell meghatározni:

Sorszám	A mező leírása	A mező nagysága
1.	A termék neve	4A4
2.	A termék kódja	I1
3.	Terület (ha)	F4.0
4.	Átlagár (din/kg)	F6.2
5.	Eltérés az átlagártól (%)	F2.0
6.	Átlag terméshozam (kg/ha)	F6.0
7.	Eltérés az átlag terméshozamtól (%)	F2.0
8.	A vetőmag mennyisége (kg/ha)	F5.2

Sorszám	A mező leírása	A mező nagysága
9.	A vetőmag ára (din/kg)	F7.2
10.	A növényvédő szerek költségei (din/ha)	F7.2
11.	A felsoroltakon kívüli segédanyagok ára (din/ha)	F7.2
12.	N ^o /o az NPK-ban	F2.0
13.	P ^o /o az NPK-ban	F2.0
14.	K ^o /o az NPK-ban	F2.0
15.	Az NPK mennyisége (kg/ha)	F3.0
16.	Az NPK ára (din/kg)	F6.2
17.	N ^o /o a nitrogén műtrágyában	F2.0
18.	A nitrogén műtrágya mennyisége (kg/ha)	F3.0
19.	A nitrogén műtrágya ára (din/kg)	F6.2
20.	P ^o /o a foszfor műtrágyában	F2.0
21.	A foszfor műtrágya mennyisége (kg/ha)	F3.2
22.	A foszfor műtrágya ára (din/kg)	F6.2
23.	K ^o /o a kálium műtrágyában	F2.0
24.	A kálium műtrágya mennyisége (kg/ha)	F3.2
25.	A kálium műtrágya ára (din/kg)	F6.2
A műtrágya hatékonysági függvény koefficiensei:		
26.	U(1)	F8.4
27.	U(2)	F8.4
28.	U(3)	F8.4
29.	U(4)	F8.4
30.	U(5)	F8.4
31.	U(6)	F8.4
32.	U(7)	F8.4
33.	Szerződéses kötelezettségek (din/ha)	F6.2
34.	Törvényes kötelezettségek (din/ha)	F6.2
35.	A melléktermék értéke (din/ha)	F6.2
A géppark költségei kategóriánként (din/nap)		
36.	I kategória	F8.2
37.	II kategória	F8.2
38.	III kategória	F8.2
39.	IV kategória	F8.2
40.	V kategória	F8.2
41.	VI kategória	F8.2
42.	VII kategória	F8.2
43.	VIII kategória	F8.2
44.	IX kategória	F8.2
45.	X kategória	F8.2

Sorszám	A mező leírása	A mező nagysága
A személyi jövedelmek kategóriáinként (dán/nap)		
46.	I kategória	F8.2
47.	II kategória	F8.2
48.	III kategória	F8.2
49.	IV kategória	F8.2
50.	V kategória	F8.2
51.	VI kategória	F8.2
52.	VII kategória	F8.2
53.	VIII kategória	F8.2
54.	IX kategória	F8.2
55.	X kategória	F8.2
56.	Személyi jövedelmi járulékok (%)	F4.2
A technológiai lap adatai		
57.	A termék fajtája	4A4
58.	A kapacitás (ha)	F5.0
59.	A munkaművelet jele	16
60.	Saját vagy szolgáltatás	11
61.	A kivitelezés hónapja	12
62.	Mértékegység	A8
63.	Szükséges összteljesítmény	I10

A fenti adatokon kívül mint bemenő adat szolgál a normatívok törzs-adattára, amely szükség szerint bármikor bővíthető. Tartalmazza:

- a munkaművelet sorszámát,
- a munkaművelet jelét,
- a munkaművelet elnevezését,
- az erőgép típusát,
- az erőgép jelét,
- a kapcsolható eszköz típusát,
- a kapcsolható eszköz jelét,
- a munka kategóriáját,
- a mértékegységét,
- a mértékegység jelét,
- az óránkénti teljesítményt.

Az előzőekben felsorolt bemenő adatok áttekintésével könnyen megállapítható, hogy azok feloszthatók:

- a rendszerállapotot jellemző adatok (termőterületek),
- a célokat meghatározó adatokra (tenmelési vonalak),
- az irányító alrendszer befolyásoló aktivitását jellemző adatokra (technológia megválasztása),

- külső tényezőket jellemző adatokra (árak),
- a rendszer bemenetet jellemző adatokra (újratermelési anyagok mennyisége),
- a transzformációs folyamatokat jellemző adatokra (hatékonysági függvények koefficiensei).

Ebből következtethető, hogy a modell viszonylag sok paraméterrel működik, ami a kapott eredmények realitását hivatott növelni. Természetesen elképzelhető a paraméterek számának további növelése is, amennyiben részleteiben tovább akarjuk pontosítani az eredményeket.

Természetesen a felsorolt bemenő adatok alapjain a szimulációs modell az eredményt egy változatban adja meg, de egy vagy több bemenő adat variálásával meg lehet kapni az eredmények változatos sokaságát. Ez teszi lehetővé azt, hogy a különböző termelési tényezők változásának lehetséges hatását viszonylag könnyen elemezheti a felhasználó, fáradtságos, időigényes és kevésbé pontos kézi számítások nélkül.

Egy egyszerű példa

Az elkészített számítógépes programok tesztelésére egy viszonylagos egyszerű példát állítottunk össze. A példa jellegzetességei a bemenő adatok alapjain áttekinthetők (1—2. táblázatok).

A 2. számú táblázatban a búza bemenő adatait mutatjuk be. A többi termék bemenő adatait is hasonlóan határozza meg a felhasználó. Helyszűke miatt eltekintünk a többi termék adatainak bemutatásától.

A példa elsődleges célja a programok kipróbálása volt és nem a maximális lehetőségek bemutatása, amelyek sokkal nagyobbak, mind a feladat méreteit, mind összetettségét illetően.

Példaképpen megemlítjük, hogy csak a legfontosabb munkákat adtuk meg az egyes termékek technológiai lapjához. Egyébként a program úgy van megírva, hogy a teljes termelési folyamat 50 féle munkára is bontódhat a technológiai lapon.

A bemenő adatok számítógépes feldolgozása egy változatban a „SIMULA” programcsomaggal a szabadkai Ügyvitelszervezési Intézet UNIVAC 1100/11 számítógépén kevesebb mint két percet vett igénybe. A programnyomtató utasításai segítségével kinyomtattuk:

1. a bemenő adatok (3. táblázat),
2. az egyes termékek technológiai lapjai (4. sz. táblázat), (a 4. sz. táblázatban csak a búza technológiai lapját mutatjuk be. A többi termék technológiai lapjai is ugyanezen elvek alapján készülnek. Bemutatásuktól eltekintünk helyszűke miatt),
3. tápanyagfogyasztás (5. sz. táblázat),
4. műtrágya hatékonysági függvények (5. sz. táblázat),
5. a terméshozamok (5. sz. táblázat),
6. kalkulációk (6. sz. táblázat),
7. munkanapszükséglet (6. sz. táblázat).

1. sz. táblázat

TERMELÉSI VONALAK ADATAI

Terméknév	Kód	Kapacitás ha	Várható ár din/kg	Lehetséges eltérés %	Várható terméshozam kg/ha	Lehetséges eltérés %
Búza	1	100	2,90	5	5300	10
Kukorica	2	100	2,30	5	7000	10
Cukorrépa	3	100	0,58	15	50000	20
Napraforgó	4	100	5,75	5	2600	25

1000

Kód	Vetőmagár din/kg	Vetőmagmennyiség kg/ha	Segédanyagköltség din/ha	Növényvédő szerek din/ha
1	4,95	280	3650,00	500,00
2	27,00	15	2510,00	1800,00
3	80,00	5,5	3900,00	3500,00
4	65,00	8	2000,00	1700,00

Kód	N%	P%	K%	Mennyiség/ha	ár/kg	N%	P%	K%	Mennyiség/ha	ár/kg
1	15	15	15	500	2,26	46	—	—	150	2,26
2	15	15	15	500	2,26	46	—	—	150	2,26
3	15	15	15	800	2,26	46	—	—	150	2,26
4	15	15	15	450	2,26	—	—	20	150	1,40

2. sz. táblázat

BÚZA

Kód	Kapacitás	Műveletszám
1	100	9

Műveletek

Kód	A végre- hajtás időpontja	Mérték- egység	Kapaci- tás	Munkás	Kategória
101003	10	HA	100	2	3
202023	10	HA	100		
301004	10	HA	100		
401001	10	HA	100	1	3
101001	12	HA	200	2	3
601024	6	MTC	5500	1	1
602026	7	MTC	3300		
701017	6	MTC	5500		
701022	7	MTC	3300	4	3

Műtrágya hatékonysági függvény koefficiensei

29.47	0.2022	0.0606	0.0008	0.0002
-------	--------	--------	--------	--------

Kötelezettségek		
Szerződéses din/ha	Törvényes din/ha	A melléktermék értéke din/ha
800	900	350

3. sz. táblázat

A szimuláció sorszáma:

A tmasz neve:

A tmasz sifrája:

A tmasz képviselője:

Az intézet konzultánsa:

Programozó:

Kód	Terméknév	Terület (ha)	Várható termelés kg/ha	Lehetséges eltérés %-ban	Várható ár din/kg	Lehetséges eltérés %-ban
1	Búza	100.	5300.	10.	2.90	5.
2	Kukorica	100.	7000.	10.	2.30	5.
3	Cukorrépa	100.	50000.	20.	.58	15.
4	Napraforgó	100.	2600.	25.	5.75	5.
	Teljes terület:	400.				
	Újratermelési anyag					

Kód	Terméknév	Mennyiség kg/ha	Vetőmag	Ár din/kg
1	Búza	280.00		4.95
2	Kukorica	15.00		27.00
3	Cukorrépa	5.50		80.00
4	Napraforgó	8.00		65.00

Műtrágya

		1					2					3				
Kód	Terméknév	N %	P %	K %	Mennyiség kg/ha	ár d/kg	N %	P %	K %	Mennyiség kg/ha	ár d/kg	N %	P %	K %	Mennyiség kg/ha	ár d/kg
1	Búza	15.	15.	15.	500.	2.26	0.	0.	0.	0.	.00	0.	0.	0.	0.	.00
2	Kukorica	15.	15.	15.	500.	2.26	0.	0.	0.	0.	.00	0.	0.	0.	0.	.00
3	Cukorrépa	15.	15.	15.	800.	2.26	0.	0.	0.	0.	.00	0.	0.	0.	0.	.00
4	Napraforgó	15.	15.	15.	450.	2.26	0.	0.	0.	0.	.00	0.	0.	0.	0.	.00
		4					5					6				
1	Búza	46.			150.	2.26	0.		0.	.00		0.		0.	0.	.00
2	Kukorica	46.			150.	2.26	0.		0.	.00		0.		0.	0.	.00
3	Cukorrépa	46.			150.	2.26	0.		0.	.00		0.		0.	0.	.00
4	Napraforgó	0.			0.	.00	20.		150.	1.50		0.		0.	0.	.00
		Segédanyagok														

1003

Kód	Terméknév	Növényvédő szerek din/ha	Többi segédanyag din/ha
1	Búza	500.00 m	3650.00
2	Kukorica	1800.00	2510.00
3	Cukorrépa	3500.00	3900.00
4	Napraforgó	1700.00	2000.00
Átlag din/ha		1875.00	3015.00

4. sz. táblázat

Termékfajta BÚZA

Kapacitás: 100 HA

Kód	Munkaművelet Elnevezés	Erőgép	Kapcsolható eszköz	Hónap	Munkás- szám	Kategória
101001	Mútrágyaszórás 100 kg	Zetor—6718 R—60	Mútrágyaszóró RVD—Z I RCV	12	2	3
101008	Mútrágyaszórás 500 kg	Zetor—6718 R—60	Mútrágyaszóró RVD—Z I RCV	10	2	3
202028	Szántás 35—40 cm	MTZ	Kvernel eke 2 barázdás	10	0	0
301004	Vetőágy-előkészítés	Torp. Dut. JDEE.	GR	10	0	0
601024	Aratás 45 q	Kombájn	Claas dominator	6	1	1
602026	Szalmapréslés	Zetor—6718 MTZ	New Holland	7	0	0
701019	Búzaszállítás	Reg. traktor	Reg. pótkocsi	6	0	0
701022	Szalmaszállítás 5 km	Zetor—6718 R—60	Pótkocsi	7	4	3

A szükséges munkanapok

Napi teljesítmény Gép	száma						A munkanap ára			Összesen	
	Munkás	Könnyű	Köz.	Nehéz	Komb.	Kam.	Munkás	Gép	Munkás	Gép	Munkás
37.80	18.90	.0	5.3	.0	.0	.0	10.6	1400.0	200.0	7407.41	2116.40
20.30	10.15	.0	4.9	.0	.0	.0	9.9	1400.00	200.0	6896.55	1970.44
2.66	.00	.0	37.6	.0	.0	.0	.0	1400.00	.00	52631.58	.00
8.89	.00	11.2	.0	.0	.0	.0	.0	2000.00	.00	22497.19	.00
285.60	285.60	.0	.0	.0	18.6	.0	18.6	2000.00	300.00	37114.85	5567.23
133.00	.00	.0	39.8	.0	.0	.0	.0	2000.00	.00	79699.25	.00
12.18	.00	.0	43.5	.0	.0	.0	.0	1000.00	.00	43513.96	.00
4.41	1.10	.0	22.7	.0	.0	.0	90.7	1000.00	200.00	22675.74	18140.59
ÖSSZESEN:		11.2	153.9	.0	18.6	.0	129.7			272436.51	27794.66
											Nett
											41691.99
											Brut

TÁPANYAG-FELHASZNÁLÁS

Kód	Terméknév	Mennyiség kg/ha	Ár din/ha	Az elfogyasztott tápanyag		
				N	P	K
1	Búza	650.00	1469.00	144.00	75.00	75.00
2	Kukorica	650.00	1469.00	144.00	75.00	75.00
3	Cukorrépa	950.00	2147.00	189.00	120.00	120.00
4	Napraforgó	600.00	1227.00	67.00	27.50	67.50
ÁTLAG/HA		712.50	1578.00			

ALKALMAZOTT MŰTRÁGYA-HATÉKONYSÁGI FÜGGVÉNYEK

Műtrágya-hatékonysági függvény

1	Búza	29.4900+	.2022xX+	.0606xY+	.0000xZ+	.0008xXxX+	.0002xYxY+	.0000xZxZ
2	Kukorica	81.4900+	.1215xX+	.0000xY+	.0004xZ+	.0000xXxX+	.0000xYxY+	.0000xZxZ
3	Cukorrépa	374.3700+	1.5700xX+	.3656xY+	.0000xZ+	.0055xXxX+	.0007xYxY+	.0000xZxZ
4	Napraforgó	20.5800+	.1181xX+	.0000xY+	.0992xZ+	.0004xXxX+	.0000xYxY+	.000=xZxZ

TERMÉKEKKÉNTI HOZAM

Hektáronkénti hozam kg-ban

1	Búza	5300.00	4543.80	4543.90
2	Kukorica	7000.00	9901.60	9901.50
3	Cukorrépa	50000.00	50842.65	50842.45
4	Napraforgó	2600.00	3251.40	3251.15

KALKULÁCIÓK

A termék kódja A termék fajtája	1 Búza	2 Kukorica	3 Cukorrépa	4 Napraforgó	Összesen
Kapacitás HA-ban	100.	100.	100.	100.	
I. Anyagi költségek	972936.48	840231.91	2426030.97	739949.41	4979148.69
1. Anyag	700499.98	618399.98	998699.97	544699.99	2862299.87
2. Szolgált. és amort.	272436.51	221831.93	1427331.00	195249.42	2116848.84
II. Kalkulált jövedelem	43391.99	4408.98	35472.13	16698.51	99971.60
1. Szerződéses kötelez.	800.00	1100.00	2000.00	600.00	4500.00
2. Törvényes kötelez.	900.00	860.00	1000.00	700.00	3460.00
3. Személyi jövedel.	41691.99	2448.98	32472.13	15398.51	92011.60
III. Önköltség	1016328.48	844640.88	2461503.09	756647.91	5079120.31
1. Melléktermékérték	35000.00	60000.00	.00	.00	95000.00
IV. Önköltség (fő verm.)	981328.48	784640.88	2461503.09	756647.91	4984120.31
V. Eladási érték	1317730.94	2326852.44	2186225.31	1853155.48	7683964.12
VI. Nyereség—veszteség	301402.47	1482211.56	—275277.00	1096507.58	2604843.81

1006

A tervezett munkanapok száma

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Összesen
Könnyű tr.	0	0	12	0	0	0	0	10	0	11	28	33	94
Közép tr.	0	0	58	23	37	66	61	0	920	85	24	5	1279
Nehéz tr.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Kombájn	0	0	0	0	0	19	0	0	21	22	0	0	61
Kamion	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Munkás	0	0	37	23	41	45	90	0	25	9	0	10	280

Az eredmények értékelése

A kapott eredmények értékelése az első lépésben „számítógépes” szempontból történt, tekintettel arra, hogy tesztpéldáról volt szó. A kapott eredmények alapján megállapítottuk, hogy a program hibátlanul működik, tehát nemcsak szintaktikailag, hanem szemantikailag is kifogástalan. Természetesen ezt a szintet néhány apróbb programjavítás után értük el.

A következő lépésekben egyéb szempontokból is megpróbáltuk értékelni a kapott eredményeket. Nem mellékes az a megállapítás sem, hogy a bemenő adatok és eredmények áttekinthetősége elfogadható. Ez a látványlag mellékes (esztétikai) szempont azért nem került el a figyelmünket, mert több éves „számítógépes” tapasztalatunk azt mutatja, hogy a felhasználók egy ideig nem használják a számítógépes eredményeket. Először meg kell szokniuk az új adatközlési formát. A jól áttekinthető adatközlés véleményünk szerint ezt felgyorsítja. A tartalmi szempontok ellenőrzése is azt bizonyította, hogy a modell eleget tesz a terveinkbe foglalt elvárásoknak kutatásaink első fázisának végén. A technológiai lapokban az összesítő adatok mellett minden műveletre részletes adatokat kapunk. Nem okoz gondot az sem, hogyha a technológiai műveletek számát lényegesen növeli a felhasználó a bemutatott példához viszonyítva, ahol a technológiai műveletek száma minimális.

A tápanyag-felhasználás, termelési függvények, terméshozamok külön táblázatba történő kimutatása csak azt hivatott bemutatni, hogy szükség szerint egyéb adatok összesítése is kimutatható (pl. üzemanyagfogyasztás), ha az a felhasználást elősegíti.

A termékenkénti és összesített kalkulációk minden szükséges adatot tartalmaznak, de az adatok további részletezése is lehetséges.

A felhasznált munkanapok kimutatását erögép-típusonként a technológiai lapok adataiból összesítettük azzal a céllal, hogy megmutassa a kihasználás idényszerűségének fokát. Ezek az adatok egyben a szükséges gépkezelő munkaerő terhelését is jelzik. Az utolsó sor adatai a segédmunkaerő foglalkoztatottságát mutatják ki. Egészébe véve ezek az adatok sokat mondanak a termelés-szervezőknek arról, hogy az adott vetési terv milyen munkaerőt és eszközkihasználást igényel.

A kapott eredményekből kitűnik, hogy végső célunkhoz viszonyítva az eredmények szerények. (Természetesen, ha valaki ezeket az eredményeket csak egy változatban is kézi számításokkal kívánja megkapni, legalább két hétre van szüksége. Ha ezzel hasonlítjuk össze modellünk teljesítményét, akkor nagy lépésről van szó, de az ilyen összehasonlításnak a számítógépek korszakában nem látjuk értelmét.)

Az elért eredményeket a további fejlesztési terveink szempontjából is elemeztük.

Fejlesztési tervünkben a következőket irányoztuk elő:

- a pénzügyi mérleg szimulációját,
- a beruházási hatékonyság szimulációját,

— a több éves fejlődés szimulációját.

Megállapítottuk, hogy az elkészített programcsomag viszonylag egyszerűen bővíthető további modulokkal és a feldolgozással kapott információk majd kiterjednek pénzügyi, beruházási és egyéb mutatókra is.

A részünkről szerénynek megítélt eredmények is bátorítóan hatnak a további kutatási terveinket illetően, mert meggyőzően bizonyítják, hogy kutatási terveinket alapján véve jól fogalmazzuk meg és jó úton járunk.

ZÁRADÉK

1. A szimulációs módszerek mezőgazdasági alkalmazása című kutatási téma keretében került kifejlesztésre a „SIMULA” modell első változata.
2. A modell lehetővé teszi a növénytermesztési tmsz tervváltozatainak szimulálását viszonylag egyszerűen meghatározható bemenő adatok alapján.
3. A bemenő adatok jellemzik:
 - a rendszer állapotát,
 - a célokat,
 - az irányító alrendszer befolyásoló aktivitását,
 - a rendszerbemenetet,
 - a transzformációs folyamatokat.
4. A számítógépes futtatás eredményeképpen a modell biztosítja az:
 - áttekinthető bemenő adatokat,
 - a termékek technológiai lapjait,
 - a termékek kalkulációit,
 - munkaerő és gépkapacitás megterhelését mutató adatokat.
5. A végső fejlesztési célokhoz viszonyítva a szerény eredmények kielégítik az elvárásokat az eddigi kutatások jelenlegi szakaszában.
6. A további fejlesztés felöleli a pénzügyi mérleg, a beruházási hatékonyság és a több éves fejlődés szimulálásának megvalósítását. A jelenlegi eredmények a további fejlesztéshez kedvező alapot biztosítanak.

Szakirodalom

1. Fortran ascii programmer reference.
2. Somogyi Sándor: Hozzájárulás a szimulációs módszerek alkalmazásához a mezőgazdasági komplexumban. Létünk, Szabadka—Újvidék, 1982. 4—5. szám.
3. Szerzőcsoport: Zajedničko sticanje i raspoređivanje dohotka OOUR u složenim integracionim sistemima primenom savremenih matematičkih i statističkih metoda — II. Füzet. Szabadka, 1979. Informatikai és Szervezéstudományi Intézet (zárójelentés a projektumról).

Rezime

Simulacija promena plana Osnovne organizacije udruženog rada biljne proizvodnje

1. U okviru istraživačke teme o korišćenju simulacionih metoda u poljoprivredi, došlo je do razvoja prve alternative modela „SIMULA”.
2. Model omogućava simulaciju planova OOUR-a biljne proizvodnje na bazi relativno jednostavno utvrđenih ulaznih podataka.
3. Ulazni podaci karakteriziraju:
 - stanje sistema
 - ciljeve
 - uplivisajuću aktivnost upravljačkog podsistema
 - ulaz sistema
 - tokove transformacije
4. Usled protoka kroz računsku mašinu model obezbeđuje:
 - pregledljive ulazne podatke
 - tehnološke listove produkata
 - kalkulaciju produkata
 - podatke koji prikazuju opterećenje radne snage i mašinskih kapaciteta
5. Rezultati, skromni u odnosu na konačne razvojne ciljeve, zadovoljavaju očekivanja u sadašnjoj fazi istraživanja.
6. Dalji razvoj uključuje finansijski bilans, efekat ulaganja, ostvarenje simulacije višegodišnjeg razvitka. Dosadašnji rezultati nude odgovarajuću bazu za dalji razvitak.

Resumee

Die Simulation der Planänderungen der Pflanzenerzeugenden Grundorganisationen der vereinigten Arbeit

1. Bei dem Forschungsthema, über den Gebrauch der Simulationsmethoden in der Landwirtschaft, wurde das erste Modell der „SIMULA” ausgearbeitet.
2. Das Modell ermöglicht die Simulation der Planänderungen der pflanzenerzeugender Grundorganisationen, auf Grund verhältnismässig einfacher eingehenden Daten.
3. Die eingehenden Daten charakterisieren:
 - den Stand des Systems
 - die Ziele
 - die beeinflussende Aktivität des grundlegenden Untersystems
 - den Eingang des Systems
 - den Vorgang der Transformation.
4. Im Erfolg des Rechenmaschinenverlaufs gewährt das Modell:
 - die Möglichkeit des Durchblickes der eingehenden Daten
 - die technologischen Blätter der Produkte
 - die Daten der Belastung der Arbeitskraft und der Maschinenkapazität.

5. Gemässen an den Endzielen, stellen die bestehende Erfolge die Erwartungen zufrieden dem heutigen Stand der Forschungen entsprechend.

6. Die wietere Entwicklung ermöglicht die Finanzierungsbilanz und die Simulation der mehrjährigen Entwicklung. Die bisherigen Ergebnisse gewähren entsprechende Grundlagen, zur weiteren Entwicklung.

Szenes György

AZ ÖNIGAZGATÁSI TERVEZÉS MINT RENDSZER ÉS MINT SZAKMUNKA

Az 1981—85-ös időszakra vonatkozó középtávú terv előkészítését és kidolgozását az első ötéves tervét, amelyet már teljes mértékben öngazgatási alapon és öngazgatási módszerekkel kellett volna meghozni, alapos szakmunka előzte meg. Könyvek és cikkek íródtak, szimpozionokat, tanácskozásokat és szemináriumokat tartottak a tervezés és tervezési feladatok jelentőségéről. Bemutatták a tervezési módszert és kiemelték az egyes feladatok lényegét. Az elemzések során azonban rá kellett mutatni, hogy a tmsz-ok és a községek tervezése nem kapta meg az őt megillető helyet.

A társadalmi terv meghozatala után is folytatódnak a viták a tervezés rendszeréről és problémáiról, amelyek a tervezésnek az öngazgatási szocialista társadalmi rendszerrel való összehangolását taglalják.

Ezt a sokrétű kérdéskomplexumot tehát a tmsz-ok és községek szemszögéből szándékozom bemutatni. Ezek a kérdések ugyanis elsőrendű fontosságúak az öngazgatási és jövedelmezési rendszer egész folyamatának kialakulása szempontjából. A község szerepe pedig különösen fontos ebben, tekintve hogy a községi terv az egyes tervszubjektumok között kialakult ellentétes érdekek viszonylagosításának legelső fóruma kell hogy legyen. Itt kell és lehet legelőször elsimítani a tervező egyedek egymás közötti, valamint a közöttük és az osztársadalmi érdek közötti ellentéteket.

A szocialista tervgazdaság és tervezési rendszer alapismereteinek meghatározásakor a marxizmus klasszikusai abból indultak ki, hogy „a fejlődés történelmi motívumai az emberek szükségletei” (Engels). Ezeket a szükségleteket viszont csak az újratermelési folyamat társadalmi szervezésével lehet kielégíteni, amely magában foglalja a termelést, a cserefolyamatot és a fogyasztást. Így Marxnak a bővített újratermeléssel kapcsolatos sémái minden társadalmi tervezés első elméleti sémáinak tekinthetők.

A szocializmus teljes kiépítése és a kommunizmusra való áttérés felté-

teleinek megteremtése csak úgy érhető el, ha a dolgozók (minden dolgozó) teljes mértékben uralják a társadalmi újratermelés folyamatát. A fejlett technikai és társadalmi munkamegosztás feltételei között ennek a folyamatnak legfontosabb és tulajdonképpen lényeges útja a jövedelem optimális megvalósítása és racionális elosztása, ami a társadalmi tervezéssel, a tervfeladatok teljesítésével érhető el.

A társadalmi tervezés fejlettségi foka viszont az öngazgatás fejlettségi fokától, illetve attól függ, hogy a dolgozók milyen mértékben uralják a bővített újratermelést. A tervezés jelenlegi foka híven tükrözi az öngazgatás fejlődési eredményeit, illetve azokat a problémákat, amelyek ezen fejlődésben felmerültek.

A JKSZ XI. kongresszusa megállapította, hogy az öngazgatói tervezés célszerű és hatékony működése egyúttal lényeges feltétele annak, hogy a dolgozók a szocialista árgazdaság keretében hatalmukba vegyék munkájuk feltételeit, eszközeit és eredményeit és a társadalmi újratermelés egész folyamatát. A kommunisták és minden dolgozó kötelessége tehát, hogy kitartóan harcoljon a társadalmi tervek alapjaira vonatkozó öngazgatási megegyezésért és társadalmi megállapodásokért. A kontinuális, találkozó és minden szinten egyidejű tervezés rendszerének be kell járódnia.

Öngazgató tervezésünk elemzésekor meg kell állapítani, hogy milyen mértékben feleltünk meg az eddigi fejlődés folyamán annak a feladatnak, hogy kidolgozzuk a tervezés elméletét, az intézményesítés rendszerét, és kifejlesszük a szocialista öngazgatói tervezés gyakorlatát.

Tervezési metodológiánk vizsgálatakor kitűnik, hogy a tervezéstudományunk és elmélete elérte a társadalmi-gazdasági rendszer fejlettségi fokát, viszont lemaradás észlelhető a tervezés intézményesítése és módszerének kidolgozása terén. Ez a lemaradás különösen a közelmúltban volt szembetűnő, amikor a tervezést szembeállítottuk a piaccal. Ez a piac bizonyos fetiszizálását hozta magával, és természetesen rányomta bélyegét a tervezés elméleti tételeinek gyakorlati alkalmazására is.

Kardelj elvtársnak a tervezésre vonatkozó műveiben, különösen pedig a brioni vitában, amely a tervezési rendszer új törvényének előkészítése kapcsán íródott —, nemcsak az öngazgatású tervezés alapvető törvényszerűségeit taglaló nézetei találhatók meg, hanem a tervezés intézményesítési lehetőségei is. Az alapvető tételt, amely ezekből a vitákból, valamint közgazdászaink (Radmila Stojanović, Jakov Sirotković, Ivo Vinski) műveiből kitűnik, nemcsak az alkotmány, de A társadalmi tervezési rendszer alapjairól és a Jugoszlávia társadalmi tervéről szóló törvény is tartalmazza. Az alkotmány 1. fejezete 7. pontjának 69. szakasza szerint:

„A társult munka alap- és más szervezetei dolgozóinak... joguk és kötelességük, hogy a *tudományos ismeretekre* és a fejlődési lehetőségek ezeken alapuló értékelésére támaszkodva, a gazdasági törvényszerűségek figyelembevételével, önállóan megállapítsák szervezetük és közösségük munka- és fejlesztési terveit és programjait... valamint, ... hogy ezen az alapon biztosítsák a viszonyok összehangolását, az egész társadalmi

újratermelésben és a teljes anyagi és társadalmi fejlődés irányítását az öngazgatási alapon megállapított közös érdekekkel és célokkal összhangban.”

Ha eddigi fejlődésünk folyamán még nem tudtunk elérni olyan eredményeket társadalmi és tervezési rendszerünk és módszereink tekintetében, amelyek teljesen kielégítenék a fenti alkotmányos rendelkezéseket, az bizonyos objektív okok és szubjektív fogyatékoságok következménye, amelyek társadalmi-gazdasági rendszerünk egészében, és nemcsak a tervezési rendszeren belül léteznek. Az utóbbi években öngazgatású gazdasági rendszerünk formális feltételei teljes egészében kifejlődtek és megmutatkoztak az első eredmények az öngazgatói jövedelmi viszonyok tényleges kialakulásában. Egyúttal azonban olyan folyamatok is jelentkeztek, melyek nemcsak az öngazgatási viszonyok, de a tervezés fejlődését is fékeztek. Ez pedig a bürokrácia elburjánzása és a technokrácia térhódítása.

A legnagyobb nehézségek egyike minden bizonnyal az emberek közötti viszony, amely a munkaszervezetekben és a tmsz-okban kialakult. Ezeknek a viszonyoknak egy külön megjelenési formája a munkamegosztás és a munka értékelése alapján jön létre a társult munka alapszervezeteiben a közvetlen termelők, és a társultmunka-szervezetek közös érdekű ügyviteli teendőit ellátó munkaközösség szakemberei között. Az összhang közöttük a munkaközösség optimális ésszerű munkájának fontos tényezője kellene hogy legyen. Az összhang léte általános követelmény, de különös fontossággal bír a szabad munkacsere szempontjából és a tervezés folyamatában.

Az elégtelenül, hiányosan megvalósított munkamegosztás és munkaértékelés problémája a fejlett országokban is jelentkezik és nagymértékben befolyásolja a tervezés lehetőségeit, valamint minden olyan munka lehetőségét, amely magas szakképzettséget követel.

„A technológia magas szakképzettséget követel. Ez természetes, hisz szervezett tudományt csak azok tudnak felhasználni, akik rendelkeznek is vele. De nemcsak a technológia követel szakosított munkaerőt, a tervezés... szintén a szakosított munka aránylag magas szintjét követeli meg.”² Ez a megállapítás pedig tervezésünkre is egyaránt vonatkozik.

Vitathatatlan, hogy fejlettségünk mai szintjén nincs még kiküszöbölve minden veszély, hogy a dolgozóktól elidegenüljön a hatalom és a jövedelem, illetve, hogy az öngazgatási szervezetek kezdeti gyengeségei alapján visszaélések alakuljanak ki. A kommunistáknak és közigazdászoknak kitartóan küzdeniük kell a technokratizmus és menagerizmus ellen. A technokrácia és a menagerizmus azonosítása a technostruktúra és a menagerek lelkiismeretes munkájával azonban nagy hiba lenne.

Szocialista öngazgatású társadalmi-gazdasági rendszerünk már túlhaladta azt a szintet, hogy felvigyázókat és könyvelőket kelljen bérelnie, munkabérral fizetve őket. A könyvelőnek és a revizornak integrálnia kellett a dolgozók közösségébe, tehát nem kell őket bérbe venni, ők a munkásosztály, valamint az egész dolgozó nép integrális tagjai.

Szem előtt kell tartani azonban Galbraith tételének a lényegét is. Közgazdaságtudományunk és tervezési elméletünk ugyanis olyan értelmezést alakított ki, amely egyesíti a galbraith-i és lenini felfogást. „A határozathozatalkor és a tervezéskor élesen szét kell választani a fejlődési célok kialakítását, a fejlődés stratégiájának a lényegét a tervezés technológiájától, ami túlnyomórészt tisztán szakmunka. A tervezés fejlesztési politikára és tervezési technológiára való felosztása tehát az öngazgatású társadalom tipikus jelensége.”

Tervezési rendszerünk és az eddigi metodológia gondot visel erről a „tipikus megosztásról”, de meg kell jegyezni, hogy a gyakorlatban a társultmunka-alapszervezetek, valamint a politikai területi egységeink tervezéskor nem veszik eléggé figyelembe.

Ha tehát a tervezés problémáit tanulmányozzuk, okvetlenül szükséges a „stratégia meghatározásától” különválasztani a „túlnyomórészt tiszta szakmunkát”. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy elhanyagolhatjuk minden szakember és általában minden öntudatos szervezett szocialista erő alapvető kötelességét, miszerint gyarapítani kell a dolgozók általános tudását és gazdasági ismereteit, hisz ők képezik azt a bázist, amely megállapítja a tervek alapját, és pedig „tudományos feismerésre támaszkodva”.

Okvetlenül szükséges, hogy a terv a társultmunka-szervezetben és a társadalmi közösségekben egyesült dolgozók (a bővített újratermelést, a munka feltételeit és eredményeit teljes egészében birtokló alapvető hordozók) legerősebb eszköze legyen. A terv tehát az összes öngazgató szabad munkaszintézise kell hogy legyen: az öngazgatók eszmei határozataira, valamint a helyzet, a lehetőségek és a szükségletek tudományos elemzésének az eredményeire támaszkodva.

Ahhoz, hogy a terv a fenti feladatának megfeleljen, és hogy tényleg a társult dolgozók legerősebb eszköze legyen, gondot kell viselni a következő fontos tényezőkről:

1. A már említett felosztás a stratégiára és technológiára, az általános és szakmai képzés bizonyos színvonalát követeli meg, ahhoz hogy a dolgozók tervezési jogukat gyakorolhassák és feladataiknak megfelelhessenek, hogy a termelési folyamatot teljes mértékben hatalmukban tartásák. „Az előfeltétel az, hogy minden termelési egység munkaközössége rendelkezzen megfelelő közgazdasági ismeretekkel az egymás közti csereszonyok logikájáról.” A dolgozók ilyen általános ismerete oda vezet — és ez sajátos jelensége öngazgatású viszonyainknak —, hogy azok a szakemberek, akik a tervezéstechnológia szakmunkáját végzik, nem lehetnek sem fölé-, sem alárendelt helyzetben a többi dolgozóval szemben.”⁵

2. A terv pedig csak akkor lesz ilyen hathatós eszköz, ha a tervezés a jövőkutatás különböző területeit is felöleli.

a) A tervezés a társult munka alap- és összetett szervezeteiben, valamint az ágazati rendszerekben bonyolódik le, mivel ez utóbbiak fejlődésünk mai szintjén még nagy jelentőséggel bírnak. Ezen tervezési te-

rületeken a gazdasági kamarák nem tervezéshordozóként, hanem megbeszélés- és vitaszervezőként játszanak szerepet.

b) Az újratermelési közösségekben és a reprodukció egyes fázisaiban folyó tervezés tervezési rendszerünk egyedülálló újdonsága. Minden bizonnyal ez az a tervezési folyamat, amely a jövőben mind a vízszintes, mind a függőleges tervezés alapvető módszere lesz, miután egyesíti mindkét irányt, és miután az újratermelési folyamat minden termelőegységét összehangolja a fejlődési irányzatokkal, kezdve a primáris termeléstől a fogyasztásig, az egyéni és közös szükségletek kielégítéséig.

c) Ha az újratermelési közösségekről van szó, fel kell hívni a figyelmet a tervezésnek arra a területére, amely a szabad munkacsere folyamatát öleli fel. Ez a folyamat ugyanis a közvetlen termelők és a társadalmilag szükséges munka szintjén bonyolódik le a jövőben.

3. Hogy a tervet minden irányban kidolgozhasuk és összehangolhasuk a bővített újratermelés minden folyamatát, valamint hogy a terv felölelhesse az újratermelés részeit szükség van a tervezés még egy területére:

A területi és regionális terület, melyet a helyi közösségek, községek, köztársaságok és az egész társadalmi közösség dolgoznak ki, a társadalmi terv igen jelentős területe. Tekintve, hogy a tervezés ezen területén összeegyeztethetők az egyéni és csoportérdekek, s összehangolhatók a közös társadalmi érdekekkel és célokkal, ez a terv tulajdonképpen a közösség terve és biztosíték arra, hogy a társadalmi terv ne legyen a társult munka tervein felülálló, sem pedig az egyes ellentétes tervek közötti megalkuvás, hanem az említett konfliktusok legésszerűbb feloldása, figyelembe véve az öngazgatású szocializmus ismérveit. „A munkásosztálynak a jövőben is közös érdeke, hogy a munka irányítsa a társadalmat, ne pedig a magántulajdon vagy az állami tulajdon erői irányítsák a munkát. A munka szerinti elosztás azonban meghatározott érdekellentéteket vált ki a munkásosztályban. Ezeket a konfliktusokat csakis hosszú idő múltán, a társadalmi-történelmi fejlődés folyamatában lehet áthidalni, nem pedig a munkásosztály egyik vagy másik rétegének akaratára alapján.”⁶

Az ilyen terv, amely biztosítja a konfliktusok említett viszonylagosítását, összehangoló-összehajló (konvergens-integráló) módszer alapján készíthető el. A módszer lényege, hogy a külön tervek egyes tételeit öngazgatási megegyezés vagy társadalmi megállapodás útján, eszköz és munkatársítással, vagy a szabad munkacsere alapján hozzák összhangba a társadalmi újratermelés egyes szakaszaival.

Az ilyen összehangolás helye elsősorban a helyi közösség és a község, másrészt pedig a gazdasági kamarák, melyeknek jelentős szerepük van a társadalmi tervezésben.

Az említett két alapelv jelentőségét — a stratégiára és technológiára való felosztás, és az alapvető gazdaságtudományi felkészültség —, hangsúlyozza Kardelj elvtárs is, amikor a társult munka alapszervezetei tervének tartalmáról beszél: „A társultmunka-alapszervezet öngazgatói

tervének például a következő elemeket kellene tartalmaznia: a termelési, illetve az ügyviteli tervet; a jövedelemszerzés és elosztása tervét; a fejlesztési célok és a megvalósításukat biztosító beruházások tervét; az eszköz- és munkatársítás tervét más olyan társultmunka-alapszervezetekkel, melyekkel az alapszervezetet közös érdekek és célok kötik össze; a szélesebb munkaszervezettel szembeni kötelezettségek; valamint a társadalommal szembeni kötelezettségek tervét; a szabad munkacsere tényéből eredő kötelezettségek a társadalmi tevékenységekkel szemben; a személyi jövedelmek szerkezetének tervét az élő és holt munka alapján, a társult munka alapszervezetében jelentkező közös fogyasztás tervét, valamint az azon helyi közösség közös fogyasztásában való részvétel tervét, amelynek területén az alapszervezet munkásai élnek stb.”⁷⁷

A területi közületek terve elsősorban az újratermelés minden folyamata összehangolásának és a munkásosztály legerősebb eszköze kell hogy legyen az öngazgatású rendszer fejlődésének meggyorsítására. Mivel a dolgozók szükségleteiket a község területén elégítik ki, így ezeket a szükségleteket is együtt kell tervezni. Ebből semmi esetre sem következik, hogy a község terve olyan kötelezettség, amely a társult munkán kívül és felette áll, és a társult munka alapszervezeteinek előírhatja a jövedelem elosztását és elköltését. Ellenkezőleg, ez a terv a társultmunka-szervezet eszköze, mely öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások útján jött létre. A lakosság közös szükségletének fedezése érdekében a község figyelembe veszi a társultmunka-szervezetek jövedelmét, valamint azt az összeget, amelyet azok ki tudnak választani a közös szükségletek kielégítésére.

Itt a községben a termelési, forgalmazási, pénzbeli, gazdaságon kívüli, kommunális és területi aktivitásokat úgy lehet megvalósítani, hogy a dolgozók élhessenek munkaszervezési és -irányítási jogaikkal, illetve, hogy befolyásolhassák a bővített újratermelés minden fázisát. Itt alakul ki az a középszint, amelyen lehetővé válik a társultmunka-alapszervezetek tervének összehangolása a társadalmi tervekkel. A társadalmi feladatok megvalósításakor fejeződik ki a legközvetlenebb módon a társult dolgozók hatása a közös szükségletekre kiválasztott eszközök ólszerű és tervszerű felhasználására. A közfogyasztási eszközök részesedése a társadalom összfogyasztásában a fejlődés folyamán növekszik, mert csak ezáltal lehet elérni az általános, mindenkit érintő életszínvonal-növekedést az egyenlőségi veszélye nélkül.

A községi tervezés elemzésekor, a társult munka szervezetek tervei és a társadalmi terv összehangolásakor szólnunk kell még a szabad munkacsere tervezéséről is.

Az öngazgatású tervezés és az egész újratermelés birtokbavétele a társult dolgozók részéről — de különösen az újratermelési közösségek ki-fejlődése — magával hozza a piac törvényszerűségei feletti uralmat is, tehát a használati értékek értéké válásának és az egyes termékek társadalmilag szükséges munkaideje utólagos megállapításának fokozatos megszüntetését is. Ez a folyamat azonban eddigi fejlődésünk során alig ala-

kult ki a gazdasági ágazatok és a társadalmi tevékenységek szervezetei között. Még nincsenek kritériumok, melyekkel meg lehetne szabni ezeknek a fontos és szükséges tevékenységeknek a termelésre, tehát a jövedelemszerzésre való hatását. Természetes tehát, hogy ezekkel a tevékenységekkel — a „szabad munkacseré” által kialakított jövedelmi viszonyok ex ante (előzetesen) tervszerűen megszabott módon és mennyiségben alakulnak ki. A társadalmi tervben ugyanis meg van szabva, hogy mennyit kell fordítani a társultmunka-alapszervezetek jövedelméből ezeknek a társadalmi szükségleteknek a kielégítésére. Mivel ebben a munkacserében a piaci törvényszerűségek mint „a munka, a szükségletek és a munka értékelése alapvető feltételei”⁸ nem fejlődhetnek ki, így a tervezés feladatai ezen a téren még nehezebbek, mint a társadalmi aktivitások egyéb, pl. a termelőmunka területén. Ez pedig onnan ered, hogy az említett társadalmi tevékenységek szolgáltatásainak szükségességét és ezen szükségletek kielégítésének színvonalát sokkal nehezebb felbecsülni mint a többi tevékenységénél.

Az öngazgatású tervezés mint rendszer, módszer és technika a szocialista öngazgatási életmód lényeges eleme. Ezért a tervezés jellege, fejlődési módja és fejlettségi szintje, a szocialista öngazgatású társadalmi rendszer fejlettségi szintjének, fejlődésének és jellegének színvonalával egyenlő. Ilyen tervezés nélkül nem érhető el, hogy a társult munka alapszervezeteinek dolgozói tényleg a kezükbe vegyék munkájuk és a társult munka eszközeinek irányítását, hogy összehangolják terveiket és programjaikat, s „... ezáltal biztosítsák a társadalmi újratermelés viszonyainak és a társadalmi fejlődés egészének összehangolását; a közös, öngazgatói alapon kialakult célokkal és érdekekkel való összehangolását.”⁹

Ennek a felismerésnek az alapján bátran állíthatjuk, hogy a tervek nem lehet és nem szabad úgy tekinteni „mint a fejlődési törekvések, célok és gyakorlatok mutatókká és számcsoportokká alakítására”.¹⁰

Ellenkezőleg, a tervezést egy olyan társadalmi-gazdasági viszonyrendszerként kell értelmezni, amely összeköti a tervezés szubjektumait a közös, hosszú távú érdekek alapján. Ezáltal alakul ki annak a lehetősége, hogy elsőbbségben részesüljenek azok a programok, amelyek a társadalmi haszon maximális színvonalát, valamint a tudatosan későbbre halasztott egyéni célok által előálló veszteségek minimális szintjét biztosítják.

Az egyes társultmunka-alapszervezetek és társultmunka-szervezetek közötti konfliktusok viszonylagosítása elvezet a prioritások felismeréséhez, ami lehetővé teszi az egész közösség fejlődését a különbségek csökkentésével. Ez különös jelentőséggel bír a regionális terv szempontjából.

Az öngazgatási tervezés a konfliktusok viszonylagosításával tulajdonképpen tervezésünk lényeges különbségét hangsúlyozza az eddigi tervezési rendszerekhez viszonyítva: a fejlett kapitalista országokban használatos indikatív, valamint a szocialista országok centralisztikus tervezéséhez viszonyítva. Az alapvető különbség abban rejlik, hogy tervezési rendszerünk a társult munka dolgozóinak azon alapvető jogán alapul, hogy rendelkezzenek munkájuk szervezési feltételeivel és annak minden

eredményével. Az így elért eredmények, valamint gazdasági rendszerünk fejlődésének elért színvonala természetesen meghatározza a tervezés fejlettségi szintjét is.

Tervezési rendszerünk sajátos tervezési módszereket is igényel, és pedig a már említett stratégiának a technológiától való elválasztása alapján. Tanulmányozni kell azokat a problémákat, amelyek a „fejlődési stratégia” kijelölésénél merülnek fel, és amelyek a közös érdekek kialakításánál — a konfliktusok viszonylagosításánál jelentkeznek. Ezek után át kell tekinteni a módszertani problémákat, melyek a „tervezési technológia” keretében jelentkeznek, mert a hibás módszertan lehetetlenné teszi, vagy legalábbis megnehezíti a közös, hosszú távú stratégiai célok elérését.

Ami a tervezés módszereit illeti, már kifejtettük, hogy a mi tervezési módszerünk lényegében eltér az indikatív tervezési módszertől, amely csak az objektív fejlődési lehetőségeket és az azok eléréséhez vezető legjobb módozatokat mutatja ki, valamint a centralisztikus tervezéstől is, amely a tervet a társult munka felett álló társadalmi szervek feladataként kezeli. Tervezésünk ezzel szemben a tervszubjektumok terveinek és céljainak egybehangolását jelenti, természetesen a közös társadalmi célok figyelembevételével, mégpedig ágazati, újratermelési és regionális síkon. Az ilyen tervezésben, a terv és az árupiac kölcsönhatása más méreteket kap, főleg az előjövő időszakban, amikor a társultmunka-alapszervezetek dolgozóinak az újratermelési közösségekbe való egybeolvadása lehetővé teszi, hogy a jövedelmi viszonyokat ex ante megállapítsák és ezáltal a piaci törvényszerűségeken megfelelő mértékben uralkodni tudjanak. Az ilyen fejlődés oda vezet, hogy a társadalmilag szükséges munka értékét a társadalmi élet minden működési területén meg lehessen állapítani, nem csak a termelési szférában. A szabad munkacsere teljes mértékben kifejlődhet.

A stratégiai célok megállapításakor jelentkezik az a probléma, hogy minden tmasz természetesen a saját céljait és terveit igyekszik keresztülvinni és a figyelem központjába helyezni. Hogy a részérdekeket az általános társadalmi érdekek szempontjából nézhessük, okvetlenül szükséges a konfliktusok viszonylagosítása és annak megállapítása, hogy milyen mértékben lehet az egyes célok eléréséhez ragaszkodni, illetve, hogy hogyan lehet a közös célt elérni az egyedi célok legkisebb negatív befolyása mellett.

Ezt csak öngazgatási megegyezések alapján lehet elérni, és pedig konvergens tervezés segítségével. Az ilyen tervezés a „társadalmi megállapodások sajátos technológiája” alapján valósul meg, mely az egyes célok viszonylagosítását biztosítja. Ennek a legfőbb útja a konvergens, állandó és egységes tervezésben valósul meg. Szakmai körökben az integráló tervezés kifejezés honosult meg. A társadalmi megállapodások persze nem biztosítják a célok gyors egybehangolását és a tervek összhangját. „A lépések egész sora szükséges a megbeszélések integrálásához. Fokozatoságra van szükség, hogy olyan döntéshez jussunk, amely minden részt-

vevő által elfogadható. Minden konfliktus, jelentősége szerint az iteráció különböző számát követeli meg.”¹¹

Ezen iterációk alapján először is meg lehet állapítani, hogy miben van egyetértés és miben van ellentét. A legérzékenyebb és legnehezebb része az egésznek a konfliktusok súlyának mérése és azoknak a veszteségeknek a megállapítása, amelyek az egyes célok és tervek elodázásából keletkeznek. Végül felmerül az a kérdés is, hogy milyen haszna származik a közösségnek az összes résztvevő megegyezéséből.

Világos, hogy a konfliktusok viszonylagosítása, és az ilyen viszonylagosítás alapján hozott egységes határozatok meghozatala hosszabb időt vesz igénybe. Az a haszon azonban, amire az egész társadalom és a tervezés minden résztvevője szert tesz általa, felbecsülhetetlen. Ez a módszer biztosítja a terv teljesíthetőségét, mert meghozatalakor figyelembe lehet venni a célok elérésének minden feltételét és lehetőségét. A centralisztikus tervezéssel ellentétben „az öngazgatású tervezés a közös korlátokat határozza meg, nem pedig az optimalizálás közös ismérveit, mivel ez utóbbiakat minden résztvevő saját célrendszere keretén belül szabja meg.”¹²

Az így megbeszélt közös, hosszú távú célok alapján az önállóan meghatározott célok tervezése biztosítja a dolgozók hatalmát munkájuk minden feltétele és eredménye felett.

Az öngazgatási megegyezések és társadalmi megállapodások természetesen a tmasz dolgozói által meghozott tervalapokról szóló öngazgatási megegyezés alapján készülnek.

Az összehangolt tervalapok elkészítése után következik a „szakmunka”, amit megfelelő szakképzettséggel, illetve „aránylag magas szintű szakmai tudással” rendelkező emberek végeznek. Munkájuk, amely tisztán szakmunka, kifejlett módszertan és tudományos elmélet alapján folyik, melyeket itt nem kell külön felsorolni, mivel a megfelelő előírások és a törvényben meghatározott eljárások tartalmazzák őket (pl. a minimális egységes mutatókról, mérlegekről, elemzésekről és minden olyan elemről, amelyet a terv magában foglal).

Amit mégis alá kell húzni, az a belső és külső tényezők feldolgozásának feltétlen szükségessége, amelyektől a terv keresztülvitelének lehetősége és a megfelelő tervezési technológia kiválasztása függ.

Az eddigiekből is világosan kitűnik, hogy az optimális terveredmény érdekében minden elemzési munkánál: a minimális kötelező mutatók kidolgozásánál és azoknak a mutatóknak a kidolgozásánál, amelyekre az egyes tervszubjektumoknak szüksége van, feltétlenül az induktív és a deduktív módszerek megfelelő kombinációját kell alkalmazni.

Az öngazgatású társadalom és az öngazgatási viszonyok komplex-egyetemes tervezési módszereket követelnek. A szaktanulmányokban sokan arra mutatnak rá, hogy a tervezés legjobb módszere tulajdonképpen a matematikai, illetve ökonometrikus módszerek használata. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a matematikai módszer tulajdonképpen determináns — előre meghatározott módszer, amely a problémák és a

célok meghatározásának egy megoldását hozza létre. Ez a módszer csak olyan megoldásokat készíthet elő, melyek azoknak a feltételeknek a következményei, melyek alapján a modell fel lett állítva. Ezért nem teszi lehetővé a társadalmi optimum kialakítását a konfliktusok viszonylagosítása útján. Ezek a módszerek tehát csak segítő szerepet tölthetnek be a tervezésben, de az alapvető módszer a tervezésben és a stratégia kidolgozásában okvetlenül az „intuitív kell hogy legyen”.¹³

Jegyzetek

- ¹ A KSZ XI. kongresszusa, 1. rész 11. pont
- ² John Kenneth Galbraith: Nova industrijska država 27. oldal, Stvarnost, Zágráb, 1970.
- ³ V. I. Lenin: Država i revolucija (Állam és forradalom) Kultura Kiadó Belgrád, 1950. 178. oldal
- ⁴ Dr. Radmila Stojanović: Više-dimenzionalnost i sistem upravljanja privrednim razvojem, Ekonomist 1/1979.
- ⁵ Miladin Korać: Socialistički samoupravni način proizvodnje, Komunist, Belgrád, 1977. 543. oldal
- ⁶ Edvard Kardelj: A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai. Forum, 1977, 91. o.
- ⁷ Edvard Kardelj: O sistemu samoupravnog planiranja, Brioni viták, Radnička štampa, Belgrád, 1976., 59—60. o.
- ⁸ Prof. dr. Milivoje Trkulja: Mogućnosti i problemi primene samoupravnog planiranja u slobodnoj razmeni rada u okviru SIZ-ova, Samoupravljanje, 8—9/1979.
- ⁹ JSZSZK alkotmánya, 69. szakasz
- ¹⁰ Dragutin Marsenić: Vita a Szerb SZK KSZ Központi Bizottságának marxista központjában, Marksistička Misao, 1981/6. sz.
- ¹¹ Dr. Radmila Stojanović: Planiranje u samoupravnom društvu. Institut za ekonomska istraživanja, 1976.
- ¹² Dr. Radmila Stojanović i. m.
- ¹³ Dr. Radmila Stojanović, i. m. 298. o.
Slavko Skrbić: Osnovi metodologije samoupravnog planiranja, Samoupravljanje, 1979/8—9.

Rezime

Samoupravno planiranje kao sistem i kao stručni posao

Osnovna polazna saznanja o samoupravnom planiranju, već su sadržana u mislima klasika marksizma, jer je već Engels postavio da su „istorijski motivi razvoja potrebe ljudi” koje se mogu zadovoljiti samo društvenom organizacijom reprodukcionog procesa. Marksove šeme proširene reprodukcije se mogu smatrati prvom teoretskom osnovom društvenog planiranja.

Društveni samoupravni plan je osnovno oruđe radnih ljudi, da ovladaju uslovima i rezultatima svoga rada. Da bi međutim to oruđe bilo svrsishodno, treba da ima svoje specifične karakteristike, koje dovode do činjenice da je samoupravno društveno planiranje suprotno kako indikativnom planiranju u razvijenim kapitalističkim zemljama tako i centralističkom planiranju u zemljama centralističkog administrativnog socijalizma. Dok su naime ovi planovi rezultat odluka ljudi van i iznad radnika u radnim organizacijama tj. građana u mesnim zajednicama, opštinama i širim društveno-političkim organizacijama, samoupravni društveni planovi predstavljaju volju radnog naroda izgrađenu putem relativizacije konfliktnih interesa na bazi samoupravnog sporazumevanja i društvenog dogovaranja.

Da bi ovako doneti planovi izrazili stvarno društvene ciljeve i zadatke za njihovo postizanje, po zaključku svih planskih subjekata, potrebno je bez sumnje znanje svih radnih ljudi o svojim međusobnim odnosima. Da bi se dakle plan mogao bazirati na „naučnom saznanju“ o potrebama i mogućnostima razvoja, potrebno je s jedne strane određeni nivo opšte i ekonomske naobrazbe svih učesnika, a s druge strane i podela postupka izrade planova na postavljanje opštih strategijskih ciljeva i interesa i na samu „tehnologiju“ planiranja što je u najvećoj meri stručni posao i zahteva „visoku razinu specijalizovanih znanja“ ovu tehnologiju koriste odgovarajući stručni ljudi. Ova podela je karakteristična za samoupravni socijalistički sistem.

Osnovni put na kojem se može izgraditi postupak samoupravnog planiranja je put susretnog, integrativnog, kontinuelnog planiranja, put iteracija u razmatranju svake pojave konfliktnih situacija, koje proizilaze iz razumljive činjenice da svaka OOUR želi da maksimalizira značaj svog razvoja, stavljajući svoj parcijalni interes iznad društvenog. Samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje relativiziraju ove konfliktno situacije, te se mogu postaviti osnove planova koji su usklađeni sa društvenim interesima.

O samom sadržaju plana, autor je naveo misli Edvarda Kardelja razvijenom na Brionskim diskusijama o sistemu samoupravnog planiranja. O tome nije potrebno posebno govoriti, jer postoje određeni propisi o minimalnim zajedničkim pokazateljima, bilansima i drugim obaveznim elementima planova.

U stručnim diskusijama vođene su rasprave o potrebi korišćenja matematičkih-ekonometrijskih metoda pri izradu planova. Treba međutim imati u vidu da ti metodi ne trpe druga rešenja nego ona koja su rezultat određenih pretpostavki na bazi kojih je model postavljen. Ovi deterministički metodi prema tome, potrebni su, ali služe kao pomoćni, a osnovni metodi u planiranju i postavljanju strateških odluka moraju biti, na naučnom saznanju bazirani intuitivni metodi.

Kurzfassung

Die selbstverwaltende Planung als System und als Facharbeit

Die ersten Erkenntnisse über die Planwirtschaft im sozialistischen Selbstverwaltungssystem, trifft man schon in den Gedanken der Klassiker des Marxismus. Engels hat schon damals festgestellt dass „die historischen Entwicklungsmotive liegen in den Bedürfnissen der Menschen und nur durch die gesellschaftliche Organisation des Reproduktionsprozesses zu befriedigen sind.

Die Schemen der erweiterten Reproduktion, wie sie von Marx aufgestellt sind, können als die ersten theoretischen Grundlagen des gesellschaftlichen Planungssystems betrachtet werden.

Der gesellschaftliche Plan ist ein grundlegendes Instrument des arbeitenden Menschen zur Bewältigung der Bedingungen und des Resultats ihrer Arbeit. Damit jedoch dieses Instrument erfolgreich benützt werden kann, muss er spezifische Eigenschaften haben um widersätzlich zur indikativen Planierung in den entwickelten kapitalistischen, so wie der administrativen Planung in den zentralistisch organisierten sozialistischen Ländern zu sein. Während nämlich diese Pläne Resultat der Entschlüsse von Menschen ausser und über der arbeitenden Massen sind, sind die Pläne im Selbstverwaltungssystem Ergebnis des Willens des arbeitenden Volkes, das durch die Relativisierung der durch die Einzelinteressen entstehenden Konfliktsituationen mittels Selbstverwaltungsvereinbarungen und gesellschaftlicher Verabredungen zustande gekommen sind.

Um dass die auf diesen Wege erstandenen Pläne tatsächlich die gemeinsame gesellschaftliche Ziele und die tatsächlich nötige Aufgaben zu ihrer Erfüllung beinhalten können, ist es nötig dass alle Arbeitenden ein gewisses Nivo der Erkenntnisse über die bestehenden gegenseitigen Bindungen verschiedener Arbeitsorganisationen und ihrer Arbeiter besitzen. Um dass sich die Pläne auf „wissenschaftlichen Grundlagen“ beruhen, ist einerseits ein bestimmtes Nivo der ökonomischen Allgemeinbildung aller Beteiligten nötig, anderseits aber, soll das gesamt Planungswesen auf die Feststellung der strategischen Ziele und Interessen und auf die „Technologie“ der Arbeit des Planierens zerlegt werden. Die Technologie ist nämlich grössten Teils Facharbeit, die „hohes Nivo spezialisierter Kenntnisse“ benötigt und daher von entsprechenden Fachleuten bearbeitet werden soll.

Der grundlegende Weg solcher Planung, ist der Weg der integrativen, kontinuierlichen Planungsarbeit. Der Weg der Iterationen bei der Bearbeitung jeder einzelner Konfliktsituation, die aus der Tatsache entsteht, dass jede Grundorganisation der vereinigten Arbeit, die Bedeutung ihrer Entwicklung maximalisieren und ihre Interessen über die Gemeininteressen setzen will. Die Selbstverwaltungsvereinbarungen und gesellschaftliche Verabredungen relativisieren diese Konfliktsituationen und ermöglichen solch Gestaltung der Planungsgrundsätze, die den gemeinschaftlichen Interessen entsprechen.

Um den eigentlichen Inhalt der Pläne zu erleuchten, hat der Verfasser die Gedanken von Edvard Kardelj zitiert, die er während der Diskussionen in Brioni über das System der selbstverwalterischen Planung erörtert hat. Über andere Einzelheiten ist nicht mehr zu sprechen nötig, da entsprechende Vorschriften über die minimalen Kennziffern, Bilanzierungen und anderen Elemente der Pläne bestehen.

In den Diskussionen der Fachleute, wurde öfters die Benützung mathematischer-ökonomischer Methoden erörtert. Man sollte jedoch dabei nicht ausser Acht lassen, dass durch diese Methoden nur solche Lösungen erzielt werden können, die den Voraussetzungen auf denen das Modell aufgestellt wurde, entsprechen. Diese deterministischen Methoden sind daher als Hilfsmethoden unbedingt nötig, aber die grundlegenden Methode der selbstverwalterischen Planung muss die — auf wissenschaftlicher Grundlage aufgebaute — Methode bleiben.

Jelena Bandin

AZ ÖNIGAZGATÁSI TERVEZÉS TÁRSADALMI SZEREPE ÉS FUNKCIÓJA A TÁRSULT MUNKA RENDSZERÉBEN

1. Az öngazgatású társult munka rendszere — a szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődésének új szakasza

Az alkotmány és a társult munkáról szóló törvény¹ meghozatalával új utak nyíltak és minőségileg új alapok társadalmi-gazdasági és öngazgatású szocialista rendszerünk további fejlődése előtt.² Tény azonban, hogy már az 1963-as alkotmány 1971-ben meghozott függelékei új alapokra helyezték az öngazgatású társult munka rendszerét, mint szocialista öngazgatású társadalmi-gazdasági viszonyok további fejlődésének új szakaszát. Egyes függelékkel³ ugyanis külön szabályozták a társadalmi újratermelés hordozóinak öngazgatási és társadalmi-gazdasági viszonyait.

Öngazgatású szocialista rendszerünk fejlődése új szakaszának lényege és tartalma abban nyilvánul meg, hogy nemcsak megerősíti a társult dolgozók öngazgatási, politikai és társadalmi-gazdasági helyzetét, hanem platformot képez szerepük további erősödéséhez a társult munka rendszerének egészében.

Öngazgatású szocialista rendszerünk fejlődésének erről a szakaszáról szólva — amelyet a dolgozók szerepének erősödése jellemez a társadalmi újratermelés egész folyamatában — Edvard Kardelj kiemeli: „Ez azt jelenti, hogy társadalmunk további működése mind kevésbé támaszkodik az államapparátus szerepére, s mind nagyobb mértékben az öngazgatásilag társult és demokratikusan szerveződő munkások erejére és kezdeményezésére, ily módon a társadalmi tulajdonban levő eszközökkel végzett öngazgatásilag társított munkájukat mindinkább a szabad termelők közösségében egyesítve.”⁴

A dolgozók alkotó szerepe és ereje egyre jobban kifejezésre jut politikai, gazdasági és társadalmi életünk minden területén, amivel megvalósul Leninnek az az ismert állítása, hogy a szocializmus tevékenységre készíteti a munkásosztályt „olyan munkában, amelyben a dolgozók ki-

tűnhetnek, fejleszthetik képességeiket kibontakoztathatják azon tehetségeiket, akiknek legfőbb forrása a nép...⁵ A dolgozók a társult munkások mint az öngazgatási és a társadalmi-gazdasági funkciók hordozói szocialista öngazgatási rendszerünkben társadalmi jellegű munkájukat (aminek ilyen jellege a társadalmi eszközökkel végzett munkából ered) öngazgatási alapon társítják és szerveződnek a társult munka meghatározott öngazgatású formáiba. Az öngazgatásilag társított munkájukkal a dolgozók megvalósítják vezető szerepüket a társult munka rendszerének egészében, a társadalmi újratermelés folyamatában, illetve az egész társadalomban.

Az alapszervezetekben mint az öngazgatású társult munka alapvető formájában a dolgozók munkájuk társításával egyfelől (közvetlenül és egyenrangúan megvalósítják öngazgatói, társadalmi és gazdasági jogait, másfelől viszont öngazgatási alapokon döntenek a jövedelem egészéről mint a dolgozók közös munkájának eredményéről, ami a társult munka alapszervezetének szintjén valósul meg.

A társult dolgozók öngazgatási joga E. Kardelj szerint „két társadalmi feladatot tartalmaz: egyrészt felszabadítja a dolgozót munkájában, úrrá válik a munkafeltételek, a termelőeszközök és munkájának gyümölcse felett, illetve munkaeredményével összhangban személyi jövedelmének feltétele és forrása lesz; másrészt a jövedelem mint társadalmi-gazdasági kategória a társult munka gazdasági kötődésének belső tényezőjévé válik.”⁶

A társultmunka-alapszervezet mint a társult munka öngazgatási alakjának alapsejtje ugyanakkor kiindulási alapot képez a munka és az eszközök társításához a közös jövedelem megvalósítása érdekében a szocialista öngazgatású rendszerben.

A társult munka alapszervezeteinek létrehozásával minőségileg új alapok jöttek létre a munka társításának sokoldalú, összetettebb öngazgatási formáinak kiépítésére a szocialista öngazgatási viszonyok közepette a társadalmi újratermelés folyamatában.

A tmasz-ok öngazgatási és jövedelmi önállósága tág teret ad a kapcsolatteremtésre (jövedelmi, gazdasági, termelési-technológiai stb.) más tmasz-okkal a holt és élő munka, azaz a munka- és eszköztársítás alapján. Jóllehet a társultmunka-alapszervezetek kapcsolatainak nagyon sok változata lehetséges összmunkájuk társítása keretében, a célok, amelyeket el szeretnének érni az alapszervezet ügyvitelében, csakis azonosak lehetnek.

Arról van szó ugyanis, hogy a munka- és az eszköztársítással közös jövedelmet valósítanak meg mint a társult alapszervezetek közös munkájának eredményét, amelyet hozzájárulásukkal arányosan osztanak el a társult munka alapszervezetei között.

Éppen ezért leszögezhető: 1. A tmasz-ok holt és élő munkája öngazgatású társításának egyik célja abban a törekvésben nyilvánul meg, hogy a társultmunka-szervezetek megvalósítsák társadalmi feladatukat a tár-

sadalmi (egyéni és termelési) szükségletek mennyiségi és minőségi kielégítése tekintetében is.⁷

2. A tmsz munka- és eszköztársítási célja a nagyobb személyi jövedelem, a nagyobb közös jövedelem megvalósításán, mint közös befektetés (az összmunka öngazgatású társítása) eredményén keresztül.

Az öngazgatási és társadalmi-gazdasági viszonyok további fejlesztésére irányuló törekvések magukba foglalják azt is, hogy a tmsz szintjén megvalósított jövedelem egyre jobban a közös jövedelem funkciójába lépjen, miközben a közös jövedelem a társult munka egyre szélesebb és szilárdabb öngazgatású kapcsolataiból ered.⁸

A dolgozók társadalmi-gazdasági helyzete az öngazgatású társult munka rendszerében lehetővé teszi, hogy a tmsz-ok dolgozói határozanak a munka- és eszköztársításról a társadalmi újatermelés egész folyamatában a (tmsz) minél nagyobb jövedelme érdekében és a közös jövedelem megszerzéséhez való hozzájárulás mértékében.

Tekintettel arra, hogy a tmsz-ok, amelyek társítják munkájukat és eszközeiket, jövedelemre tesznek szert a közös jövedelem megszerzéséhez való hozzájárulás mértékében, ezáltal öngazgatási alapokon egyesítik a közös (társadalmi) célokat a tmsz-ok egyéni céljaival.

Az említett célok egyesítése abban is megnyilvánul, hogy a társult tmsz-ok (élő és holt munkájuk integrációjának alapján arra törekkeznek, hogy közös céljaik megvalósításával, vagyis minél nagyobb közös jövedelemmel saját céljaikat is megvalósítsák, ezek a célok pedig a minél nagyobb jövedelemre vonatkoznak.

A munka- és eszköztársítás kérdését a társadalmi újatermelés folytonosságának prizmáján keresztül szemlélve Edvard Kardelj megállapítja: „... ez fontos eszközt képez a tmsz-ok dolgozóinak anyagi érdekelttségében, hogy a bővített újatermelés eszközeivel a lehető legcélszerűbben gazdálkodjanak mind saját, mind pedig társadalmi szempontból. Ily módon a részesedés a közös jövedelemből az öngazgatási alapokra helyezett gazdálkodás feltételei közepette a legmegfelelőbb gazdasági mechanizmussá válik, amely — az állami szervek beavatkozása nélkül — serkenti a társadalmi újatermelés eszközeinek, azaz a holt munkának a normális és természetes cirkulációját az egységes jugoszláv gazdaság területén, s alapot teremt a tmsz-ok dolgozóinak anyagi érdekelttsége folytán a bővített újatermelés és általában a termelés eszközeinek öngazgatású koncentrációjához és decentralizálásához.”⁹

Az alapszervezetbe társult dolgozók állandó törekvésével, hogy folyamatosan társítsák munkájukat és eszközeiket más társultmunka-szervezetek dolgozóival, alapot adnak a társadalmi eszközök effektív és célirányos kihasználásához társadalmi kötelezettségük és feladataik végrehajtásának folyamatában, ami hozzájárul a társultmunka-szervezet stabil gazdálkodásához, s ugyanakkor a zavartalan társadalmi újatermeléshez, valamint a szocialista öngazgatás rendszerének további fejlődéséhez is.

2. Az öngazgatású társadalmi tervezésnek és tervnek mint a szocialista öngazgatás további fejlődése eszközének szerepe és jelentősége

Az öngazgatású társult munkának a fejlődésével gyökeres és minőségi változások következnek be a tervezési rendszerben.

A tervezés¹⁰ mint a társadalmi újratemelés folyamatának meghatározására irányuló tudatos társadalmi tevékenység mindig a konkrét termelési és társadalmi-gazdasági viszonyokat tükrözte.

Ezek szerint öngazgatású szocialista társadalmunkban a tervezési rendszer tartalmazza és magában hordozza társadalmi-gazdasági és öngazgatási rendszerünk jellemzőit, jegyeit.

A tervezés társadalmi jellegéről szólva Edvard Kardelj megállapítja: „A tervezés lényegében és mindenekelőtt a munka, a termelőeszközök, a jövedelem és a társadalmi tőke fölötti rendelkezés formája. Ezért el sem lehet különíteni attól, akinek tulajdonjoga van a termelőeszközök, a társadalmi tőke fölött és politikai monopóliuma ezek fölött... Feladatunk tehát, hogy olyan társadalmi tervezési rendszert építsünk ki, amelyben közvetlenül kifejezésre jutnak az öngazgatású szocialista rendszer temelési, illetve társadalmi-gazdasági és demokratikus viszonyai...”¹¹

Öngazgatású szocialista rendszerünkben a tervezés területén a társadalmi funkciót és szerepet a társult munka veszi át. Nálunk ugyanis a társadalmi újratemelés folyamatainak öngazgatású társadalmunk fejlődése tervszerű irányításának hordozója az önszerveződésű munkásosztály, vagyis a társult munkában öngazgatásilag szervezett valamennyi dolgozó.

Szocialista társadalmi rendszerünk tervezési funkciójának átvitele az állami szervekről a társult munka dolgozói újabb megnyilvánulása az állam „elhalásának”, amit Engels alábbi, ismert tételében mond ki: „Az első aktus, amelyben az állam valóban az egész társadalom képviselőjeként lép fel — a termelési eszközök birtokbavétele a társadalom nevében — egyszersmind utolsó önálló aktusa is mint államnak. Az államhatalomnak a társadalmi viszonyokba való beavatkozása egyik területen a másik után feleslegessé válik és magától elenyészik azután. A személyek feletti kormányzás helyébe dolgoknak az igazgatása és termelési folyamatoknak a vezetése lép. Az államot nem — eltörlük —, az állam elhal.”¹² A dolgozóknak mint a társadalmi újratemelés hordozóinak joguk, de társadalmi kötelezettségük és feladatuk is, hogy tevékenyen, alkotóan részt vegyenek öngazgatási szervezetük, közösségük, ill. öngazgatású társadalmunk fejlesztési tervének meghozatalában.¹³

A dolgozóknak a társadalmi újratemelés tervezéséből eredő öngazgatási jogait kötelezettségeit és felelősségét a tervezésről szóló törvény¹⁴ szabályozza, amely az alkotmányon alapul.

A társult munka alapszervezetei mint a társadalmi újratemelés folyamatának, a munka- és eszköztársítási folyamatnak, valamint az egész társadalmi jövedelemnek a hordozói, olyan alapot képeznek, amelyre öngazgatási rendszerünk társadalmi tervezése épül.

A társult dolgozók tervezésből eredő jogait gyakorolva önállóan készítik elő és dolgozzák ki alapszervezetük terveit, amelyek meghatározzák az alapszervezet fejlesztési politikáját és céljait.

Mivel a dolgozók a társult munka öngazgatási rendszerében kölcsönös gazdasági függőségben és kapcsolatban vannak egymással, ami a munka- és eszköztársítás anyagi alapját képezi a társadalmi újratermelés folyamatában, így a társult munka alapszervezetének tervében lefektetett fejlesztési célok összhangban vannak a társadalom és a gazdaság egésze közös társadalmi céljaival és fejlesztési politikájával.

A jövedelem mint az egyedi (alapszervezeti) és közös (társadalmi) fejlesztési célok és politika megvalósításának anyagi alapja és eszköze az öngazgatási társadalmi tervezés elsődleges, kiindulópontját képezi. „A jövedelem az öngazgatási szervezetek és közösségek, valamint a társadalmi-politikai közösségek terveihez és a tervek megvalósításának gazdasági elemzéséhez szolgáló alapkategória. Az öngazgatási szervezetek és közösségek, valamint a társadalmi-politikai közösségek jövedelmének tervezése felöleli a jövedelem személyi, közös és általános fogyasztásra, a társult munka anyagi alapjainak bővítésére és tartalékokra való felosztását.”¹⁵

Az alapszervezetnek az öngazgatású társult munka rendszerében betöltött társadalmi-gazdasági és öngazgatási szerepéből funkciójából kiindulva a tervezés összes többi tényezőjének és hordozójának (dolgozói, összetett és egyéb öngazgatási szervezetek és közösségek és társadalmi-politikai közösségek) terveihez ezeknek az (alap)szervezeteknek a tervei és tervezett jövedelmük szolgálnak kiindulópontul.

Ugyanakkor azonban, amikor a dolgozók öngazgatási alapon meghatározzák alapszervezetük fejlesztési tervét, nem téveszthetik szem elől, hogy az alapszervezet terve azokból a közös célokból és érdekekből fakad, amelyek a társult munka egészének további fejlődésére irányulnak.¹⁶

Mivel tehát az élő és a holt munka társítási folyamatainak (s ezáltal öngazgatású gazdaságunk tervezésének) hordozói azonos forrással rendelkeznek fejlesztési céljaik és politikájuk meghatározásában, ezért a tervezési rendszer lényegében és tartalmában magán viseli a megegyezésses és integrált tervezés jegyeit.¹⁷

Öngazgatású társadalmunkban a tervezés hordozóinak megegyezései és megállapodásai révén az egyedi érdekek és célok összehangolódnak a közös fejlesztési célokkal és érdekekkel. Az öngazgatási megegyezésekben és megállapodásokban vállalt feladatok — amelyeket a tervezés minden hordozója, szubjektuma beépít saját fejlesztési tervébe — öngazgatási kötelezettséggé és felelősséggé válnak, hogy a terv idejében, hatékonyan és minőségileg megvalósul.¹⁸

Ebből következik, hogy a tervezés minden szubjektumának, illetve a társadalmi újratermelés hordozóinak kötelessége, hogy folyamatosan figyelemmel kísérjék a terv és a tervezett jövedelem megvalósulását, mert a tervben meghatározott célok hatékony megvalósításától függ öngaz-

gatású szocialista rendszerünk további fejlődésének gazdasági és anyagi ereje.

Ezért társadalmi-gazdasági és öngazgatású rendszerünkben a tervezés és a terv a társadalmi újratermelés folyamatai irányításának eszközét képezik.

Ugyanakkor a terv a társult munka alapszervezetei munkájának és eszközeinek társításához is eszközül szolgál; erősíti az öngazgatásilag társult munka anyagi alapját az egyedi és közös (társadalmi) fejlesztési tervfeladatok és célok hatékony teljesítéséhez.

Az öngazgatású tervezési rendszer további tökéletesítése, a tervezés hatékonysága hozzájárul a társultmunka-alapszervezetek élő és holt munka társítási folyamatainak fejlesztéséhez a minél nagyobb közös jövedelem érdekében. Ezek szerint az öngazgatású tervezés lényegében a közös jövedelemnek a társultmunka-alapszervezetek (amellyel a munka-eszköztársításban részt vettek) közötti hatékony felosztásában nyilvánul meg, éspedig a hozzájárulás mennyiségétől és minőségétől függően a közös eredmény — a jövedelem megvalósításában.

És végül: az öngazgatású tervezés és rendszerének állandó tökéletesedése elősegíti szocialista öngazgatású rendszerünk minőségileg mind magasabb szintű fejlődését.

Fordította: *Soltis Gyula*

Jegyzetek

¹ A JSZSZK alkotmánya. 1974. Törvény a társult munkáról. 1976.

² „Túlzás nélkül állíthatjuk azonban, hogy a Törvény a társult munkáról az alkotmánnyal és más törvényekkel együttesen... dolgozó embereink és vezető szocialista erőink számára sokkal világosabb távlatokat tár fel és a jelenleginél sokkal erősebb fegyvert ad kezükbe szocialista öngazgatású és demokratikus társadalmunk további fejlődéséért vívott harcukban.”

(E. Kardelj: *Slobodni udruženi rad*, Radnička štampa, Beograd, 1978. 27. o.)

³ Ezek a: XXI., XXII. és XXIII. függelékek.

⁴ Edvard Kardelj: *A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai*. Forum, Újvidék, 1977, 7. o.

⁵ V. I. Lenin: *Kak organizovaty sovevnovanie*. Szocsinjenja, IV. kiadás, 26. kötet, 367. o.

⁶ E. Kardelj: *Slobodni udruženi rad*. 11. o.

⁷ A szocialista termelés alapvető céljainak kérdéseit, amely célok fedik a társadalmi szükségletek kielégítését is, továbbá a társadalmi szükségletek fajtáiról a szocialista társadalom gazdasági fejlődésének fokától függően, részletesebben lásd: Dr. Radmila Stojanović: *Teorija privrednog razvoja u socijalizmu*. Naučna knjiga, Beograd, 1964, 5—8. o.

⁸ „A társult munka alapszervezetének jövedelme valójában elsősorban a közös jövedelem magyságától függ, mert ez lesz a legerősebb serkentő

tényező a munka- és eszköztársításra, vagyis az öngazgatású munka integrálására.” (E. Kardelj; Slobodni udruženi rad. 35. o.) Ugyanis: „A munka és az eszközök társításának illetve a gazdálkodásnak alapvető motívuma és célja a jövedelem állandó növelése ilyen alapon. Valamennyi társultmunka-alapszervezet dolgozói nemcsak előállított termékeik és szolgáltatásaik közvetlen értékesítésével, illetve társadalmisított holt munkájuk és élő munkájuk társításával juthatnak nagyobb jövedelemhez, hanem társadalmisított holt munkájuk, vagyis a bővített újatermelés eszközeinek és más termelési eszközöknek más társultmunka-alapszervezet dolgozóinak élő munkájával való társításával, gazdasági és a társadalmilag racionális cirkulációban, illetve saját élő munkájukat társítva más tmsz-ok dolgozóinak holt munkájával.” (Edvard Kardelj; I. m. 75. o.)

- ⁹ Edvard Kardelj; Slobodni udruženi rad. 76—77. o. „Mindenekelőtt ettől függ maguknak a szocialista öngazgatási viszonyoknak a fejlődése és alkalmasságuk arra, hogy megteremtsék a társadalmi munka és a társadalmi viszonyok újatermelésének anyagi alapját.” (Roman Albreht: Na putu od vizije do stvarnosti. Globus, Zagreb, 1974. 138. o.)
- ¹⁰ „A tervek programozott társadalmi akciók, meghatározott célok elérésére irányulnak, mindenekelőtt fejlesztési célkitűzések egy bizonyos időszakra vonatkozóan, ill. a tervek a célok elérésére. Ilyen alapon ezek a tervezésnek mint a társadalmi aktivitás külön megnyilvánulásának eredményei.” (Dr. Radmila Stojanović: Planiranje u samoupravnom društvu. Savremena administracija, Beograd, 1976. 42. o.)
- ¹¹ Edvard Kardelj: O sistemu samoupravnog planiranja. Radnička štampa, Beograd, 7. o.
- ¹² Fridrich Engels: Anti-Dühring. Marx—Engels Válogatott Művei III., Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977, 318. l.
- ¹³ „A társult munka alap- és más szervezetei dolgozóinak és az öngazgatási érdekközösségek, helyi közösségek és más öngazgatási szervezetek és közösségek dolgozóinak, amelyekben társadalmi újatermelési tevékenységét és eszközeit igazgatják, joguk és kötelességük, hogy . . . önállóan megállapítsák szervezetük és közösségük munka- és fejlesztési terveit és programjait, s hogy ezeket a programokat egymás között és a társadalmi-politikai közösségek társadalmi terveivel összehangolják, valamint hogy ezen az alapon biztosítsák a viszonyok összehangolását az egész társadalmi újatermelésben és a teljes anyagi és társadalmi fejlődés irányítását az öngazgatási alapon megállapított közös érdekekkel és célokkal összhangban.” (A JSZSZK alkotmánya, 1974, 69. szakasz) Törvény a társult munkáról. 24. szakasz.
- ¹⁴ A társadalmi tervezés rendszerének alapjairól és Jugoszlávia társadalmi terveréről szóló törvény. A JSZSZK Hivatalos Lapja. 1976, 6. szám.
- ¹⁵ A társadalmi tervezés rendszerének alapjairól és Jugoszlávia társadalmi terveréről szóló törvény. 5. szakasz.
- ¹⁶ A társadalmi tervezés rendszerének alapját képezik: a dolgozók joga és kötelezettsége, hogy abban az alapszervezetben, amelyben dolgoznak és jövedelemre tesznek szert, döntsenek a tmsz jövedelméről és annak társításáról; hogy más dolgozókkal együtt és egyenrangúan szervezzék és előbbre vigyék a társadalmi termelést; hogy döntsenek az újatermelés és a jövedelem egészéről; hogy a munka- és eszköztársítás min-

den formájában és szintjén ellenőrizték a jövedelemmel való rendelkezést és hogy irányítsák a társadalmi újratermelés egészének ügyeit és eszközeit... Az öngazgatási szervezetek és közösségek, valamint a társadalmi-politikai közösségek minden munkásának és dolgozójának kötelessége, hogy a társadalom anyagi és szociális fejlődését veszélyeztető gazdasági és más eltorzulások megakadályozása érdekében öngazgatási megegyezések és megállapodások révén egyeztesse a terveket...” Továbbá: „Az öngazgatási szervezetek és közösségek, valamint a társadalmi-politikai közösségek tervei tartalmaznak a közös érdekeket és célokat, amelyek különösképpen a következőkre vonatkoznak:

- a társadalom termelőerőinek fejlesztésére, a munkatermelékenység növelésére, a dolgozók szociális és anyagi biztonságára, műveltségének gyarapítására;
- a szocialista öngazgatású termelési viszonyok, továbbá a nemzetek és nemzetiségek egymás közti viszonyainak reprodukciójára és fejlesztésére az alkotmánnyal összhangban, vagyis a nemzetek és nemzetiségek közötti gazdasági, szociális és művelődési egyenrangúságra és szabadságra;
- a nemzetközi munkacserébe való egyenrangú és ésszerű bekapcsolódásra;
- az általános honvédelem és a társadalmi önvédelem fejlesztésére anyagi és egyéb feltételeinek megvalósítására;
- az emberi környezet ésszerű hasznosítására, védelmére és fejlesztésére.” (A társadalmi tervezés rendszeréről és Jugoszlávia társadalmi tervéről szóló törvény. 3. és 4. szakasza)

- ¹⁷ A megegyezés és integrált tervezés társadalmi-gazdasági vonatkozásairól részletesebben lásd: E. Kardelj: Az öngazgatású tervezés rendszeréről. 87—89. és 115—117. o. Ugyanez dr. Radmila Stojanović: Planiranje u samoupravnom društvu. 287—289. o.
- ¹⁸ Részletesebben lásd: A társadalmi tervezés rendszeréről és Jugoszlávia társadalmi tervéről szóló törvény. I. rész II. és III. fejezet.

Felhasznált irodalom

- ¹ A JSZSZK alkotmánya
- ² F. Engels: Anti-Dühring. Marx—Engels Válogatott Művei III., Kossuth, Budapest, 1977, 318. l.
- ³ V. I. Lenin: Kak organizovaty sorevnovanie. Szocsinyenja, IV. kiadás, 26. kötet
- ⁴ Edvard Kardelj: Slobodni udruženi rad. Radnička štampa, Beograd, 1978.
- ⁵ Edvard Kardelj: A szocialista öngazgatás politikai rendszerének fejlődési irányai. Forum, Újvidék, 1977.
- ⁶ E. Kardelj: O sistemu samoupravnog planiranja. Radnička štampa, Beograd, 1976.
- ⁷ Allbreht Roman: Na putu od vizije do stvarnosti. Zágráb, 1974.
- ⁸ Dr. Radmila Stojanović: Planiranje u samoupravnom društvu. Savremena administracija Beograd, 1976.

- ⁹ Dr. Radmila Stojanović: Teorija privrednog razvoja u socijalizmu. Naučna knjiga, Beograd, 1964.
- ¹⁰ Törvény a társult munkáról. 1976.
- ¹¹ A társadalmi tervezés rendszerének alapjairól és Jugoszlávia társadalmi teréről szóló törvény. A JSZSZK Hivatalos Lapja, 1976/6.

Rezime

Društvena uloga i funkcija samoupravnog planiranja u sistemu udruženog rada

Kreativna uloga i snaga radnih ljudi sve više dolazi do izražaja na svim područjima aktivnosti u našem političkom, privrednom i društvenom životu. Udružujući svoj rad u osnovnoj organizaciji radnici (s jedne strane) ravnopravno i neposredno ostvaruju svoja samoupravna, društvena i ekonomska prava, samoupravno odlučuju o celokupnom dohotku kao rezultatu zajedničkog rada radnika, ostvarenom na nivou osnovne organizacije udruženog rada.

Imajući u vidu da osnovne organizacije udruženog rada ostvaruju dohodak i po osnovu učešća u zajedničkom dohotku, to se onda integrišu zajednički (društveni) ciljevi sa individualnim ciljevima osnovnih organizacija udruženog rada. Tako u našem samoupravnom sistemu društvenu funkciju i ulogu u sferi planiranja preuzima samoupravno udruženi rad. Osnovne organizacije udruženog rada predstavljaju temelj na kome se gradi čitava zgrada našeg samoupravnog sistema društvenog planiranja. Na bazi sporazumevanja i dogovaranja svih nosilaca planiranja usklađuju se pojedinačni interesi i ciljevi razvoja za zajedničkim razvojnim ciljevima i interesima. Iz toga sledi da se pred sve subjekte planiranja — nosioce procesa društvene reprodukcije — postavlja zahtev za permanentnim praćenjem ostvarenja plana, ostvarenja planiranog nivoa dohotka, jer od efikasnog ostvarenja ciljeva postavljenih planom, naposredno zavisi ekonomska i materijalna snaga daljeg razvoja našeg samoupravnog socijalističkog sistema.

Summary

The Social Role and Function of Self-management Planning in the System of Associated Labour

The creative role and force of working people is more and more fully expressed in all spheres of activities of our political, economical or social life. The workers accomplish their self-managing, social and economic rights equally and directly by associating their labour with a basic organization, decide about the total income — as a result of their joint work — earned in the basic organization of associated labour (BOAL) according to our selfmanaging system.

Having in mind that the basic organization of associated labour accomplishes income on the basis of its participation in the joint income too, the joint social goals are integrated with the goals of the basic organization of associated

labour. In our system of self-management the social function and role in the sphere of planning is taken over by joint self-managed labour. The basic organizations of associated labour represent the basis of our self-managed system of social planning. On the basis of mutual agreement and consent of all holders of planning the individual interests and goals are coordinated with development's joint goals and interests. As a result, all subjects of planning — the holders of the social reproduction process — should permanently follow the realization of plans, the realization of the planned level of income, because the economic and material force of the future development of our self-managed socialistic system depends directly from plans that are effectively and successfully carried out.

Vörös Imre

VERSENYJOGOT VAGY PIACI MAGATARTÁSI JOGOT?

(MAGYARORSZÁGI DILEMMÁK)

A gazdaságirányítás reformjával, a direkt tervlebontásos gazdaságirányítási rendszerről a tervszerű piacsabályozás rendszerére való áttéréssel 1968 óta nyilvánvaló, hogy a szocialista piac hatékony verseny nélkül nem működhet. E korábban eretnekségnek számító közgazdasági fel fogás uralkodóvá válása után a jogi konzekvenciákat is le kellett vonni. Ez azonban igen lassan haladt; mai versenyjogi szabályozásunk szétszórt, nem egységes koncepcióban készült, egy-egy részjelenséget célba vevő szabályok egymásra dobált halmaza.

Minthogy a gazdaság működésének kardinális kérdéséről: a piac megfelelő funkcionálásáról van szó, nem mindegy, hogy *milyen koncepcióban* ragadjuk meg a versenyjog által felölelt társadalmi viszonyokat. Minde- nek előtt tisztázni kell, hogyan fogják fel a modern versenyjogok — köz- tük a szocialista országok között egyedülálló 1974. évi jugoszláv törvény — a verseny szabályozását.

I.

Összehasonlító jogi kitekintés

1. A tisztességtelen versenyjog központi kategóriája kezdettől fogva az *üzleti tisztesség* (loyauté commerciale), illetve az ebbe ütköző magatartás (Unlauterkeit) volt. A német jog — és a hatása alatt fejlődött többi, így a magyar jog is —, külön törvényt, ebben pedig generálklausulát alkotott, amely tiltja az üzleti forgalomban a jó erkölcsbe ütköző verseny- cselekmény elkövetését. A „jó erkölcs” ebben az értelemben azonban az általános erkölcsi megfontolásoknál szűkebb, kifejezetten az üzleti élet testére, az egyéni kereskedő erkölcsi tudatára szabott magatartási elvá- rást jelentett. A generálklauszula általános érvénnyel fogalmazta meg azt a magatartási zsinórmértéket, amelyet az üzleti élet résztvevői: a ver- senytársak számára felállít. A törvény hatályának a versenytárgyalá-

sokra korlátozása a maga idejében megfelelt az akkori idők követelményeinek, hiszen *versenytársak egymás közötti viszonyáról* volt szó.

Rugalmasabb megoldásnak bizonyult a francia versenyjog kiépítése. Különösnek hathat, pedig így igaz: ez a jog nem rendelkezik külön versenytörvénnyel, sem kodifikált generálklauzulával. A bírósági gyakorlat alakította ki az összetéveszthetőség kihasználásával való versenyzési módszerek elleni fellépésből kiindulva még a múlt század elején azt a tételt, hogy a kereskedelem és iparüzés szabadsága — melyet, mint a polgárság egyik legfőbb követelését nyomban a Le Chapellier-féle törvény a francia forradalom győzelme után törvénybe iktatott — nem jogosít fel olyan eszközök felhasználására, amelyek tisztességes üzletembereknél nem szokásosak.¹ A bíróságok a jogvédelmet a Code Civilnek a deliktuális felelősségre vonatkozó szakaszaiból vezették le; így alakították ki a *concurrency déloyale* fogalmát oly módon, hogy bár nem törekedtek általános elvek kimondására, az egyes döntések mégis olyan rendszerré álltak össze, amelyből bizonyos alapelvek adódtak. Az ezeket követő bírósági gyakorlat folytán ez a joganyag lassan különvált a deliktuális felelősségtől, ám mindig is a tisztességtelenséget, és nem annyira a versenyt hangsúlyozta, megelegedve a versenycélzattal (ami alá alapvetően versenyre alapított társadalmi rendben — amilyen a tőkés — szinte minden gazdasági cselekvés szubszumálható).

A német törvény alkalmazásához tehát szigorúan megkívántatott a felek közötti *versenyviszony*, amint hogy az 1923. évi V. tc. alapján *ez a hatályos jogszabályi helyzet ma Magyarországon is*. A francia versenyjog viszont e követelményen könnyen túltette magát: a bíróságok esetről esetre döntöttek el, hogy szükség van-e tárgyilag a versenyviszonyra, azaz a feleknek — alanyilag — versenytársaknak kell-e lenniük a jogvédelem nyújtásához, vagy sem.

2. A fejlődés újabbnál újabb tisztességtelen magatartásokkal konfrontálta a versenyjogot és a német megoldás szűkkeblősége, vagyis (szemben a franciával: differenciálásra képtelen volta) hamar visszaütött. A jogalkalmazásban komoly problémákhoz, az elméletben pedig terméketlen vitákhoz, képtelen problémafelvetésekhez és ennek megfelelő erőszakolt megoldásokhoz, a versenyviszony mindenáron való, akár „színlelt” feltételezéséhez vezetett.²

A tisztességtelen versenyjog hagyományos koncepcióját a századforduló óta különösen két körülmény ásta alá. Az egyik a *versenygyakorlatozási jog* (előbb kartelljog) kialakulása. Ez a joganyag a kartellszerződések tilalmazásával indult, gátat vetni kívánván a verseny korlátozásának, mint a piac megfelelő működéséhez fűződő össztekés érdek sérelmének. Hamarosan hatókörébe vonta azonban a vertikális (továbbeladó-vevőre nézve kötelező) ár- és egyéb feltételmegkötéseket. Az előrehaladó koncentrációs folyamat következtében pedig a piaci uralom, adott esetben a monopolhelyzet és a vele való visszaélés problémája vetődött fel. E két utóbbi téma láthatóan már nem versenytársak közötti kérdésre, *nem ver-*

seny-viszonyra vonatkozik, hanem a piacon jelenlevő, a szükségletei ki-elégítése végett megjelenő bármely harmadikat érinti.

A másik probléma a fogyasztóvédelem megjelenése. Ez a joganyag ugyan a tisztességtelen versenyjogban keresi helyét,³ azonban kétséges, hogy egy ilyen több jogágot — ezeken belül is több jogterületet — érintő probléma igényeinek a tisztességtelen versenyjog (bármilyen kitágítása árán) meg tudna felelni. A fogyasztóvédelem nézetünk szerint olyan szempont lehet, amelynek egyre több jogágban meg kell jelennie, és ezek komplex együtthatásával kell a fogyasztó védelmét biztosítani. Ettől függetlenül azonban vitathatatlan, hogy az egyik érintett jogterület: a tisztességtelen verseny joga. És mivel nem versenytársról van szó, hanem a piacon szükségletei kiellégítése végett megjelenő harmadikról, azonnal a tisztességtelen versenyjog alanyi és tárgyi hatályainak rugalmas, vagy rugalmatlan korlátaiba ütközünk.

Tény ugyanis, hogy a versenyjognak most már nemcsak a versenytársak közötti viszony, hanem a piacon szereplők közötti viszonyok egészét kell átfognia, tehát versenytársak egymás közötti (horizontális), valamint a vevőkhöz fűződő, szerződéshez vezető (vertikális) viszonyát is (sőt: bizonyos mértékben át kell hatnia a szerződés mikénti — milyen feltételekkel történő — megkötését vagy ennek elmaradását, teljesítését, sőt az igényérvényesítési szakaszt is). Ez a követelmény azonban a joganyag jellegét, funkcióját, védelmének irányát, végeredményben pedig egész elméleti koncepcióját módosítja.

A német jogban⁴ már a húszas évek táján tágitani kezdték a törvény hatályát, és elvként mondták ki, hogy a joganyag nemcsak a versenytársakat, nem is emellett csak a közérdeket, hanem a fogyasztókat is védi.⁵ A fogyasztó intézményes védelmét azonban csak az utóbbi évtizedekben „törvényesítette” a törvény oly értelmű módosítása, amely a fogyasztóvédelmi szervezeteknek perlési jogot adott. A svájci törvény magának a vevőnek ad perlési jogot, míg az USA legújabb antitrust-jogalkotása (Hart-Scott-Rodino Antitrust Improvemenst Act) feljogosította az állam igazságügyi miniszterét, hogy a fogyasztók érdekében indítson pert; Angliában a Trade Descriptions Act vezetett be a fogyasztók védelmét szolgáló jogi eszközöket.

Egyébként igen korszerű, a versenytársak mellett a fogyasztók védelmét is célzó jugoszláv törvény 2. szakasza — az elméleti aggályok ellenére⁶ — tenntartotta, ha nem is a kifejezett versenycelemekény, de a verseny célzat követelményét, azonban a bírósági gyakorlat még ezen is túltenni látszik magát.⁷

3. Mindezek a fejlemények kétségbe vonták az egész joganyagnak a tisztességes kereskedő erkölcsi-jogi tudatára, az individuális morálra való alapítását. Már a versenykorlátozások joga sem tudott ezzel a fogalommal mit kezdeni, annál kevésbé, mert benne kezdettől fogva a tőkés állami beavatkozás egyik leghatásosabb eszközét látták fel, ennek megfelelően gazdaságpolitikai töltését, az erkölcsi megfontolásokkal szembeni érzéketlenséget — a célon kissé túllőve — túlhangsúlyozták. E joganyag-

nak a tisztességtelen versenyjogra való áthatásaképpen erősödött az utóbbi joganyag gazdaságpolitikai relevanciájának elismerése is. Ezt követte a felismerés, hogy az individuális erkölcs helyébe a piac működésének megzavarásában megjelenő „piacra vonatkozó” tisztességtelenséget (marktbezogene Unlauterkeit), illetve valamiféle „Sozialmoral”-t, a versenytársal szembeni tisztességtelenség helyébe a *társadalommal szembeni tisztességtelenséget* állítsanak. *A piac védelme* mint a tisztességtelen versenyjog új funkciójának megjelenése nyilvánvalóvá teszi, hogy ez csak úgy érhető el, ha a versenytársak mellett alanyilag minden piaci szereplőt védelembe részesítenek a szociáletikailag értelmezett tisztességtelen piaci cselekményekkel szemben. Látható, hogy ily módon a modern versenyjog tárgyi hatályát tekintve a horizontális piaci kapcsolatok mellé vertikális viszonyokat is bevont. Ezek után kérdéses, hogy indokolt-e egyáltalán a versenyjog horizontális viszonyokra modellezett kategóriájának fenntartása, hiszen nézetünk szerint a modern versenyjog átfogó piacsabályozása a piacot, a *piaci magatartást szabályozó joganyaggá* vált.

II.

A szocialista piaci magatartás polgári jogi joganyaga

4. Az összehasonlító jogi vizsgálódások egyértelműen kínálják a következtetést: korszerű szabályzást csupán a versenyviszonyokra korlátozva, azaz koncepcióját tekintve hagyományos versenyjogot feltételezve aligha lehet elképzelni. A piaci kapcsolatok tisztességére orientált, a szocialista piaci magatartásra vonatkozó jogi normára van szükség. Kérdéses azonban, hogy miként kapcsolható egy ilyen joganyag a *polgári joghoz*, melyik az az alapelv, amelyik alap gondolatát tekintve képes a piaci kapcsolatok tisztességéhez fűződő követelményrendszer alapelvszintű befogadására-kifejezésére?

Ezzel összefüggésben mindenképpel a polgári jogi *alapelvek funkcióját* célszerű megvizsgálni. Az ezzel kapcsolatos, a magyar jogirodalomban lezajlott vitában Asztalos azt hangsúlyozta, hogy ezek alapvetően elvont eszmék, melyek konkrét ítélet alapjául nemigen szolgálnak. Ugyanakkor Eörsi szükségesnek tartotta vizsgálni a joggal való visszaélés (Ptk 5. §) alapelvi szintű tilalmának konkrét ítéletek sorában való megjelenését. Eörsi Sárándival együtt vitatta, hogy egy polgári jogi alapelvtől számon lehet-e kérni, hogy mennyiben jelenik meg közvetlenül a bírósági gyakorlatban.⁸ Sárándi ugyanakkor az alapelveket *normatív* formában megjelenő, jogpolitikai célkitűzéseket kifejező jogi nézeteknek tekinti és ezzel tulajdonképpen ugyancsak a konkrét jogalkalmazásban való megjelenés szükségességét vallja. Eörsi szerint viszont az alapelv egyaránt gerince az adott jogágzatnak, ugyanakkor konkrétan orientálja a jogalkotót és a jogalkalmazót. Nézetünk szerint a polgári jog alapelvei *többek* elvont irányító eszméknél, de normatív tartalmukat tekintve természet-

szerűleg *kevesebbek* — adott magatartás megszabása szempontjából — a konkrét magatartásra utasító normáknál⁹. Az alapelvek tehát általánosságuknál fogva olyan társadalmi viszonyokat is képesek megragadni, melyekre konkrét norma nem — vagy még nem — alkotható.

A piaci magatartások jogi szabályozása kifejezetten olyan magatartáscsoportot érint, ahol — mint a versenyjog fejlődése is mutatja — valamiféle, esetleg generálklauzulaszerűen megfogalmazott, vagy ilyenként funkcionáló *alapelv* kialakításától nem lehet eltekinteni.¹⁰ Kérdés azonban, hogy mi legyen ez az alapelv? A magyar Ptk 4. §-a két olyan elvet is tartalmaz, amely e tekintetben iránymutató lehet: az egyik a szocialista együttműködés elve, mely szerint a polgári jogi viszonyokban kölcsönösen együttműködve kell eljárni. A másik alapelv a tisztességtelen gazdálkodást és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélést tiltja. Ezeket az elveket összevetve arra a következtetésre lehet jutni, hogy a jogalkotó tiltalmazni kívánja az együttműködés alapelvi szintű követelménye keretében a *tisztességtelen gazdasági-piaci kapcsolatok kialakítását*,¹¹ és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélést.

Ez az alapelvi megfogalmazás a szocialista piaci magatartás megalapozása és a polgári joghoz kapcsolása szempontjából azonban részben túlságosan általános, részben a tisztességtelen piaci cselekmények és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés — mint összehasonlító jogi kutatásaink bizonyítják — vitatott (ha nem túlhaladott) elválasztásán alapul. Nézetünk szerint a fenti elveknek a piaci magatartás kérdéskörére való konkretizálása elől, azaz: a szocialista piaci magatartás joganyaga számára *speciális alapelvi szintű generálklauzula* megalkotása elől nem lehet kitérni. Ennek azonban tartalmilag már nem a verseny tisztességén, az egyéni kereskedő tisztességére való hivatkozás túlhaladott ismétlésén kellene alapulnia, hanem azon, hogy a piacra belépők *a szocialista piaci erkölcs*, különösen pedig *az üzleti tisztesség* követelményei szerinti magatartást kötelesek tanúsítani.

Nyilvánvaló, hogy az alapelv-generálklauzula ilyen megfogalmazása az egész társadalommal, az egész népgazdasággal szembeni tisztességtelenséget is kifejezésre juttatja a sértett egyénekkel szembeni tisztességtelenség kivül. Tartalmilag a hagyományos generálklauzuláknál ezért jóval tágabb. De ebből az is következik, hogy ebben a szemléletben eltűnik a különbség a hagyományosan külön tartott és kezelt tisztességtelen versenyeselekmény és a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés, más szavakkal: a tisztességtelen verseny elleni joganyag és a versenykorlátozások joga között. Ez utóbbi körébe tartozó, az erőfölénnyel való visszaélésben megjelenő cselekmények legalább annyira tisztességtelenné minősülnek, mint a tradicionális tisztességtelen versenyeselekmények. A generálklauzula fenti megfogalmazása tehát a versenyjog két elkülönített területét a szocialista piaci magatartás joganyagában képes valóságos, *tartalmi egységbe* kövacsolni. Ezen az alapelvi szinten még iközömbös, hogy a tisztességtelenség reklámszédelgésben, vagy monopolhelyeztetel való visszaélésben jelenik-e meg: a tisztességés, a szocialista piaci erkölcsök szerinti piaci

magatartás követelményrendszere mindkettőre egyaránt vonatkozik. A generálklauzula ily módon való megfogalmazása azért is fontos, mert lehetőséget ad arra, hogy ne csak — amint ez ma általában a helyzet — a tisztességtelen versenyjog alá vont cselekmények, hanem a versenygyakorlatozások jogába tartozók felé is betölthesse a szubszidiáriusan alkalmazható alapelv funkcióját.

5. A kifejtettek persze implicite a hagyományosan felfogott versenyjog egész jelenlegi struktúráját kétségbe vonják. Ezért tisztázni kell, hogyan lehetne a szocialista piaci magatartás joganyagát felépíteni. Annyi már világos, hogy e joganyagot a polgári jog általános részéhez köti a generálklauzula-alapelv. Ugyanakkor a joganyag a polgári jogi viszonyok egy jelentős része tekintetében érdekes módon ugyanazt a szerepet játssza el, mint az alapelvek.

A tisztességes piaci-gazdasági kapcsolatok követelménye ugyanis nyilvánvalóan nem korlátozható a szerződéses viszonyokra, illetve a kötelmi jogra a maga egészében sem, hiszen pl. a szellemi alkotások joga körébe tartozó magatartások esetén sem lehet ettől a magatartási zsinórmértéktől eltekinteni, pedig ott alapvetően tulajdonjogi jellegű viszonyokról van szó. Más szavakkal: *a polgári jog egyéb területei nem engedhetnek meg a szocialista piaci magatartás joga által tiltott magatartásokat*; e joganyag követelményrendszerét tehát nem lehet megkerülni. A szocialista piaci magatartás joga tehát a polgári jogi viszonyok egésze vonatkozásában a jogalkotót és a jogalkalmazót egyaránt orientáló funkciót lát el, ugyanakkor konkrét norma hiányában szubszidiáriusan alkalmazandó (pl. akkor, ha az adott magatartás iparjogvédelmileg *nem védett* érdekeket a szocialista piaci erkölcsbe ütköző módon sért. Ilyenkor az iparjogvédelem szabályai még nem aktivizálódnak, de a szocialista piaci magatartás joganyaga már igen). A joganyag védelmének irányát tehát nem helyes a kötelmi jogra korlátozni; érvényesnek tartjuk követelményrendszerét *a polgári jogi viszonyok egészére*.

6. Ami most már a joganyag *belső struktúráját* illeti, a versenyjog verseny szempontján túlmutató fejlődéséből kell kiindulni. A piaci magatartás középpontba állítása ugyanis már utalt arra, hogy nem a verseny-cselekmény az egyetlen, amely itt figyelembe jön. Ennek megfelelően a piaci magatartások újrafelosztására van szükség. Értelemszerűen továbbra is szerepet játszanak a versenymagatartások. Nem minősíthető azonban versenymagatartásnak a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés, a monopolisztikus megállapodások körébe tartozó magatartások egy jelentős csoportja. Az erőfölényt ugyanis csak kisebb részben realizálják a versenytársak vonatkozásában, nagyjából a megrendelőkkel—fogyasztókkal való szerződéses vagy szerződésen kívüli, esetleg a szerződéskötést megelőző viszonyokban. Ezek kifejezetten vertikális piaci kapcsolatok, a versenyhez semmi köztük.

Nincs köztük a versenyhez olyan, hagyományosan versenytényállásként kezelt magatartásoknak sem, mint pl. a reklámszédelgés, amely szintén csak kisebb részben érinti a versenytársakat nagyjából viszont a fo-

gyasztókat károsítja. A joganyag hatályának a versenytársakra való le-
szűkítése ezért indokolatlan lenne. Azokat a magatartásokat, melyekben
a verseny vagy az erőfölény szempontja irreleváns és csak a piacra való
belépés az egyetlen jellegzetes vonás, *általános piaci magatartásnak* ne-
vezhetjük.

A generálklauzula-alapelvre felépülő szocialista piaci magatartás jog-
anyaga ezért *három részre* bontható: az általános piaci magatartás jogi
normáira, a — most már valóban a versenyviszonyokra visszavezetett
hatályú — versenyjogra és a gazdasági erőfölény kiaknázására. E három
rész a generálklauzulával az ismert általános—különös viszonyában áll: a
generálklauzula szubszidiáriusan olyan, a szocialista piaci erkölcsbe üt-
köző magatartásokra is alkalmazható, melyekre a három rész egyikében
sincs konkrét norma.

Az *általános piaci magatartás joganyagába* kellene áttemelni a tradicio-
nális tisztességtelen versenyjogból a reklámszédelgés már említett tény-
állását, mivel nemcsak és nem is elsősorban a versennyel van kapcsolata,
hanem a reá vonatkozó tilalomnak jelentős megrendelő- és fogyasztóvé-
delmi funkciója is van. Ugyanez a helyzet a hírnévrontással, az érték-
reklámmal (áruhoz adott vagy ígért ajándék), a névbitorlással, a veszte-
getéssel és az üzleti titok megsértésével (ez utóbbit gyakran nem ver-
senytársak követik el, hanem olyanok, akik éppen a titkok megszerzése
révén kívánnak versenytárssá válni).

Kifejezett versenyjogi tényállás viszont a szolgai utánzás és bitorlás
tényállása, ideértve a másik műszaki dokumentációjának, árujelzőinek
vagy akár az áru külső megjelenésének bitorlását is (akkor, ha egyéb-
ként ezeket az értékeket más jogterület — pl. szellemi alkotások joga
— nem védi). Ugyancsak tipikus versenymagatartás az összehasonlító
reklám is.

7. Külön tárgyalást igényel viszont a *gazdasági erőfölény kiaknázásá-
nak* problémája. Szándékosan nem a „visszaélés”-kifejezést használtuk.
A gazdasági erőfölényt ugyanis a „közvélemény” gyakran azonosítja a
monopolhelyzettel és a velejáró pejoratív szóhangulattal. A gazdasági erő-
fölény azonban önmagában nemhogy nem elítélendő, hanem a modern
gazdaságra annyira jellemző koncentrációs folyamat természetes velejá-
rója. Ezért a gazdasági erőfölényt, így kiaknázását is, a modern gazda-
ság természetes velejárójaként kell felfogni, hiszen ha az erőfölényt sem-
miféle formában nem lehet kiaknázni, a koncentrációval járó előnyök is
elvesznek. A gazdasági erőfölénnyel és ennek legszélsőségesebb — egyéb-
ként ritkán előforduló — formájával: a monopolhelyzettel meg kell ta-
nulni *együttélni*. Korlátok közé kell azonban szorítani az erős gazdasági-
piaci pozícióval járó előnyök *kiaknázását*.

7.1. Mivel a kiaknázás mikéntjét helyezük az erőfölény problema-
tika középpontjába, ebből következik, hogy a kartellszerződések (vagy
más, versenyt korlátozó monopolisztikus megállapodások) által kialakít-
ott, vagy a meglévő monopolhelyzet stb. által biztosított erőfölény ki-
aknázási lehetőségei között — azaz az erőfölénnyel való visszaélés meg-

jelenési formái között — ebből a szempontból nem látunk különbséget. Akáí egyikről, akár másikról van szó, a hangsúly mindkét esetben az erős pozíció adta előnyöknek súlyos szerződési feltételek kikényszerítése, a szerződéskötés időleges megtagadásával azután előnyösebb feltételek elérése, az igényérvényesítés akadályozása, nyomásgyakorlás révén való realizálásán van. Nézetünk szerint az erőfölény gyakorlásának jogi határait ennek a szempontnak a középpontba állításával kell meghúzni; a kérdés tehát az, hogy az erős pozícióban levő *köt-e egyáltalán, és ha igen, milyen feltételekkel köt szerződést*. A tág értelemben felfogott szükségletkielégítési folyamat egészéről van tehát szó, vagyis nem csak a szerződéskötésről, hanem — a szocialista piaci magatartás joga egész alapállásának megfelelően — a *szerződéskötéshez vezető* piaci fázisról, kapcsolatrendszeréről is. Természetes emellett, hogy egy monopolisztikus megállapodás (kartellszerződés) a versenytársakat is sértheti.

7.2. Erre tekintettel az erőfölény-problematika két aspektusa érdemel figyelmet. Az erőfölény kialakítására irányuló, kizárólag, vagy alapvetően a verseny korlátozására irányuló szerződéseket tilalmazni kellene. Ezt elsősorban a közvetlenül sértett versenytársak érdekvédelme teszi szükségessé, de közvetetten a megrendelői-fogyasztói érdekek is veszélyeztetve vannak, hiszen az erőfölényre való törekvés végső célja annak a fogyasztók rovására történő kiaknázása. Nagyon sok olyan vállalati együttműködés van azonban, ahol — mint pl. mindenfajta társulásnál, kooperációnál — a versenykorlátozás fogalmi elem; itt sem lehet azonban olyan alakulatok létét eltűnni, melyek az együttműködés közös gazdasági célján túlmenően, tehát túlnyomóan a verseny korlátozására, vagy kizárására irányulnak.

7.3. A másik aspektus: az erőfölénynek a szükségletkielégítés-szerződéskötési folyamatban való *kiaknázása*, realizálása (most már tekintet nélkül az erőfölény megszerzett vagy meglévő voltára). Előjáróban meg kell jegyezni, hogy a magyar Ptk tartalmaz természetesen szabályt a feltűnő értékaránytalanság esetére (*laesio enormis*), azonban a szabály alkalmazásához az értékaránytalanságnak — a gyakorlat szerint — súlyosabbnak kell lennie, semhogy az erőfölény-problematika esetében használható lenne. Ismeri továbbá a Ptk az általános üzleti feltételek kontrollját is — itt azonban az erőfölénnyel való összefüggés csak esetleges.

A *külföldi* versenykorlátozási jogokkal szembeni leggyakoribb kifogás az, hogy „papírtigrisek”, gyakorlati hatásuk csekély, a tilalmakat könnyen kijátsszák és ez a joganyag végül is nem tudja megakadályozni a monopolhelyzetek, erőfölénypozíciók létrejöttét, illetve az ezáltal biztosított előnyök korlátlan kiaknázását.¹² A Német Szövetségi Köztársaság versenykorlátozási jogának legérdekesebb fejleménye az, hogy az erőfölényre vonatkozó általános tilalmakat a gyakorlatban nem alkalmazzák, mivel a konkrét tilalmak-szabályozások a jogeseteket mintegy „elszívják” előlük¹³. A konkrét tényállások közül is kiemelkedő szerepet játszik a diszkrimináció-tilalom, ami nem véletlen, hiszen a diszkrimináció az a

magatartás, amely nyilvánvalóan realizálja az erőfölény nyújtotta előnyöket. Az sem véletlen, hogy mind az NSZK jogában, mind a francia versenykorlátozási jogban a diszkriminációból egy rendkívül korlátozott hatókörű szerződés-kötési kötelezettséget vezettek le, és ez jogszabályi elismerést is nyert¹⁴.

Nézetünk szerint *két* problémával kell szembenézni. A modern gazdaságban immanensen bennelévő koncentráció-erőfölényprobléma elkerülhetetlenül veti fel az erőfölénynek alapvetően diszkrimináció formájában való kiaknázását, ezzel együtt az egyáltaláni és adott tartalommal való szerződés-kötésre kötelezés kérdését. Hiába tiltjuk ugyanis a monopolhelyezettel való visszaélést, ha a nem-visszaélésszerű magatartás egyedül a szerződés-kötés, vagy méltányos feltételekkel való szerződés-kötés lehet. Bármilyen ellenérzéseket kelt is, a szerződés-kötési folyamatba való beavatkozás eme végső következtetésének levonása elől nem lehet kitérni.

A szükségletkielégítési folyamat megzavarására nézetünk szerint akkor van lehetőség — akkor nyújt e folyamat diszkriminációra módot — ha a szóban forgó szükséglet másutt nem elégíthető ki, vagyis: *az áru (szolgáltatás) másutt nem szerezhető be*. Ebben az esetben szükséghelyezettel állunk szemben, amikor a polgári jog alapfeltételezése: a felek egyenrangúsága és mellérendeltsége nem áll fenn. Márpedig ha az egyik fél a másiknak többé-kevésbé ki van szolgáltatva, az alá-fölérendeltség tény, a nyomásgyakorlás, az egyik fél akaratának a másik félre való rákényszerítése reális lehetőség. A kötelmi jognak az erőegyensúlyra alapozott modellje ez esetben *csődöt mond*. A szerződési szabadság csak az erősebb fél oldalán jelenik meg és azon nyomban szerződés-kötési kényszerré fordul át a gyengébb terhére, (amely szerződés tartalmát persze az erősebb határozza meg).

Úgy tűnik, hogy a *máshoz fordulási lehetőség* híján, tehát a felfogásunk szerinti erőfölény esetén az egyenlő jog szüli az egyenlőtlenséget (Marx). A felek hozzávetőleges egyenlőségéhez egyenlőtlen jogra van szükség: e területen a szerződési szabadság helyébe — az amúgy is fennálló — szerződési kényszernak kell lépnie, csakhogy nem az erősebb, hanem a *törvény meghatározta tartalommal*. A szállítót arra kellene kötelezni, hogy lehetőségeinek keretei között a szakmában szokásos feltételekkel kössön szerződést a megrendelőként jelentkezővel, egyben azonban a szerződés-kötési kötelezettség alanyi és tárgyi korlátozásával védeni kell őt a megrendelői visszaélésektől is. Úgy véljük, hogy az erőfölény-helyzetben ez az egyetlen komoly jogi eszköz, amelyet a hatékonyság reményével lehet megkísérelni alkalmazni.

*

Befejezésül utalnánk arra, hogy a szocialista piaci magatartás joganyaga nem csak polgári jogi vonatokat foglal magában. Ismert Magyarországon a *gazdasági bírság* intézménye, melyet különösen nagy kárt okozó, vagy a népgazdaság érdekét súlyosan sértő, veszélyeztető gazdálkodó szervezetekre szabnak ki bírósági eljárás keretében. Ez a bírság a

vállalat és — a perindítási joggal bíró — állami gazdaságirányítás viszonyában a gazdaságirányítás egyik leghatásosabb eszköze a társadalomellenes, a népgazdasági érdeket sértő gazdasági magatartások megakadályozására, és ebben a formájában a gazdálkodó szervezetnek a gazdaságirányító szervekkel szembeni államigazgatási felelősségét jelenti. Már ma is számos — többnyire az erőfölény problémakörébe tartozó — tényállás került be a vonatkozó jogszabályba. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági bírság relevancia-szintje jóval magasabb, mint a polgári jogé, mely bármilyen egyéni jogsérelem esetén aktivizálódik. Azonban az is kézenfekvő, hogy a szocialista piaci magatartás jogának eredményes funkcionálása nagyobb súlyú, ismétlődően a szocialista piaci erkölcsbe ütköző magatartások esetén a gazdasági bírság támogatása nélkül nem képzelhető el. A szocialista piaci magatartás joga tehát olyan joganyagként fogható fel, melyben a polgári jogi és államigazgatási eszközök *együttesen ösztönöznek* a szocialista piaci erkölcsnek, az üzleti tisztesség követelményeinek megfelelő magatartásra.

Jegyzetek

- ¹ Ayon 15. l. 1851. Recueil Périodique Dalloz 1854. 2. 138.; Paris, 29. 12. 1852. Recueil Périodique Dalloz 1853. 2. 163.
- ² A svájci Schluap szerint például a monopolhelyzetben lévő vállalat reklámszedelgésére csak úgy lehet a versenytörvényt alkalmazni, ha feltételezzük a versenyviszony fennálltát (kivel?), hiszen ha ezt nem tenénk, a tisztességtelen verseny elleni törvény alapján nem lehetne eljárni, legfeljebb — a versenykorlátozási jogba tartozó monopolhelyzettel való visszaélés címén. *Walter Schluap: Vom lautereren zum freien Wettbewerb. GRUR Int. 1973. 6—7. 449.*
- ³ A folyamat vázolását ld. *Gerhard Schricke: Unlauterer Wettbewerb und Verbraucherschutz. GRUR 1970.* A hazai jogirodalomban *LONTAI Endre: a fogyasztóvédelem problémáját az iparjogvédelem területén dolgozta fel átfogóan: Fogyasztóvédelmi aspektusok az iparjogvédelem területén. Állam- és Jogtudomány 1979. 3.*
- ⁴ Az alábbiakban a német, illetve napjainkban az NSZK, versenyjoga fejlődését vizsgáljuk, mivel a magyar tisztességtelen versenyjog kialakulása ehhez fűződik (átfogó, más jogokra is kiterjedő összehasonlító jogi vizsgálatokat másik munkánkban végeztünk: *A szocialista piaci magatartás joga. Budapest, 1981. V. fejezet.*
- ⁵ A fordulópontnak a Reichsgericht 1936-ban hozott ún. Diamentine-ítéletét tekintik (GRUR 1936. 810., 812.)
- ⁶ *Miodrag Janjić: Industrijska svojina i autorsko pravo. Beograd 1973. 224.; Joseph Strauss: Die Entwicklung des jugoslawischen Wettbewerbsrechts und die Neuregelung von 1974. GRUR. Internationaler Teil 1976. 9—10. szám 434.*
- ⁷ Szlovénia Legfelsőbb Bírósága 1976. augusztus 12-én ítéletében kimondta, hogy „a tisztességtelen verseny megállapításához a felek között

versenyviszonyra nincs szükség". GRUR. Internationaler Teil 1977. 204. l. — Joseph Strauss kommentárjával.

- ⁸ *Eörsi Gyula*: A Ptk 5. §-ára vonatkozó bírósági gyakorlatról. Jogtudományi Közlöny, 1977. 3. szám.; *Asztalos László*: Az „érdekegység” és az együttműködés tartalmi változásainak kifejezésre juttatása a Ptk alapelveiben. Jogtudományi Közlöny, 1976. 3. szám; *Sárándi Imre*: A magyar polgári jog alapelvei. Acta Facultatis Politico-Juridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. 1977.
- ⁹ Lényegét tekintve hasonló álláspontot fejt ki a jugoszláv kötelmi jog tekintetében *Slobodan Perović*: A jugoszláv kötelmi jog kodifikációjának általános jellegzetességeiről. Jogtudományi Közlöny 1981. 9. szám, valamint *Szalma József*: Az egyenértékűségi elv fogalmának és jogi követelményeinek jellegzetességei a JSZSZK kötelmi viszonyokról szóló törvényének alapján. Jogtudományi Közlöny 1981. 10. szám.
- ¹⁰ A kötelmi jog jugoszláv kodifikációja során pl. szükségesnek tartották — a versenytörvénybe foglalt generálklauzuláktól függetlenül — a jóhiszeműség és a tisztesség elvének, valamint a monopólihelyzet létrehozatalának és kihasználásának ismételt tilalmazását — vö. *Petrović*: i. m. 774. l.
- ¹¹ Meg kell azonban jegyezni, hogy a „gazdálkodás” kategóriájának a Ptk-ba való felvételét a Ptk 1977-es módosítása előtti vitában többen kifogásolták, mivel a gazdálkodás az állami gazdaságirányítás és a vállalat közötti viszonyt fejezi ki, és ezért nem polgári jogi, hanem gazdasági igazgatási kategória (pl. a gazdálkodás körébe tartozik az adócsalás, külkereskedelmi tevékenység jogosulatlan gyakorlása stb.).
- ¹² *Heinrich Kronstein*: The Law of International Cartels. Cornell University Press 1973. 480. l.; *Ernst-Joachim Mestmäcker*: Medienkonzentration und Meinungsvielfalt. Baden-Baden 1978. 112. o.
- ¹³ *Fritz Rittner*: Einführung in das Wettbewerbs- und Kartellrecht. Heidelberg—Karlsruhe 1981., 10.
- ¹⁴ Az NSZK-ban: Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen 26. §; Franciaországban: Ordonnance n° 45-1483 du juin 1945, relative aux prix 37/a §-a.

Rezime

Pravo konkurencije ili pravo ponašanja na tržištu (Dileme mađarskog prava)

Autor ističe krupne promene koje se tiču sistema planiranja u Mađarskoj. Promene su započete 1968 godine a konačno pravno uobličene građanskim zakonikom iz 1977. godine. Napušten je raniji sistem administrativnog i detaljnog planiranja svih privrednih proporcija i prihvaćen sistem tzv. planskog regulisanja tržišta. Time je omogućena određena samostalnost preduzeća u odnosu na plan. Zaustavlja se koncentracija preduzeća u velike (monopolske) organizacije. Time su stvoreni uslovi za konkurenciju. Konkurencija po autorovom gledištu služi zadovoljavanju zahteva za kvalitetom.

Po gledištu autora potrebno je razvijati nov pogled na klasično shvaćeno pravo konkurencije i ono bi trebalo da se koncipira u smislu prava ponašanja na tržištu, koje je daleko šire i uključuje ne samo zaštitu lojalnog ponašanja direktnih konkurenata, već, što je sa stanovišta socijalističkog prava osobito značajno, i zaštitu potrošača.

Resumee

Das Recht der Konkurrenz und das Recht sich am Markt zu benehmen (Dilemmen des ungarischen Rechts)

Der Verfasser unterstreicht die Änderungen, die im ungarischen Planungssystem durchgeführt worden sind. Die Änderungen wurden 1968 angefangen und endlich 1977 im bürgerlichen Gesetzbuch durchgeführt worden. Das System der administrativen und detaillierten Planung aller Proportionen wurde aufgegeben und das System der planmässigen Regulierung des Marktes wurde angenommen. Damit ist eine gewisse Selbstständigkeit der Unternehmungen in Hinsicht auf die Planung zugesagt worden. Die Konzentration der Unternehmungen in grosse (monopolmässige) Gemeinschaften, wurde aufgehoben. Es sind Bedingungen zur Konkurrenz geschaffen. Die Konkurrenz dient, laut der Auffassung des Verfassers zur Erfüllung der Qualitätswünsche.

Laut dem Verfasser, ist es nötig eine neue Auffassung des Rechts der Konkurrenz gegenüber der bisherigen Meinungen, die ein erweitertes Konzept darstellt, usw. solche, die nicht nur loyales Benehmen der unmittelbaren Konkurrente gegeneinander verbürg, sondern — und das ist von Standpunkt der sozialistischen Rechtsauffassung besonders wichtig — auch den Schutz der Verbrauchers einschliesst.

Tóth Lajos

A JÓZSEF ATTILA TUDOMÁNYEGYETEM
EGYSÉGES KÍSÉRLETÉNEK A VAJDASÁGI
ISKOLAREFORM SZEMSZÖGÉBŐL VALÓ
ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA

Az oktatás világméretű és az egyes országokban sajátos formában megnyilvánuló válságával már sok tanulmány, könyv foglalkozott. E válságjelek megnyilvánulási formáinak, intenzitásának, következményeinek az értelmezésében és megítélésében óriási eltérések, illetve ellentmondások tapasztalhatók. Sokan elsősorban az oktatás lemaradásából eredő veszélyben látják a válság lényegét, illetve kútforrását. Mivel ezt elég sűrűn és gyakran szinte vészjóslóan emlegetik, jogosan merül fel a kérdés: mihez viszonyítva marad le az oktatás a maga fejlődésében? Egyesek az általános társadalmi fejlődéshez viszonyítva vélik az oktatás kisebb vagy nagyobb arányú lemaradását felfedezni. Ennek alátámasztására gyakran meggyőző információkat és adatokat sorolnak fel, amelyek az egyes gazdasági ágazatokban végbemenő technológiai forradalomról és a termelékenység jelentős növekedéséről tanúskodnak. Mások az oktatás nem eléggé hatékony alkalmazkodóképességét, az oktatás iránti növekvő társadalmi igények és elvárások teljes vagy részbeni kielégítetlenségét hozzák fel érvül. Vannak olyanok is, akik elismerik ugyan az oktatás bizonyos fokú lemaradását, sőt „hátról kullogását”, de azt elsősorban a tárgyi és csak kisebb mértékben a személyi feltételek hiányával magyarázzák. Ebből következően a jobb anyagi alap biztosításával az e téren mutatkozó krízist is megoldhatónak látják. De vajon az oktatásra fordított nagyobb befektetések hozzájárulnak-e szükségszerűen a nagyobb hatékonyság és alkalmazkodóképesség eléréséhez?

Érvek és ellenérvek sorokoznak, kérdések és dilemmák sokasága merül fel világszerte az oktatásüggyel kapcsolatban. Sok a bizonytalansági tényező és az ingadozás, ami egyrészt az oktatás némi háttérbe szorításából és bonyolultságából ered, másrészt a szükséges tudományos alap és a korszerű irányítási rendszer hiányára, valamint a megfelelő információáramlás kialakulatlanságára vezethető vissza.

Az oktatásra mindinkább úgy tekintenek — különösen a szocialista országokban — mint termelőerőre és a társadalmi haladás igen fontos

tényezőjére. Ez kétségtelenül hozzájárul az oktatásügy iránti figyelem fokozódásához. Nem sok ország lehet a világon — akár fejlett, akár fejlődő —, ahol az oktatási reform kérdése valamilyen formában ne került volna napirendre. Ezért helyénvaló az az állítás, mely szerint *az oktatási reform korában élünk*. Ez a jobbra, a korszerűbbre, hatékonyabbra való törekvést jelzi. Ismeretes, hogy jellegénél fogva a reform lehet *átfogó, mindent felölelő* vagy *parciális, részleges*. UNESCO berkekben már több mint egy évtizede inkább az átfogó, állítólag gazdaságosabb reform mellett kardoskodnak. Ugyanakkor gyakran beszélnek a *permanens reform* szükségességéről. Ez utóbbi az oktatásirányítás rendszerének magas szintjét igényli, amely az oktatásnak a társadalmi követelményekhez való állandó, illetve gyors alkalmazkodását teszi lehetővé.

Jugoszláviában az első iskolareformot 1958-ban hajtották végre. Ez elsősorban az egységes nyolcosztályos általános iskola kialakítására irányult, de hozzájárult egy új iskolarendszer alapjainak lerakásához is. A hatvanas évek elejétől, szintén parciálisan, az oktatás középfokán következtek be jelentős változások; a szakképzés közelebb került a termeléshez — a gyárakban, egyes nagyüzemekben iskolaközpontok alakultak —, majd a gimnáziumba a második osztálytól kezdve két ágazatot — a nyelvi-társadalmi és a természettudományi-matematikai ágazatot vették be. Végül a hatvanas évek közepén kialakult a középfokú oktatás új rendszere, amely lényegében három iskolatípust ölelt fel: a gimnáziumot, a szintén négyéves szakosított technikumokat (szakközépiskolát) és a hároméves szakmunkásképző iskolákat (iparitanuló iskolákat). Erre épült a felsőfokú oktatás. Az oktatási törvény a szakmunkásképző iskoláknak is középiskolai státust biztosított, azonban az ott végzett tanulók a továbbtanulás tekintetében nem voltak egyenjogúak a gimnáziumot, illetve a szakközépiskolát végzettekkel. Az egyetemre vagy főiskolákra csak komoly felvételi, illetve különbözeti vizsga letétele után iratkozhattak be, ami úgyszólván lehetetlenné tette továbbtanulásukat. Tehát *a dualizmus maradványait* az oktatási rendszerből nem sikerült teljesen kiküszöbölni, sem pedig megszüntetni a munka és a tanulás közötti mély szakadékot. Ezenkívül senki sem tartotta teljesen kielégítőnek az oktatási rendszer hatékonyságát, továbbá korszerűsödését és szocialista öngazgatású átalakítását.

Ezért már a hatvanas évek végén felmerült az átfogó oktatási reform szükségessége. Az országszerte folytatott viták középpontjában az akkori iskolarendszer elavultságának, illetve hatékonyságának mérlegelése állt. Egységes vélemény és álláspont alakult ki a dualizmus maradványainak, a továbbtanulásban kifejezésre jutó esélyegyenlőtlenségnek a tarthatatlanságáról, valamint ezek felszámolásának, túlhaladásának a szükségességéről. Mindinkább tisztázódtak a reform eszmei-politikai alapjai, kiindulópontjai, kirajzolódottak egy egységes és minden szempontból hatékonyabb oktatási-nevelési rendszer körvonalai.

A Jugoszláv Kommunista Szövetség 1974-ben megtartott X. kongresszusa egyértelműen meghatározta a nevelés és oktatás szocialista öngaz-

gatású átalakításával kapcsolatos feladatokat, amelyek közül csak a legfontosabbakat soroljuk fel:

A határozat szorgalmazta az oktatás és nevelés (az oktatásügy) társadalmi helyzetének oly módon történő gyökeres megváltoztatását, hogy ez a más tevékenységi ágazatokkal való öngazgatású társulása alapján a társult munka egységes rendszerének alkotórészévé váljék.

— A társult munka egészének magára kell vállalnia a közvetlen felelősséget az oktatási-nevelési politikáért, s azért, hogy akik a szakirányú oktatás különböző szintjein szakképesítést nyernek, be tudjanak kapcsolódni a munkába; hogy a dolgozók szakmai és öngazgatási képzése szüntelen folyamattá váljék.

— Az oktatás és nevelés minden szervezeti formáját, illetve szintjét a permanens képzés egységes részeként kell továbbfejleszteni; összekapcsolni az oktatás összes fokozatát, és az oktató-nevelő munkából kiküszöbölni minden elavultat, ami többek között szükségessé teszi az óra- és tantervek, valamint a tankönyvek tehermentesítését, illetve korszerűsítését.

— A szakirányú oktatás (szakmai képzés) egész szervezeti felépítését és tartalmát úgy kell megalapozni, hogy a szakirányú oktatás egyes fázisainak befejezése után az oktatással felöltet személyek közvetlenül bekapcsolódhassanak (a megfelelő foglalkozási ágakban) a munkába, vagy a rugalmasan szervezett oktatási rendszerben folytathassák tanulmányukat munkavégzés mellett. Egyetlenegy iskolatípus vagy oktatási forma sem készítheti elő a fiatalokat kizárólag csak a felsőszintű továbbtanulásra. Mindegyik középfokú iskola egyidejűleg képesít a munkára és a permanens továbbképzésre is.

— A szakirányú oktatás kezdő szakaszában mindenki számára egységes oktatási-nevelési alapot kell biztosítani, amely felöleli az általános műveltséget nyújtó társadalmi-gazdasági, természeti, matematikai és természeti-műszaki-politechnikai orientációjú tartalmakat.

A határozatok szorgalmazzák továbbá az oktató-nevelő munka marxista megalapozottságát, a tanulók pályairányításának fejlesztését, valamint az oktatás hatékonyságának a fokozását és a társadalmi szükségletek teljesebb kielégítését.

A határozatok képezték tehát az alapot egy egységes oktatási rendszer kialakításához. Mivel időközben a hat szocialista köztársaság és a két szocialista autonóm tartomány az oktatásügy terén önállóvá vált — habár kötelesek voltak a fejlődésüket, nagyobb horderejű akcióikat szövetségi szinten összeegyeztetni —, így a reform megvalósításához nem egyidejűleg láttak hozzá. Vajdaság SZAT és a Horvát SZK elsőként reformálta meg, alakította át oktatási-nevelési rendszerét, és az 1975/76-os iskolaévtől fokozatosan áttért az új óra- és tantervek alkalmazására.

A vajdasági oktatási rendszerben bekövetkezett változások: — Az iskoláskor előtti nevelésben és oktatásban a változások főleg társadalmi jellegűek voltak — kötelezővé vált a hatévesek előkészítése az iskolai nevelésre és oktatásra. A kötelező nyolcosztályos iskolában minőségi

változások történtek. Legnagyobb változásokra azonban a középfokú, ún. szakirányú oktatásban került sor: *első fázisában kialakult a 2 éves egységes középiskola és erre épült a szakirányú oktatás, amelynek időtartama egy, illetve két év (III., illetve negyedik osztály)*. Az eredeti elgondolások között szerepelt az egységes, kötelező tízosztályos iskola kialakítása is.

Ezekben a törekvésekben és megoldási módozatokban *található több azonos vagy hasonló vonás a vajdasági oktatási reform és a szegedi József Attila Tudományegyetem szervezésében megalakuló kísérleti terv között.**

Azonos vonások és törekvések:

— a tanulók pályaválasztásának a 14—15 éves életkorról 16 éves életkorra való elhalasztása;

— a magasabb szintű általános műveltség és a műszaki alpműveltség biztosítása.

Többé-kevésbé eltérő vonások és törekvések:

— Vajdaságban ezt az egységes alpműveltséget minden középfokon továbbtanulni kívánó fiatalnak biztosítják, és ez a ikétéves tanulmányi időszak jórészt a pályorientálás és pályaválasztás szolgálatában áll;

a második fázisban (a III. és a IV. osztályban) folyó szakképesítés a szegedi kísérlet alapján elsősorban az egyetemi vagy főiskolai tanulmányokra való előkészítést szolgálja, a szakközépiskolai képzést pedig egy 2+2+1-es rendszerben, tehát ötéves időtartamban kívánja megvalósítani. Ezzel szemben Vajdaságban — a felsorolt kongresszusi határozatoknak megfelelően — a tanulókat meghatározott szakágazatokra képezik ki, de egyidejűleg a továbbtanulásukhoz szükséges alapot is biztosítani kívánják. Ezenkívül a tanulmányi idő rövidítésére törekszenek. Igaz, a szegedi kísérlet megokolásáról szóló anyag előirányozza a gimnázium és a szakközépiskola első két évfolyamának távlati integrációját, ami már közelebb áll a jelenlegi vajdasági megoldáshoz.

Különbségek tapasztalhatók továbbá a szakmai profilok kialakításában is, amit a továbbiakban részletesebben ismertetünk.

Az alapvető különbség azonban *a kiindulópontban, a rendszerbeli* megoldásban van. Míg a szegedi kísérlet a gimnázium keretei között folyik, és ennek az iskolatípusnak az átalakítására, a szakképzésbe való bekapcsolására irányul — és ezáltal — átmenetileg a gimnázium „megőrzését” is szolgálja —, ezzel szemben Vajdaságban, sőt egész Jugoszláviában a gimnáziumnak mint a dualizmus maradványának a túlhaladottságából és megszüntetésének szükségességéből indultak ki.

A közös, illetve hasonló törekvések, vonások és az eltérő, esetleges elmentéses megoldások részletezése, valamint mélyrehatóbb elemzése remélhetőleg eltünteti az eddigi fejtegetésünkben, a felvázolt helyzetképben mutatkozó homályos részeket, és lehetővé teszi a megfelelő tanulságok

* Kísérleti terv a gimnáziumi és szakközépiskolai képzés átalakítására egységes középiskolai képzés differenciált ágazataivá, Budapest.

levonását. E célból a következő fejezetben a Vajdaságban megvalósuló szakirányú oktatás felvázolt két fázisának elemzésére, és a reform egyes fontosabb mozzanatainak feltárására fogunk törekedni.

A Vajdaságban — és Jugoszláviában általában — az eddig bekövetkezett és még folyamatban levő változások megértése céljából szem előtt kell tartani a foglalkozási ágak és szakképesítés osztályozásának egységes alapját (ennek javaslatát az oktatási-nevelési reform köztársaság- és tartományközi bizottsága dolgozta ki), amely az új oktatási-nevelési rendszer keretében mind a termelő, mind pedig a nem termelő ágazatokba tartozó foglalkozásokat — a munkafeladatok összetettségének megfelelően — nyolc képzettségi fokozatra osztotta. A képzettség első két fokozatának elnyeréséhez elegendő az általános iskolai végzettség. A harmadik fokozattól felfelé alapfeltételként jelentkezik az egységes középiskola elvégzése. A középfokú szakirányú oktatás útján a III., a IV. és legújabban az V. fokozatnak megfelelő szakképesítés szerezhető meg. A szakképesítés ilyen újszerű kategorizálása feleslegessé tette és kizárta a szakképzésben, valamint a gazdasági és társadalmi életben eddig használt elnevezéseket (szakképzett vagy magasan képzett munkás, technikus stb.).

A középfokú oktatás első fázisa — az egységes középiskola

Az egységes középiskolák megalakításának első évében az általános iskolát végzett tanulók 95—96 százaléka beiratkozott ebbe az iskolába. Az ilyen iskolák (iskolaközpontok) száma a gimnáziumok és szakközépiskolák számához viszonyítva Vajdaság-szerte megnövekedett. Kisebb városokban, sőt nagyobb falvakban is nyíltak önálló egységes középiskolák, vagy városi egységes középiskolák kihelyezett tagozataként működtek. Ez az alapvető cél — az egységes és az előző szakoktatási rendszer által nyújtott általános műveltséghez viszonyítva, magasabb szintű általános műveltség biztosítása — mellett még két igen fontos cél megvalósítását szolgálta:

— hozzáférhetővé tette a középiskolát a tanulók széles rétegei számára, és ezáltal enyhítette a szociális különbségekből eredő továbbtanulási és érvényesülési esélyegyenlőtlenséget, és

— nagyobb lehetőséget biztosított a nemzetiségek nyelvén folyó továbbtanulásra, így a magyar nyelvű középiskolai oktatásra is.

Összetett feladatot jelentett ennek az új típusú iskolának az óra- és tanterv összeállítását, amely a következő oktatási-nevelési szakterületeket ölelte fel:

a) humán, társadalmi-tudományi, gazdasági, testnevelési és egészségügyi szakterületet,

b) természettudományi-matematikai szakterületet, és

c) műszaki-termelési szakterületet: a technika és a termelés alapjait.

A tanterv jórészt kibővíti a tudást, amelyet a tanulók az általános is-

kolában sajátítottak el, továbbfejleszti készségeiket, jártasságaikat, képességeiket, és új jártasságokat alakít ki náluk, valamint megfelelő szakterületek felé irányítja az érdeklődésüket. Komolyabb politechnikai ismeretek nyújtásával és a termelőmunkába való bekapcsolással, hozzájárul a tanulók pályorientációjához és pályaválasztásához.

Fontosságát és újszerűségét tekintve *a technika és a termelés alapjainak* bevezetésével és céljainak megvalósításával valamivel részletesebben foglalkozunk.

Hat év távlatából, az eddig felgyülemlett tapasztalatok alapján, megállapítható, hogy *az elgondolás, a koncepció alapján véve jó volt*, megvalósítása azonban sok előre nem látott (vagy nem látható) akadályba, nehézségbe ütközött.

Ennek a tantárgynak, vagy inkább oktatási-nevelési területnek, az óratervében az első osztályban heti öt, a második osztályban pedig heti hét órát biztosítottak. (A szegedi kísérleti óratervekben a műszaki alapismeretekre az első osztályban heti egy, a másodikban 4 órát irányoztak elő, a műhelygyakorlatokra pedig 3, illetve 4 órát). A tantervek összehasonlításával feltehetően sok azonos elemet találunk.

Ez a tantárgy igen fontos feladatkört tölt be: keretei között valósul meg az oktatási reform egyik alapvető törekvése — az iskola és a termelőmunka, a tanulás és a munka szoros kapcsolata. Emellett jelentős szerepet kap a tanulók pályairányításában és pályaválasztásában. A magas óraszám lehetővé teszi, hogy a tanulók — különösen a második osztályban — sok időt töltsenek a gyárakban és a gazdaságon kívüli nem termelő munkaszervezetekben (különböző intézményekben), és közvetlenül is bekapcsolódjanak a termelőmunkába, valamint más jellegű munkafolyamatokba. Tehát ne csak a vállalatokban folyó munka szemlélői legyenek, hanem egyúttal annak tevékeny résztvevőivé is váljanak.

A problémák, a nehézségek jórészt ezzel kapcsolatban jelentkeztek. Több mint húszezer fiatal számára kellett csak Vajdaságban biztosítani az ilyen feltételeket. A munkaszervezetek öngazgatási és ügyvezető szervei általában hajlandóságot mutattak a tanulók tömeges befogadására, azonban sok helyen nem tudták a szükséges feltételeket kielégítő módon megteremteni. A tanulók foglalkoztatásával megbízott munkavezetők hozzáállása sem mindig kifogástalan. Az iskolák viszonyulásában ennek az összetett feladatnak a teljesítésében szintén tapasztalhatók hiányosságok, amelyek elsősorban a munka megszervezésében jutottak kifejezésre.

A kezdeti fogyatékoságokat azonban sok helyen sikerült többé-kevésbé kiküszöbölni, és az utóbbi időben mind több pozitív példáról, jó megoldásról lehet hallani. Ugyanakkor ezzel a munkával megbízott tanárok gyakran mutatnak rá az egyes, inkább nevelési jellegű problémákra: a tanulókat érő rossz hatásokra (pl. amikor a termelésben részt vevő dolgozók az üzemekben a tanulók előtt inkább az egyes termelői foglalkozási ágak negatív oldalait hangsúlyozzák), ami többek között az ok-

tató-nevelő munka összehangolásának hiányát is tükrözi (a dolgozókat és munkavezetőket nem készítik eléggé elő az ilyen feladatokra).

Ez lényegében egy világméretű, de különösen a fejlettebb országokra jellemző probléma, amelynek sikeresebb megoldása még igen sok, erőfeszítést — az iskola és a gyár (intézmény) közötti szorosabb együttműködést — igényel.

Minden kezdeti nehézség és fogyatékoság ellenére a középiskolai oktatásnak ilyen szélesebb alapokra fektetett politechnikai orientációja és az oktatásnak a termelőmunkával való összekapcsolása — mint törekvés — helyénvalónak és a távlatokban is elfogadhatónak, illetve szükségesnek bizonyult. Sajátságos átmenetet képez az általános és a szakmai képzés között, bizonyos szempontból — a szélesebb politechnikai alap lerakásával — a szakmai képzés előkészítő fázisát alkotja. Tanulásként az is levonható, hogy egy ilyen sok tekintetben új elgondolás és cél megvalósításához szükséges feltételek előteremtésére átfogóbb, minden érintett tényezőt mozgósító akció összehangolt megindítására és végrehajtására van szükség.

Az egységes középiskolával kapcsolatban más jellegű problémák is felmerültek, és továbbra is a nyílt kérdések sora vár megválaszolásra, megoldásra. Nagyon fontos kérdésként jelentkeznek az *eredményesség*.

Már említettük, hogy az oktatásnak erre a fokozatára az általános iskolát végzett tanulók kb. 95 százaléka beiratkozik (itt jegyezzük meg, hogy nálunk az iskolaköteles tanulók kb. 90 százaléka fejezi be sikeresen — ha esetleg nem nyolc, akkor kilenc vagy tíz év alatt — az általános iskolát). Az utóbbi egy-két évben — különösen falun — ez a százalékarány némileg csökkent: a falusi fiatalok közül valamivel többben „maradnak otthon”, és a családjuk magángazdaságában foglalkoznak növénytermesztéssel és állattenyésztéssel.

A beiratkozó tanulók kb. 26 százaléka nem képes az egységes középiskolát két év alatt befejezni, illetve egyáltalán nem fejezi be (ezek jó része demorzolódik, vagyis már az első osztályból kiiratkozik). Vannak, akik ezt aggasztónak, sőt lesújtónak tartják, és mint az eredményesség igen alacsony fokát emlegetik.

A helyzet mérlegelésénél az adott követelményrendszerből — elsősorban a tantárgyi követelményekből — kell kiindulni. Már sokszor megállapítást nyert, hogy ezen a képzési fokozaton a tantervekben gyakori a maximalizmus, enciklopedizmus, hogy a követelmények (különösen matematikából, de más tantárgyakból is) túlságosan magasak, a volt gimnáziumi tananyag afféle „sűrűményét” képezik. Ennek figyelembevételével már nem meglepő, hogy ezt az iskolatípust, a szakirányú oktatás első fázisát Vajdaságban évente kb. ötezer tanuló nem képes befejezni. Ehhez még szorosan kapcsolódik a tanulók motiváltságának sokszor igen alacsony foka, ami gyakran az önmagukkal szemben kialakított alacsony szintű elvárásokban, aspirációban, ambícióban és az adott szociális háttérben gyökerezik.

Ezzel szoros összefüggésben van a következő kérdés: *mennyiben nevezhető az egységes középiskola szakirányú oktatásnak?*

Előbbi fejtegetésünkéből kitűnik, hogy a technika és a termelés alapjainak bevezetésével van némi szakirányú jellege, ez azonban még nem elegendő ahhoz, hogy a szakmai képzés szerves részeként taglaljuk. Volt ugyan egy olyan elgondolás is — ezt a Nevelésről és oktatásról szóló törvény is lehetővé tette —, hogy már az oktatásnak ebben a fázisában a továbbtanulni nem akaró, vagy arra nem képes tanulók számára lehetővé tegyék az I. és II. összetettségi (tehát egyszerűbb) képzettségi fokozat elsajátítását, illetve az annak megfelelő szakképesítés megszerzését. Erre azonban az ilyen iskolák (vagy iskolaközpontok) keretein belül, valószínűleg a tárgyi és személyi feltételek előteremtéséből adódó és szervezési nehézségek miatt, eddig nem került sor. Ezekre az egyszerűbb szakmákra az általános iskolát végzetteket és felnőtteket (a gyárak, a munkaszervezetek kezdeményezésére) leggyakrabban a Vajdasági Gazdasági Kamara és a Vajdasági Foglalkoztatási Öngazgatási Érdekközösség szervezésében képezik ki. A képzés időtartama általában 5 hónaptól 9 hónapig tart, és itt a hangsúlyt természetesen a gyakorlati képzésre helyezik. Sokszor ez a képesítés kettős vonalon folyik: a többé-kevésbé „gyorstalpaló” képesítéssel párhuzamosan, az arra képes fiatalokat vagy felnőtteket egyben a továbbtanulásra is előkészítik.

A fizikai és a betanított munkások túlnyomórészt az általános iskolát be nem fejezett, vagy befejezett, de továbbtanulni nem hajlandó fiatalokból toborzódnak. Az egységes középiskolából kimaradó tanulók jó része is betanított munkás, vagy egyéni gazdálkodó (tehát megintcsak betanított munkás) lesz. Az utóbbi időben — főleg téli időszakban a mezőgazdasági oktatási központok bevonásával Vajdaság-szerzte megszervezik a magángazdálkodók szakképesítését is.

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az egységes középiskolákban felmerülő *nevelési problémákat* sem. A pedagógusok itt sokszor igen bonyolult és nehéz problémákkal találják szembe magukat. Ennek gyökereit sokan két alaptényezőben látják:

— egyrészt abban, hogy a két év alatt nehéz komoly nevelőmunkát végezni (egyesek mondogatják is: „a kétéves iskola — nem iskola”),

— másrészt a tanulók fejlettségi fokán — a pubertáskorból az ifjúkorba, az adolezcenciába való átmenetben.

A kérdés igen bonyolult. Itt előtérbe kerülnek a világnézeti nevelés és az erkölcsi tudat kialakításának összetett, a mindennapi gyakorlattal szorosan összefüggő kérdései, a nemek közötti kapcsolatok humanizálásának problémái, amelyek a nevelőmunkát egyrészt bonyolulttá teszik, másrészt növelik a fontosságát.

Jelentős kérdésként merül fel az egységes középiskolák *szervezeti felépítése*, valamint az oktatásrendszerbe történő szervezeti beépítésük.

Ebben a tekintetben Vajdaságban különböző megoldási formák jöttek létre. Egy részük külön iskolát, illetve iskolaközpontot képez. Másutt, inkább csak formálisan, a második fokozattal, a hivatásirányú oktatás-

sal kapcsolták össze az oktatási központok keretei között. Ritkább esetben az általános iskolákhoz kapcsolódnak, vagy mint a városi központok kihelyezett tagozatai működnek. Lényegében — kevés kivétellel — önállóak és kapcsolataik mindkét irányban (az általános iskolák felé és a szakmai képzés irányában is) eléggé lazák. Ezért az utóbbi időben a hivatalos fórumok és társadalmi-politikai szervezetek *a középiskolai szakirányú oktatás egységesítésének elve*, irányzata mellett szállnak síkra.

A tanulók pályairányítása és pályaválasztása

Említettük, hogy már a JKSZ X. kongresszusának határozatai szorgalmazták a tanulók pályaválasztásának komolyabb megalapozását.

Az általános iskolában nálunk az orientációs fázis, és a vele kapcsolatos, ráépülő pályairányítás még nemigen alakult ki. Ezt főleg az egységes középiskolákban kell megvalósítani, és ebben a technika és a termelés alapjainak mint oktatási-nevelési területnek, valamint a kialakulóban lévő szakszolgálatoknak kell a főszerepet vállalniuk. Emellett a tartományi oktatásügyi öngazgatási érdekközösségek és az egyes regionális foglalkoztatási érdekközösségek minden tanév vége felé tájékoztatót adnak ki, és ezek rendszerint a Vajdaságban használatos öt nyelven jelennek meg. Ezekben a szakirányú oktatásról szóló tájékoztatókban részletes információkat közölnek a továbbtanulás lehetőségeiről a szakirányú oktatás terén (közép- és felső fokon). A tájékoztatókban feltüntetik az oktatás nyelvét, az egyes foglalkozási ágak képzésére elfogadott óraterveket, de gyakran tájékoztatják a fiatalokat (és a felnőtteket) a társult munka, a gazdaság és a gazdaságon kívüli munkaterületek szakember-szükségeitől, illetve az egyes szakmákban mutatkozó szakember-fölöslegről.

Emellett kiadtak magyar nyelven is komolyabb, átfogóbb tájékoztatókat is, pl. Az oktatás reformja és a pályaválasztás című könyvet, amelyben Amit a pályaválasztásról tudni kell című fejezetben hasznos, szakszempontról jól megalapozott tudnivalókat közölnek a szakmai alkalmasság elbírálásáról, az egyes szakmák egészségügyi követelményeiről, mint a pályaválasztás fontos tényezőjéről stb. Ezzel megkönnyítik a tanulók és a szülők számára a pályaválasztás gondjait, de a pedagógusoknak is nagy segítséget nyújtanak.

Nincs részletes betekintésünk abba a munkába, amely ezen a téren az iskolákban folyik, elsősorban a tájékoztatás és a pályairányítás terén. Ebben fontos szerep hárul az osztályfőnökökre, de ők magukra hagyottan, a szaktanárok kellő hozzájárulása nélkül, nem sokat tehetnek, illetve tesznek. Ismeretes, hogy a tájékoztatást és orientálást a tanulók alapos megismerésére kell alapozni. Rendszerint a problémák éppen itt kezdődnek, és a munka kellő összehangolásában mutatkozó hiányosságokkal tovább halmozódnak. Ezenkívül a családokban eluralkodó téves

nézetek és felfogások, a szülők gyermekeik jövőjével kapcsolatos esetleges illúziói és túlzott ambíciói is sokszor a végleges döntésnél inkább a rossz tanácsadó szerepét töltik be, és a fiatalkorúakat téves vágányra futtatják. Ezek azonban nemcsak vajdasági vagy jugoszláviai problémák, de mivel nálunk az oktatás demokratizálásából — az oktatási rendszerben érvényesülő ún. átjárhatósági elv alkalmazásából — eredő választási lehetőségek igen nagyok, a nem reális irányban ható kísérlet is valószínűleg nagyobb mértékben jut kifejezésre.

Az oktatási reform megindítása óta súlyos és összetett problémát képez, hogy az egyes középiskolákat végzett tanulók nem ikelegítő, gyakran egészen elenyésző arányban orientálódnak a termelői szakmák irányába. Sokan, a kitűnő és jeles tanulók pedig még nagyobb arányban a nem termelő, úgynevezett tisztviselői szakmák felé „tödulnak”. Bár a beiratkozási lehetőségek tervszerű irányításával és korlátozásával az utóbbi években a helyzet valamelyest javult, a problémát eddig még nem sikerült kielégítő módon megoldani. Átfogóbb akciókra és intézkedésekre van szükség, amelyekkel többek között biztosítani lehetne az egyes deficitáris ágazatok (építőipar, gépészet, kohászat stb.) jobb társadalmi és anyagi helyzetét, és ezáltal a fiatalkorúak számára is vonzóbbakká válnának. Ilyen irányú akciók helyenként már eddig is érezhető eredménnyel jártak. A termelési folyamatok további korszerűsítése és jobb munkafeltételek biztosítása feltehetően jelentősen hozzájárulna a problémának a megoldásához, vagy legalábbis fokozatos enyhítéséhez.

Ezzel párhuzamosan az oktatásban szintén határozottabb, céltudatosabb akciókra van szükség. Ezek zömét az oktató-nevelő munka korszerűsítésével lehet realizálni. Ezért jogos a követelmény, hogy intenzívebben kell megvalósítani a rugalmas differenciációt, és ezzel kapcsolatban törekedni kell a fakultatív tantárgyak bevezetésére: továbbá a legtöbb tantárgy oktatásánál lehetőséget kell biztosítani, hogy a tanulók választhassanak a kiegészítő anyagrészekből. Nagyobb mértékben kellene a pályairányítás és pályaválasztás szolgálatába állítani a szakköri munkát és a nálunk kialakulófélben levő emelt szintű oktatást — a tehetséges tanulókkal való külön foglalkozást —, nem tévesztve szem elől a régi comeniusi nézetet, hogy lényegében minden tanulóban rejlenek bizonyos értékek, hogy minden tanuló bizonyos területen az átlagosnál tehetségesebb.

A szakirányú oktatás — a szakmai képzés

Vajdaságban a szakirányú oktatás nemcsak a szakmai képzést öleli fel, hanem a szakmai átképzést, a továbbképzést, a specializációt is.

Az egységes középiskola elvégzése után a tanulók pályázat útján beiratkozhatnak a szakirányú oktatás központjaiba. Az oktatási központok, mint a szakmai képzés bizonyos fokig új intézményesített formái (modelljei), egy vagy több alapszakmán belül végzik a középfokú szak-

emberképzést a III. és VI. osztályban a harmadik és negyedik összetettségi fokozatú foglalkozási ágakra.

Mindenekelőtt az alapfogalmaknak a tisztázására van szükség. Nálunk a szakirányú oktatással kapcsolatban leggyakrabban a következő fogalmakat, illetve terminusokat használják: alapszakma, irányzat, foglalkozási ágazat, szakmai profil és képzési profil.

Vajdaságban előbb 25 alapszakmát állapítottak meg, ezek számát később 28-ra emelték. Legismeretesebbek a következő alapszakmák: a mezőgazdasági, élelmiszeripari, építészeti, fémipari, villamossági, közgazdasági, pedagógiai (oktatói), faipari, vegyipari, technológiai, vendéglátóipari stb. Az ún. társadalmi tevékenységek keretei között kialakultak a jogi, a kulturológiai, fordítói, matematikai stb. szakok.

Az egyes alapszakmákon belül irányzatok alakultak ki. Így pl. az építőipari szak keretei között van földmérői, mélyépítési, magasépítési, és építőanyag-gyártási ágazat; a közgazdasági szak keretei között gépi-kegyvelési, pénzügyi és kommerciális ágazat; az élelmiszeripari szak tejipari, sütőipari, malomipari, húsipari, érdességipari ágazatokra tagozódik. Az ágazatok száma eleinte 90 körül mozgott, később bizonyos ágazatok összevonása által, valamivel csökkent. Több esetben az ágazatok azonosak a szakmával, a szakmai profillal.

A szakmák, illetve szakmai profilok száma Vajdaságban eleinte 287 volt, később (egyes leágazó szakmák összevonásával) 166-ra csökkent. Így pl. a magasépítészeti ágazaton belül a következő profilok alakultak ki: részlettervek készítője, kalkulátor, építkezési munkavezető, építésfelügyelő-helyettes. A kertészetben belül: a dísznövénykertész, faiskolai kertész. Az állattenyésztési ágazatban egyes állatfajták (szarvasmarha, sertés, baromfi) tenyésztésére képesít.

A Horvát Szocialista Köztársaságban és egyes más köztársaságokban a szakmák, szakmai profilok száma még nagyobb, de ugyanakkor jelentős eltérések mutatkoznak az általános és a szakosítási képzési területek közötti arányokban, az óratervekben. Nálunk már az oktatási reform kezdetén olyan álláspont alakult ki, hogy a szakmai profilok meghatározása elsődlegesen a társult munka, a termelői és más társadalmi tevékenységgel foglalkozó munkaszervezetek hatáskörébe tartozik. Ők tudják legjobban, milyen káderekre, milyen profilú szakemberekre van szükségük.

A gyakorlat ez alkalommal is bebizonyította, hogy a kérdés igen összetett. Itt arra a kérdésre kell pontos feleletet adni, hogy az egyes profilú szakembereknek mivel kellene rendelkezniük: szaktudásban, készségekben, jártasságokban, milyen általános és különös (speciális) képességre van szükségük, hogy a munka meghatározott területén és folyamataiban helytállhassanak. Ennek alapján lehet (vagy lehetne) aztán meghatározni az ún. *képzési profilokat*, ami lényegében az előzőnek — a szakmai (káder-) profilnak — a pedagógia nyelvén történő „átültetéséből”, meghatározásából, konkretizálásából, és az oktatás kereteibe való beillesztéséből áll. A képzési profilok meghatározásában szoros együtt-

működésre van szükség a vállalatok, intézmények szakemberei és az erre hivatott oktatásügyi szakemberek, megfelelő szakmájú pedagógusok között.

A gyakorlatban egyelőre az elméleti kimunkálatlanság és tapasztalathiány miatt ez a két profil, illetve a munkának ez a két, egymásba fonódó, de egymást nem fedő fázisa legtöbbször egybevegyül.

A szegedi József Attila Tudományegyetem kísérleti óratervéből ítélve ott is a gépipari, villamosipari, finommechanikai-műszeripari, vegyipari szakok keretei között különböző ágazatok és azoknak megfelelő tagozatok alakultak ki, amelyek egyes szakmára, foglalkozási ágakra már a IV. osztály befejezésével szakmunkás-képesítést nyújtanak. A gimnáziumi oktatás jellegével összhangban az elméletigényes szakcsoportokon belül biztosítanak ilyen lehetőségeket.

A szakmai és képzési profilok tekintetében tehát a vajdasági és a szegedi megoldások és törekvések között több azonos és hasonló vonás fedezhető fel.

Már a reform előkészítő fázisában vita tárgyát képezte — és ez világméretben időszerű kérdéssé vált —, hogy *célszerűbb-e tágabb vagy szűkebb profilú szakembereket képezni*. Nálunk ez a kérdés az utóbbi években a következő formában merült fel: megokolt volt-e a profilok túlzott „felaprózása”, ami különösen (főleg az első években) a fémipari, a bőripari, az élelmiszeripari, a vendéglátóipari, az építőipari szakmákra volt jellemző. A válasz egyértelmű: az idő, a gyakorlat azokat igazolta, akik már kezdettől fogva a szélesebb alapokat nyújtó profilok mellett kardoskodtak. Ugyanis sokak előtt világos volt, hogy míg a termelés gépesítése (a mechanizáció) annak idején szűkebb profilú szakembereket igényelt, az automatizáció, a fejlett technológia korában szélesebb és sok esetben új profilú szakemberekre van — és a jövőben még inkább lesz — szükség. A hiba belátása — mint már említettük — bizonyos számú ágazat és szakma — szakmai profil összevonását eredményezte. Ezzel a kérdés, természetesen még nincs véglegesen és kielégítően megoldva. Az eddig szerzett jugoszláviai tapasztalatok és a más országokban kialakult nézetek, illetve megoldások a kérdés behatóbb tanulmányozására ösztönöznek. A kérdés helyes, távlatokban is elfogadható megoldása megfelelő rugalmasságot és jövőbelátást igényel. Számolni kell egyes szakmák elhalásával, új szakmák kialakulásával, több ágazat összeolvadásával stb.

A káderprofilok, illetve képzési profilok meghatározása alapján lehetett hozzálátni az *óra- és tantervek kidolgozásához*.

Ezt a különben is összetett, nagy szakértelmet, alapos szervezőmunkát igénylő feladatot Vajdaságban (és az egyes szocialista köztársaságokban) jelentősen bonyolította az, hogy ezt a munkát sok profilú szakemberképzéssel kapcsolatosan kellett elvégezni. Már a munka kezdeti, előkészítő fázisában kifejezésre jutott az a törekvés, hogy ebbe a munkába az oktatásügyi szakemberek mellett bevonják a vállalatok és intézmények szakembereit (mérnököket, közgazdászokat, jogászokat stb.). A törvényes előírások ezt a feladatot lényegében az oktatási központok hatáskörébe

utalták, azzal, hogy a Tartományi Pedagógiai Intézet ebben a munkában fontos szerepet vállalt. Elsősorban az általános képzést szolgáló tantárgyak (oktatási területek) és egyes általános szakirányú oktatási területek (tantárgyak) tanterveinek kidolgozásában és az óratervek összeállításában volt döntő vagy jelentős szerepe.

Az *óratervek* összeállítására néhány alapvető szempontot, kiindulópontot határoztak meg. Mindenekelőtt az osztályonként rendelkezésre álló, a törvény által megszabott heti 30 órát kellett felosztani az óraterv három alapvető szerkezeti eleme között: az *általános oktatási terület*, az *általános szakirányú oktatási terület* és a *szakosított oktatási terület* között.

Az általános képzés és világnézeti nevelés szolgálatába állított ún. általános oktatási terület két tantárgyat, az irodalmat és művészetet, illetve a marxizmust és szocialista öngazgatást öleli fel. Az általános szakirányú oktatási terület, amely a szakképesítés szélesebb alapjait van hivatva lerakni, főként öző számú tantárgyat (matematikát, földrajzot, idegen nyelvet, politikai gazdaságtant stb.) ölel fel, amelyek száma és jellege (kiválasztási szempontjai) megfelel az egyes szakmák — képzési profilok alapvető jellegzetességének.

A szakosított oktatási terület tantárgyai a szűkebb értelemben vett szakmai képzést szolgálják, és az óratervek ezeknél a tantárgyaknál sok esetben az előirányzott évi óraszámot az elméleti és a gyakorlati oktatás között osztották fel.

Míg az általános oktatási területek tantárgvainak évi óraszámát nagyjából egységesen állapították meg, a másik két óratervi elem, illetve tantárgycsoport közötti arányok kialakítása gyakran élénk viták hevében, különböző kompromisszumok útján jött létre. E téren felhasználták az előző szakoktatási rendszer tapasztalatait is, a figyelem azonban az újabb követelmények felé irányult és a korszerű szempontok jutottak gyakran kifejezésre az egyes tantárgyakkal kapcsolatos óraigények megkövetelésénél. Az igények, a javaslatok, összeegyeztetése természetesen nagy nehézségekbe ütközött. Nálunk amellett, hogy jó, korszerű szakembereket kívánunk képezni, figyelembe kellett venni az öngazgatási rendszerünkben és a szocializmus építésének jellegéből és embereszményéből adódó követelményeket is. Mindezt igen nehéz volt a heti harmincórás keretbe „belezsúfolni”.

A helyes arányok kialakítása körüli vitákban elég sok dilemma merült fel, a gyakorlati képzés helyének és időtartamának meghatározásával kapcsolatban. A termelőszakmákban kialakított arányok (175 évi óra elméleti oktatás és 105 óra gyakorlati képzés a harmadik osztályban, 66 az elméleti és ugyanannyi, vagy valamivel több óra a gyakorlati képzésre a negyedik osztályban) sok szakmában, illetve foglalkozási ágazatban nem biztosítja kellő mértékben, különösen a gyakorlati képzéshez szükséges időkeretet. Ez nem jelenti azt, hogy a harmadik osztályban az ún. specializált szakmunkások, és a negyedik osztályban az ún. szakmunkások képzésében az elméleti oktatásra, a szaktantárgyakra, esetleg túl sok időt

terveztek. Ezzel kapcsolatban merült fel később a kérdés: elegendő-e egy, illetve két év az egyes profilú szakemberek képzésére?

A heti harminc órán felül heti egy órával mindenütt előirányozták még a testnevelést és egészségtant, valamint szabadon, (fakultatív) tantárgyként a környezetnyelv tanulását. Ez a magyar nemzetiségű, illetve anyanyelvű tanulók számára a szerbhorvát nyelv tanulásának önkéntes vállalását jelentette. Ennek a fordítottja is érvényes: a vegyes nemzetiségű helységben a délszláv nemzetiségű tanulók is önként vállalják a magyar, román, ruszin, szlovák nyelv, tehát valamelyik nemzetiség nyelvének a tanulását.

Ezenkívül a harmadik osztályos tanulók számára az óraterv előirányozza a 15 napos év végi folyamatos gyakorlatot (a vállalatokban, intézményekben).

A *szegedi kísérleti óratervek* összeállításakor az első két osztály óratervének a gimnáziumi óratervet vették alapul és a heti órakeretet 35—38 órában állapították meg. A harmadik és negyedik osztály óratervében az általánosan művelő tárgyak tanítására szánt órák száma az összóraszámnak kb. 40—45 százalékát teszi ki, tehát a vajdasági óratervekhez viszonyítva az általános képzésre itt sokkal több időt és nagyobb figyelmet fordítottak. Feltételezzük, hogy az óratervnek ebbe a részébe beiktatott tantárgyak egy része bizonyos fokig a szakmai képzés alapjait is szolgálja (ennek megvalósítása már a tantervi anyagtól függ).

A szakképző tárgyak részben a harmadik, negyedik és ötödik osztályban megegyeznek a vajdasági óratervekben a szakosított oktatási terület tantárgyaival, bár ebben a tekintetben nagy eltérések is tapasztalhatók. Ezek az eltérések egyrészt abból adódnak, hogy a vajdasági óratervekben a szakképző tárgyakat általános és szakosított oktatási területekre tagolták, másrészt pedig a szakmai profilok meghatározásából. Szegeden szélesebb profilú szakembereket képeznek. Eltérés mutatkozik továbbá abban is, hogy a szegedi kísérlet keretében ötéves képzés folyik, Vajdaságban pedig négyéves, és a szakirányú oktatás első évfolyama — tehát a harmadik osztály — már (a harmadik összetettségű kategóriába tartozó) szakképesítést nyújt. Más szóval bizonyos korlátok között befejező jellege is van, a gyakorlatban azonban a tanulók óriási többsége folytatja tanulmányait a negyedik osztályban a teljesebb szakiképzettség elérése érdekében. A negyedik évfolyamban bevezetett heti kétórás fakultációt, amely egyben a munkahelyi beilleszkedést is szolgálja, helyes megoldásnak tartjuk.

A szegedi óratervben is előirányozták a nyári szakmai gyakorlatot mind a négy osztályban (?!). Az idegen nyelv (vagy nyelvek) tanulására itt az óratervben nagyobb lehetőségeket biztosítottak. Vajdaságban ebből a szempontból több ágazaton az utóbbi időben bizonyos korrekciókat végeztek: újból beiktatták az óratervbe egy idegen nyelv tanítását, ami a folyamatos nyelvtanulás céljait szolgálja. Ugyanis régebben a felsőoktatási intézményekben továbbtanulók kétévi megszakítás után folytatták az előző tanulásaik során megkezdett nyelvtanulást.

Az óratervek és a szakmai (káder-) profilok kialakítása alapján készültek el a *tantervek*, amelyek kimunkálása sok esetben még nehezebb feladatnak bizonyult.

Mindenekelőtt nem állt kellő mértékben a tantervek összeállításával megbízott munkacsoportok rendelkezésére egy eléggé korszerű, szilárdabb és a szakoktatásban alkalmazkodó, támpontot nyújtó elméleti alap. A tantervekkel kapcsolatban általában többé-kevésbé mindenütt sok ingadozás tapasztalható.

Az oktatási központok tartományi szakmai közösségeiken belül kialakult munkamegosztás alapján láttak hozzá a feladat elvégzéséhez, elsősorban a szakosított oktatási területek (tantárgyak) és részben az általános szakirányú oktatási területek (tantárgyak) tanterveinek kimunkálásához. Egy-egy nagyobb központ rendszerint egy vagy két tantárgy tantervének, illetve tantervjavaslatának az elkészítését vállalta. A végleges döntéshozatal, azaz elfogadása az erre illetékes tartományi oktatásügyi öngazgatási érdekközösség — tehát a megfelelő öngazgatási szerv — hatáskörébe tartozik. Az érdekközösség öngazgatási szerve a döntést szakbizottság vagy munkacsoport javaslatára hozza meg.

Már említettük, hogy ebbe a munkába a szakértők széles körét vonták be. Egyesek úgy vélték, hogy ehhez bizonyos fokig minden magasan képzett, egyetemi vagy főiskolai végzettségű szakember ért, vagy legalábbis a maga részéről hozzájárulhat egy-egy tanterv elemének kialakításához, meghatározásához. Voltak, akik ezt az összetett és felelősségteljes feladatot némileg leegyszerűsítették. Szerintük itt lényegében arról van szó, hogy mit kell az egyes tantárgyakból tanítani, tehát a tantervkészítést nagyjából a tananyag kiválasztására szűkítették. Így többé-kevésbé szem elől tévesztették, hogy ez nemcsak szűkebb értelemben vett szakmai, hanem igen fontos pedagógiai (oktatásméleti, módszertani) feladat is. Éppen ezért, véleményünk szerint, akit ezzel a feladattal megbíznak, mindkét feltétellel, azonkívül kellő tapasztalattal és kialakult, elfogadható szemléletmóddal is rendelkeznie kell. Akiknél ezek a feltételek hiányoztak, a munkában sokszor csak formálisan vettek részt, vagy legalábbis nem tudtak az elvárásoknak kielégítő módon megfelelni. Maga az elgondolás, az oktatáson kívüli szakemberek bevonása, helyes volt, és sokan közülük még a szükséges pedagógiai képzettség hiányában is hasznosan járultak hozzá a feladat elvégzéséhez. Kellő pedagógiai ismeretek, az elméleti követelményekről való tájékozottság birtokában feltehetően hozzájárulásuk még eredményesebb lehetett volna.

A tantervek összeállításánál az említett képzési (illetve szakmai) profilok alapján kell az egyes tantárgyak oktató-nevelő feladatait meghatározni, majd a feladatoknak (a funkcióknak) megfelelő tartalmakat kijelölni és helyesen strukturálni. A fordított út — a tartalmakhoz „illeszteni” a feladatokat — elfogadhatatlan.

A rendelkezésre álló, az előző szakoktatási rendszerben érvényben lévő tantervek és tantervelméletek bizonyos támpontul szolgáltak. Lényegében teljesen új tantervek kidolgozásáról volt szó, méghozzá igen nagy-

számú tantárgy számára. A maximalizmus, enciklopedizmus és az egyes anyagrészek duplázásának buktatói ez alkalommal sem maradtak el. A gyakorlat bebizonyította, ilyen és hasonló hibákat csak a munka jó megszervezésével, összehangolásával és különösen a rokon tantárgyak (tantárgycsoportok) tantervein dolgozó munkacsoportok közötti szoros együttműködéssel, több oldalú kommunikációval lehet kiküszöbölni.

A szakoktatásban külön jelentősége van a függőleges és vízszintes korreláció alkalmazásának, a megfelelő anyagrészek vertikális és horizontális összekapcsolásának, az elméleti és gyakorlati képzés egységének. Mindez több esetben kisebb vagy nagyobb mértékben hiányzott, ami részben a tapasztalatok és a korszerűbb elméleti alap hiányára, illetve a rendelkezésre álló tantárgyelmélet nem eléggé hatékony és alkotó alkalmazására vezethető vissza.

A tantervekben előforduló hiányosságokat később a gyakorlatban, illetve a gyakorlati tapasztalatok alapján bizonyos fokig korrigálták.

A tankönyvek, jegyzetek, praktikumok, feladatgyűjtemények és tanári kézikönyvek összeállítása — az említett okoknál fogva — a szakok többségénél még nagyobb nehézségekbe ütközött. Nehézségként említjük meg a korszerű tankönyvkoncepciók kimunkálásának hiányát (ezt később egyes tantárgyakból pótolják).

Mivel a tantervek, tankönyvek és más forrásmunkák összehasonlításához nem rendelkezünk a szegedi kísérlet során alkalmazott tantervekkel és forrásmunkákkal, ebben a tekintetben nincs lehetőségünk következtetések levonására, a tapasztalatok kölcsönös hasznosítására.

A szakirányú oktatás központjai

Már említettük, hogy a középfokú szakirányú oktatás Vajdaságban (és több más szocialista köztársaságunkban) új típusú oktatási intézményekben (munkaszervezetekben) — az oktatási központokban folyik. Ezek a reform kezdeti fázisában jórészt az előző középfokú szakiskolák, szakmunkásképző iskolák és gimnáziumok helyett, illetve ezek összevonásával jöttek létre. Kialakításuk azon az elven alapult, hogy egy-egy központban egy vagy két (esetleg több), lehetőleg rokon jellegű alapszakmán belül több ágazatra, illetve szakmára képezzenek ki szakembereket. Természetesen itt figyelembe vették a helyi, vagy a regionális szükségleteket és az adott feltételeket is. Így homogén és vegyes típusú központok alakultak ki. (Ez utóbbiakban semmi közelebbi kapcsolatban nem lévő alapszakmák, illetve foglalkozási ágak „vegyültek”. Ilyen központok a kisebb városokban jöttek létre.)

Sok oktatási központban az oktató-nevelő munka a szerbhorvát nyelv mellett valamelyik nemzetiségi nyelven is folyik. A szakmai profilok túlzott felaprózása helyenként bizonyos fokig akadályozta a nemzetiségek nyelvén folyó oktatás még nagyobb méretű megvalósítását. Később ezen a téren javulás következett be.

A Vajdaságban működő hat tanítóképző és óvónőképző pedagógiai akadémia is sajátos jellegű oktatási központot képez, és ezek az intézmények a felső fokozat mellett felölelik a középfokot is. Ilyen jellegű integrációt egy másik (mezőgazdasági-élelmiszeripari-technológiai) központban is megvalósítottak, és hasonló megoldásokra — a középfokú, felsőfokú és az egyetemi oktatás szorosabb összekapcsolására és integrációjára — a jövőben nagyobb méretekben is számítani kell.

Nagyságuk és belső struktúrájuk tekintetében az oktatási központok a többszöri kompromisszumos megoldások eredményeként jelentősen különböznek egymástól. Problémát képeznek a 200—300 tanulót felölelő, tehát a kis központok, de a túl nagy, több mint ezer tanulót befogadó központok is. Az utóbbi időben a szerzett tapasztalatok és bizonyos elméleti vívmányok arra utalnak, hogy az 500—800 tanulót és 30—40 tanulócsoporthoz felölelő központok mutatkoznak a leggazdaságosabbaknak. Lehetőség nyílik bennük a különböző szolgálatok (pedagógiai-pszichológiai, egészségügyi stb.) kialakítására, valamint a személyi és tárgyi feltételek jobb kihasználására.

Természetesen, az oktatási központok hálózatának kialakításánál több más tényezőt és körülményt is figyelembe kell venni, többek között a tanulók szociális státusát, anyagi körülményeit, ami szükségessé teszi a diákokotthonok hálózatának bővítését.

Mivel a szegedi kísérlet is új, korszerűbb szakoktatási szervezeti formák (modellek) kialakítását — „a jelenlegi egymástól elszigetelten működő középiskolák együttműködő rendszerbe való szervezését egy meghatározott területen” tűzte ki célul (ami később az együttműködésen túlmenően az egybeolvadást, az integrációt is lehetővé és szükségessé teszi), segítség-, illetve tapasztalatnyújtás céljából röviden vázoljuk a központok belső életének és az oktatáson kívüli munkaszervezetekkel kialakult kapcsolatoknak néhány fontosabb, tanulságosabb mozzanatát.

Az oktatási központok munkájukban meglehetősen nagy önállóságot élveznek. A szakemberképzést, átképzést és továbbképzést magában foglaló alapvető *pedagógiai feladatuk mellett szélesebb körű társadalmi és szociális feladatuk is van*, ami a káderszükségletek megállapításába és tervezésébe való bekapcsolódásukban, társadalmi környezetük fejlődésének elősegítésében, a tanulók szociális problémáinak megoldásában stb. jut kifejezésre. Ebből adódóan *alaptevékenységeik mellett igen fontos kiegészítő tevékenységeket is magukra vállalnak*. Ide tartozik a tankönyvek, kézikönyvek kiadása, taneszközök készítése, a tanulók étkeztetéséről és elhelyezéséről való gondoskodás, kutatások szervezése, amelyek a káderszükségletek feltárására irányulnak, a tudományos és szakmai tapasztalatok átvitele stb. Mindez életüket és munkájukat összetettebbé teszi és abba sok nyüzsgést, lendületet és változatosságot visz.

Életük és munkájuk öngazgatású szabályozása, illetve önszabályozása, saját alapszabályzatuk (szervezeti szabályzatuk) elkészítése az igen fontos feladataik közé tartozik. Egész tevékenységük, igazgatási és vezetési rendszerük az öngazgatás alapelveire épül. Tevékenységük sokrétősége,

szerteágazósága folytán méltán tekinthetők bonyolult és dinamikus társadalmi rendszereknek.

Az oktatási központokban folyó oktató-nevelő munka még mindig a sok tekintetben elavultnak tartom tanóra—tantárgy—osztály rendszeren alapszik. Az utóbbi években — az elméletben és gyakorlatban egyaránt — kifejezésre jutottak bizonyos törekvések, amelyek célja ennek a szervezeti formának a túlhaladása vagy legalábbis rugalmasabbá tétele. Ezzel kapcsolatban bizonyos elgondolások, javaslatok is születtek. Ezek közül eléggé elfogadhatónak, jövőbelátónak tűnik az oktatásnak *meghatározott programokhoz* (nem tartalomközpontú, hanem bizonyos, fókig curriculum-jellegű, korszerűbb tantervekhez) való kötődése. Mivel az egyes programok megvalósítása különböző időtartam alatt történne, és mivel az egyes programok kiválasztásában, egymáshoz való kapcsolásában a tanulóknak a pályaválasztással kapcsolatos óhajai, törekvései is nagyobb mértékben kifejezésre juttathatnák, ez a mostani osztály-, tantárgy- és bizonyos mértékben tanórarendszerű oktatás szükségszerű felbomlásához vezetne. Így lehetőség nyílna az ún. „mozgó” oktatás megvalósítására, a nyitottabb oktatási intézmények kialakítására, ami egyben a szakképzés korszerűsítésének folyamatait, a korszerű oktatási technológia bevezetését is meggyorsítaná.

Oktatási központjainkban jelenleg még mindig leginkább a hagyományos frontális munkaforma dominál, azonban a gyakorlati képzés keretei között gyakran kerül sor csoportmunkára (a tanulók kics csoportos foglalkoztatására) és egyéni foglalkozásra is. Így van ez lényegében mindenütt, ahol az oktatás a comeniusi oktatásszervezési és herbarti óraszervezési (tanóra felépítési) elvekre épül.

A szakmai képzésben a *gyakorlati képzés* igen fontos szerepet tölt be. Korszerű megvalósításához — különösen az ún. termelőszakmában és foglalkozási ágakban — megfelelő tárgyi és személyi feltételek biztosítására van szükség. Mindenütt — így nálunk is — igen időszerű kérdésként merült (és merül) fel: *hol valósuljon meg a szakmai képzés, az oktatási központokban, vagy a gyárakban, az oktatáson kívüli munkaszervezetekben?*

A kérdés igen összetett, így lehetetlen (és nagyon kockázatos) az egész gyakorlati képzés terheit a gazdaságra és a gazdaságon kívüli társadalmi tevékenységekre (intézményekre, munkaszervezetekre) hárítani. Nálunk természetes, az oktatási reform lényegéből következő követelményeként fogadták el a társult munka egészének a nagyobb részvállalását az oktatásban, ami a gyakorlati képzés terén igen kézzelfoghatóan valósul meg. A gyárak — és általában a munkaszervezetek — sokszor nagyobb mértékben nyitották meg kapuikat a tanulóifjúság előtt, mint az előző szakoktatási rendszerben. E téren vállalt kötelezettségeiket az oktatási központokkal kötött társadalmi megállapodásokban rögzítették. Az együttműködési készség azonban sosem elegendő az ilyen feladatok megvalósítására. A mindennapi gyakorlatban sok előre nem látott akadály merülhet fel, amelyeket kellő jóindulattal sokszor el lehet hárítani. A kérdés lényege

azonban egy *korszerű munkamegosztás* megvalósítását követeli meg: pontosan meg kell határozni, mi végezhető ezen a téren el a központokon (iskolákon) belül, hogy arra aztán — a megkezdett folyamat folytatásaként — a gyárban (intézményekben) építeni lehessen. Oktatási központjaink jó része rendelkezik bizonyos (helyenként igen jó) feltételekkel a gyakorlati képzés megszervezésére, és a gyáraktól kapott gépek és szerszámok segítségével nagyjából biztosítani tudja minden tanuló számára a gyakorlati munkához szükséges feltételeket. Emellett jó instruktorokban, magasan képzett és a gyakorlati képzés terén kellő gyakorlattal rendelkező szakmunkásokban sem volt és ma sincs hiány. (Itt említjük meg, hogy velük kapcsolatban helyenként kiélezett formában merült fel a szakkképzettség kérdése — az egyetemi vagy főiskolai végzettség hiánya.) Mindennek ellenére sok volt az ingadozás a fenti kérdés eldöntésével kapcsolatban. A gyárakban és más termelővállalatokban, az egészségügyben, a közigazgatásban, a művelődési intézményekben a gyakorlati képzés tárgyi feltételeit általában az elvárt mértékben tudták (vagy tudták volna) biztosítani, de a kivitelezés, a munka sok helyen kisebb vagy nagyobb — főleg szervezési — akadályokba ütközött. Világméretben problémát képez a gyakorlati képzésnek a termelőmunkával (általában a kiszabott feladatok végzésével és normák teljesítésével, való zökkenőmentes összekapcsolása, illetve ebbe a munkába történő „szerencsés” beillesztése. Ideális megoldásokra semmiképpen sem reális törekedni. Azonban nagyon fontos kérdés, mi az, ami az üzemeket és intézményeket erre az áldozatvállalásra motiválja. Ez nálunk a minden munkaszervezetet felölelő társult munkának az oktatásban betöltött szerep- és felelősségvállalásából ered, és szoros kapcsolatban van az *oktatás társadalmasításával*. Mi azt kívánjuk elérni, hogy a munkásosztály, a dolgozók az oktatásügy terén is az eddiginél nagyobb szerepet vállaljanak, és hogy az oktatás mind teljesebb mértékben a társult munka szolgálatában álljon: az ember fejlődését, szabad kibontakozását és a társadalmi fejlődést szolgálja. E célok elérése érdekében komoly áldozatokra és megfelelő hozzáállásra van szükség, ami a dolgozók eszmei-politikai tudatának fejlődésével, a lakosság műveltségi szintjének emelkedésével párhuzamosan és fokozatosan valósul meg.

Ez szoros összefüggésben van az oktatáson kívüli *munkaszervezetek oktatási-nevelési feladatkörének* a realizálásával, ami elsősorban a dolgozók képzési-neveltségi szintjének állandó emelésében jut kifejezésre, de magában foglalja a kaderszükségletek megállapítását, valamint e szükségletek kielégítésére tervezett és foganatosított intézkedések, akciók egész sorát — feladatrendszerét.

A munkaszervezeteknek és rajtuk keresztül a munkásosztálynak, a dolgozónak az oktatási reform folyamataiban való bekapcsolására irányuló törekvések már eddig is, bizonyos fokig, hozzájárultak a vállalatok és intézmények befelé (a vállalaton belüli) és kifelé, a vállalaton kívüli megvalósuló oktatási-nevelési funkciójának az érezhetőbb kidomborodásához, kifejezésre jutásához. Ugyanakkor világossá vált, hogy melyek azok az

akadályok, amelyek e pozitív folyamatok gyorsabb kibontakozását egyelőre még akadályozzák, lassítják. Az akadályok leggyakrabban a személyi tényezőben — az emberben — fedezhetők fel, akinek az érdekében mindez történik. Egy sajátos dialektikus kölcsönhatásról van itt szó: az oktatás és nevelés által komplettabbá váló, tökéletesedő ember fokozatosan az oktatás és nevelés bonyolult folyamatainak aktív tényezőjévé, elősegítőjévé válik.

Kádertervezés — oktatástervezés

A kádertervezés a társadalmi tervezésnek szerves részét alkotja és az oktatástervezés egyik alappillére. Folyamatban levő oktatási reformunk ezzel kapcsolatban sok kérdést, megoldásra váró feladatot vetett felszínre, amelyeket csak érinteni tudunk.

Többek között világossá vált, hogy szakképzési rendszerünk (ennek gyökerei, természetesen, az előző szakképzési rendszerbe nyúlnak vissza) több olyan profilú szakembert képez, amelyenre a gyáraknak és intézményeknek egyáltalán nincs szükségük, vagy a végzeteknél sokkal kisebb számban van szükség. Ugyanakkor egyes profilokból nagy a hiány. Ez jórészt a tervezés hiányosságaira vezethető vissza, de kifejezésre jut benne bizonyos fokig az oktatási rendszer alkalmazkodóképességének fejletlensége is.

Az első és alapvető kérdés: *milyen mértékben képesek a munkaszervezetek saját káderezési szükségleteiket rövidebb és hosszabb távra kimutatni és tervezni?* Ezen a téren világszerte sok ingadozás és hiányosság tapasztalható, de ugyanakkor komoly erőfeszítéseknek is a szemtanúi vagyunk.

A vajdasági (és általában jugoszláviai) oktatási reform eddig eltelt időszaka azt bizonyítja, hogy ezen a téren is, aránylag rövid idő alatt, szemmel látható haladást lehet elérni. Míg az 5—6 évvel ezelőtti kimutatások gyakran elég ingatagok, kétesek voltak, az utóbbi időben a szükségleteket feltáró adatok fokozatosan megbízhatóbbakká válnak. Ez részben annak a következménye, hogy a nagyobb vállalatokban jól szervezett káderosztályok (munkaerő-gazdálkodási szakszolgálatok) alakultak, és ezzel a kérdéssel, saját érdekükben is, sok helyen körültekintően foglalkoznak. A kádertervezés terén, ilyen szakszolgálatok hiányában, a kisebb munkaszervezetek, és külön a nem közvetlen termelő munkaszervezetek hátrányban vannak, bár nagyobb alkalmazkodóképességgel ez könnyen ellensúlyozható.

Számunkra ez a kérdés elsősorban a szakoktatás, az oktatási központok szemszögéből időszerű: *hogyan tervezik és állapítják meg az egyes ágazatokra beiratkozó tanulók számát?*

Ez természetesen nem lehet csak az oktatási központok ügye. Említettük már, hogy nálunk (egyelőre csak tartományi szinten) léteznek ún. szakirányú oktatásügyi öngazdálkodási érdekközösségek, amelyek a szakmai képzés finanszírozása mellett fontos szerepet töltenek be az oktatás-

politika kialakításában és végrehajtásában, így az oktatás tervezésében is. Sajátságos közvetítő szerepet vállalnak az oktatási intézmények (az oktatás) és az oktatás szolgáltatásait felhasználók között. Itt gyűjtik össze a káderigényekre vonatkozó adatokat, és itt egyeztetik a különböző szinten és területen (szervekben) folyó kádertervezést az oktatásügyben történő tervezéssel. Az érdeklőzések megfelelő öngazgatási szervei állapítják meg az egyes szakokra beíráható tanulók számát, tehát az oktatási központoknak a terveiket ehhez kell idomítaniuk.

A tervezésnek ilyen összehangolása előbb a rövid távú, majd a középtávú tervekészítés terén valósult meg. Ugyanakkor az oktatásügyben is világossá vált, hogy a társadalmi fejlődés alapvető tendenciájára és bizonyos futurológiai előirányzatokra támaszkodó hosszú távú tervezés hiányában nem alakulhat ki a tervezés korszerű hatékony rendszere. Ennek a felismerésnek a mozgósító hatása mindinkább érezhetővé válik.

Vajdaságban az 1981—1985-ös időszakra elfogadott fejlesztési tervek szerint a legnagyobb szükség a harmadik és negyedik (valamint ötödik) összetettségi fokozatnak megfelelő szakképzettségű munkásokra, valamint egyetemet és főiskolát végzett szakemberekre lesz szükség. Ezen belül aztán pontosan meghatározták az egyes ágazatok szükségleteit, ami komoly előrehaladást jelent. A következő években további erőfeszítésekre van szükség egy korszerű, a tervezés minden fázisát felölelő és egymásba szövődő rendszerének kialakítására, nem tévesztve szem elől azt a nagyon fontos követelményt, hogy az oktatásnak nemcsak a jelenlegi és jövőbeli káderszükségleteket kell kielégítenie, hanem a fejlődés meggyorsítását is elő kell segítenie. Ebből természetesen adódik, hogy az *oktatás-tervezésnek mindinkább tudástervezés-, illetve emberközpontúvá kell válnia.*

Összegezés helyett

Munkánkban a Vajdaságban (és Jugoszlávia egyes vidékein) megvalósuló oktatási reform legfontosabb mozzanatait tártuk fel, összehasonlítást végezve a szegedi József Attila Tudományegyetem keretében folyó, több tekintetben hasonló jellegű kísérlettel. A felvázolt kép, de különösen az összehasonlítás, a tapasztalatok értékelése nem lehet teljes, hiszen a szegedi kísérlet végső eredményei nem állnak rendelkezésünkre, és a vajdasági reform első, kezdeti fázisa lényegében csak most zárul.

Oktatási reformunk elmúlt 6—7 esztendeje sok értékes tapasztalatot halmozott fel. A szegedi kísérlet is bizonyosan sok új felismeréshez vezet. Ezeknek a tapasztalatoknak és eredményeknek az elemzése, értékelése szilárdabb támpontot nyújthat a további fejlődés-fejlesztés irányvonalainak a kialakítására és stratégiai céljainak a meghatározására. Nálunk ez most folyamatban van. Bizonyos korrekciókra már menet közben is sor került. A munka nehezebb része azonban még hátra van.

Egyik alapvető és legösszetettebb feladat a szakképzési rendszer továbbfejlesztése. A 2+2 tagozódású középfok helyett egy egésszéesebb

négyosztályos szakirányú oktatási rendszer mutatkozik elfogadhatóbb modellnek, amely magában foglalná az általános és politechnikai képzés legfontosabb elemeit is, és amelyben az eddigi két fázis szorosabban, természetesebben kapcsolódna egymáshoz. Emellett — inkább csak elméleti síkon —, felmerült az 1+3 osztályos (évfolyamos) megoldás (modell) gondolata is. A középiskola első osztálya itt elsősorban az általános pályaorientációval kapcsolatos előkészítést szolgálná, szakirányú oktatás (szakmai képzés) mindhárom évfolyama általában befejező szakaszt is képezne, ugyanakkor a mostaninál nagyobb mértékben ölelné fel az általános képzés elemeit.

Világosan áll előttünk, hova akarunk eljutni: *a szakmai képzés korszerű s egyben rugalmas rendszerét* kívánjuk megvalósítani, amely mindenkinek (fiataloknak és felnőtteknek egyaránt) azt nyújtaná, ami egyéni és társadalmi szempontból egyaránt elfogadható, hasznos és célravezető. Más szóval olyan szakképesítési rendszert igyekszünk kialakítani, amely messzemenően figyelembe veszi az egyén adottságait, képességeit, testi és szellemi alkalmasságát, egyéniségét, valamint az egyes munkakörök iránti vonzalmát, de ugyanakkor a mind gyorsabban változó társadalmi-gazdasági igényeket is.

Ez egy közös, a szocialista országokra általában jellemző törekvés, ami az ilyen jellegű tapasztalatcserének is mélyebb, humánusabb értelmet ad.

Rezime

Komparativni studij: Jedinstveni eksperimenat univerziteta Jožef Artila (u Segedinu) u svetlu reforme obrazovanja u Vojvodini

Autor u svom studiju polazi od izvanredno važnog položaja i funkcije obrazovanja u društvenom razvoju. Krizni momenti koji se na tom polju, u svetlim razmerama, javljaju odražavaju određene protivrečnosti i izvestan stepen zaostajanja obrazovanja koje često nije u stanju da udovolji naraslim (i u mnogo čemu novim) društvenim zahtevima i očekivanjima. Reformni pokreti koji se kod nas i u svetu na tom polju pokreću, teže za nadoknađivanjem tog zaostajanja i usmereni su ka povećavanju efikasnosti sistema obrazovanja.

U ovom studiju analiziraju se određeni aspekti jednog eksperimenata koji se pod rukovodstvom odgovarajućih stručnjaka na Univerzitetu u Segedinu sprovodi u gimnazijama (u III i IV razredu uvedeno je stručno obrazovanje) i to u svetlu osnovnih intencija i stečenih iskustava u reformi obrazovanja u Vojvodini (i u Jugoslaviji).

Polazeći od Rezolucije X. kongresa SKJ daje se analitički prikaz dosadašnjih tokova reforme u našoj zemlji, sa posebnim osvrtom na Vojvodinu, i na osnovu komparacije nastavnih planova ukazuje se na zajedničke i slične crte, a ujedno i na različitosti u pojedinim postavkama i rešenjima, pre svega u strukturi nastavnih programa. Posebna pažnja se posvećuje odnosu opšteobrazovnih i stručnih predmeta i teoretske i praktične nastave. Povezano time ističu se ključni problemi vezani za formiranje stručnih (kadrovskih) i tzv. obrazovnih

profila i osvetljava se uloga udruženog rada — stručnjaka iz materijalne i duhovne proizvodnje. Sažeti prikaz unutrašnje strukture i bitnih karakteristika obrazovnih centara upotpunjava sliku o stanju a delimično i o daljim tokovima reforme obrazovanja kod nas.

U zaključnom razmatranju podvlači se svrsishodnost i korisnost, kao i humani karakter ovakvih komparativnih studija.

Resumee

Vergleichende Studie: Alleinstehendes Experiment der Universität „József Atilla“ (in Segedin) im Lichte der Vojvodinaer Bildungsreform

Der Verfasser geht in seiner Studie von der besonders wichtigen Funktion des Unterrichts, für die gesellschaftliche Entwicklung, ab. Die Krisenmomente, die sich in dieser Hinsicht in der Welt melden, bezeugen einen gewissen Rückstand des Unterrichts, der oft nicht im Stande ist den angewachsenen (in vieler Hinsicht neuen) gesellschaftlichen Wünschen und Erwartungen zu entsprechen. Die Reformbewegungen, die bei uns und in der Welt, in dieser Hinsicht, entstehen, bestreben, diesen Rückstand zu überwinden und sind auf die Erhöhung der Effektivität des Erziehungsystems gerichtet.

In dieser Studie werden bestimmte Aspekte eines Experiments untersucht, die die Universität in Segedin, unter der Führung entsprechender Fachleute, in den Gymnasien durchführt (in der III. und IV. Klasse wurde Fachunterricht eingeführt), usw. im Lichte grundlegender Intensionen und gewonnener Erfahrungen der Bildungsreform in der Vojvodina (und Jugoslawien).

Den Resolutionen des XI. Kongresses der SKJ entsprechend, wird eine analytische Darstellung des bisherigen Ablaufs der Bildungsreform bei uns vorgeführt, mit besonderem Hinweis auf die Vojvodina und wird durch Komparation der Unterrichtspläne auf die gemeinsame und ähnliche, sowie auf die verschiedene Charakteristiken, vor allem in der Struktur der Unterrichtspläne hingewiesen. Besonderes Interesse wird dem Verhältnis der Allgemeinbildungs- und Fachgegenstände, sowie der theoretischen und praktischen Bildung geschenkt. Damit werden verbunden die Grundprobleme der Formierung von Fach- und Erzieherprofile hingewiesen und die Rolle der vereinigten Arbeit vorgeführt. Kondensierte Vorzeigung der Struktur und Grundcharakteristiken der Bildungszentren, ergänzt das Bild über die Lage und teilweise über die Entwicklung der Bildungsreform bei uns.

Zuletzt wird die Zweckmässigkeit, Nützlichkeit und Humanität solcher komparativen Untersuchungen unterstrichen.

Nagy László

A VAJDASÁGI PEDAGÓGIAI INTÉZET

A jugoszláviai oktatás és nevelés harminchat év alatt óriási fejlődésen ment keresztül. Ezt az időszakot számtalan nekilendülés és megtorpanás jellemezte ugyanúgy, ahogy egész társadalmi fejlődésünket is. Ez egyébként természetes velejárója minden társadalomnak, hisz az anyagi termelés és az anyagi bázis mindig és mindenkor determinálja azokat a társadalmi szférákat, amelyek a társadalmi felépítményhez, a kultúrához és a köznevelés területéhez tartoznak.

A problémáktól és a megtorpanásoktól függetlenül azonban az elmúlt harminchat évet az állandó számbeli és minőségbeli előrehaladás, a szocialista alapokon nyugvó forradalmi átalakulás jellemezte. A társadalmi viszonyok változtatásával összhangban kisebb-nagyobb eredménnyel változtattuk oktatási-nevelési rendszerünket is.

Az iskolarendszer megreformálása Jugoszláviában sokkal összetettebb folyamat, mint ahogy azt sokan gondolják. Az oktatás válsága a világ minden pontján érezhető. Az úgynevezett „oktatásrobbanás” éppen úgy végbement a fejlett kapitalista országokban, mint a szocialista vagy fejlődő országokban, amelyek nemrég tétek rá a nemzeti fellendülés útjára.

Az oktatás válságát a fejlett kapitalista országokban a tudományos-műszaki fejlődés váltotta ki. Az oktatás iránti igények annyira megnövekedtek, hogy ezek meghaladják a társadalom anyagi lehetőségeit. Ezek a problémák az adott társadalmi viszonyok között azonban nem oldhatók meg.

Az oktatás válsága Jugoszláviában is érezteti hatását, bár ennek okát nem kereshetjük kimondottan a tudományos-műszaki fejlődésben. Hazánk a fejlett kapitalista országokhoz viszonyítva a felszabadulás után Európa egyik legerősebb országai közé tartozott. A tudományos-műszaki fejlődés tehát sokkal lassúbb ütemben ment végbe. Így a társadalmi-gazdasági fejlődés, és vele összhangban az oktatás és a nevelés is sokáig magán viselte a múlt, a lemaradás, az állandó útkeresés bélyegét.

A jugoszláviai oktatási rendszerre a gazdasági feltételek és viszonyok mellett igen nagy hatással voltak azok a változások, amelyek társadalmi-politikai rendszerünkben mentek végbe. A munkásönigazgatás bevezetésével megváltozott az iskola társadalmi helyzete és szerepe is. A gazdaságban és egész társadalmunkban végbement forradalmi változások gyökeres reformokat követeltek az oktatástól is, bár az elért eredményekkel nem lehetünk megelégedve. Itt elsősorban arra gondolunk, hogy az iskola és az oktatás társadalmosítása, a társult munka egységes rendszerébe való bekapcsolása nem folyik olyan ütemben, ahogy azt a társadalmi-politikai irányelvek meghatározták. Változtak ugyan az oktatás céljai és feladatai, mivel ez a társadalmi szféra is szorosan kapcsolódik a társadalmi élet egyéb területeihez, de voltak időszakok, amikor az iskola nevelői hatása, eszmei beállítottsága nem felelt meg társadalmi viszonyainknak. Nincs eszmeiségtől mentes vagy eszmeileg neutrális oktatás és nevelés, függetlenül a konkrét társadalmi rendszertől. Az oktatás mindenkor az uralkodó osztály érdekeit szolgálta, az uralkodó osztálytól kapta azokat a támpontokat, amelyek segítségével megalkotta és megszövegezte célját. Ez a megállapítás természetesen érvényes a jugoszláv iskolára is, bár sokan igyekeztek a múltban szabadulni ettől az állásfoglalástól.

A mai jugoszláv iskolarendszer alapjait még a népfelszabadító háború idején lerakták. A felszabadulás után és az elmúlt harminchat év során számos iskolareformnak, iskolarendszerünk számos változásának voltunk szemtanúi és aktív részesei. A változások különösen a munkásönigazgatás bevezetése óta intenzívek, hisz ezek a forradalmi társadalmi változások az oktatás gyökeres megváltoztatását tették szükségessé. Elsősorban változtatni kellett: az iskolának mint intézménynek a társadalmi helyzetét, belső szocialista légkörét, de változtatni kellett az iskola pedagógiai arculatán is. Meg kellett reformálni tevékenységének lényegét a társadalom követelményeivel, elvárásaival és szükségleteivel összhangban. Bár az eredmények igen jelentősek, nem mondhatjuk el, hogy a kitűzött célokat mindig maradéktalanul megvalósítottuk. Az iskola pedagógiai arculatát, belső légkörét nem tudtuk kellő mértékben változtatni, mert egyetlen iskolareformot sem vezettünk le kellő alaposással, meggondoltsággal és tudományossággal.

Az oktatás elé tűzött társadalmi és pedagógiai célok megvalósítása főleg az oktatásügyi dolgozókra hárult, bár ezzel nem azt akarjuk állítani, hogy az iskola az egyetlen tényező, amely az oktatás és a nevelés fejlődését elősegíti. Ám a tanügyi dolgozók szakmai képzettségétől, társadalmi-politikai beállítottságától és helyzetétől, ideológiai felkészültségétől és flexibilitásától mindig nagyban függ, hogy a társadalmi-politikai közönség és a konkrét társadalmi környezet által kitűzött célok és feladatok milyen ütemben valósulnak meg.

Az oktatás és a nevelés fejlesztésén, megreformálásán szocialista társadalmunkban és Vajdaságban is számos intézmény tevékenykedik. Az egyik legjelentősebb mindenképpen Vajdaság Pedagógiai Intézete, amely

immár huszonhat éve áll a változások, az újítások és a pedagógiai reformok középpontjában. Megemlékezve a jugoszláviai és vajdasági oktatás és nevelés eltelt harmincöt évéről, meg kell tehát emlékezni, bár kissé megkésve, a Tartományi Pedagógiai Intézet fennállásának huszonöt, azaz huszonhat éves évfordulójáról is, hisz az intézmény szakmunkatársai részesei voltak mindazoknak a forradalmi átalakulásoknak, amelyek a vajdasági oktatás és iskolafejlesztést jellemezték.

Az elmúlt huszonhat év alatt a Vajdasági Pedagógiai Intézet számos átszervezésen és változáson ment keresztül. Ezeket a változásokat mindig azok a társadalmi átalakulások tették szükségessé, amelyek az anyagi bázisban és a társadalmi felépítmény deetatizációjával mentek végbe. Nem állítjuk, hogy azok a gyakorlati változások, amelyeket az Intézet átszervezésével kapcsolatosan foganatosítottunk mindig ennek az intézménynek a zavartalan működését szolgálták, bár meg kell jegyezni, hogy az Intézet munkatársai igyekeztek az adott társadalmi körülmények között azt nyújtani, amit az anyagi bázis és a káderok összetétele folytán nyújthattott.

Az Intézet átszervezéseiről elmondhatjuk, hogy ez az intézmény először az oktatás, azaz a tanítás fejlesztése céljából alakult meg. Később az általános- és a szakoktatás fejlesztésével bízták meg, majd 1975-ben tartományi intézménnyé vált. Az elmúlt évek folyamán az Intézet elnevezésében történt változások mellett változott tevékenységének lényege, tartalma, munkatervének társadalmi irányultsága is. Az Intézet tevékenységében történt változások azt a célt szolgálták, hogy a társadalom követelményeivel összhangban olyan munkaformákat és tevékenységi tartalmakat határozzanak meg, amelyek lehetővé teszik a kitűzött feladatok megvalósítását.

Huszonhat év egy intézmény életében nem nagy idő. Ha azonban azt a tényt vesszük alapul, hogy a jugoszláviai oktatás sem tekint vissza sokkal hosszabb időszakra a felszabadulás óta, akkor Vajdaság Pedagógiai Intézetének huszonhat éve mindenképpen jelentős. Ez alatt a huszonhat év alatt ugyanis számos iskolareformnak és változásnak voltunk szemtanúi. Nem állíthatjuk, hogy az Intézet volt ezeknek a reformtörekvéseknek, elméleti és gyakorlati megoldásoknak egyedüli zászlóvivője Vajdaságban, de azt mindenképpen elmondhatjuk, hogy az Intézet és szakmunkatársai aktívan kivették részüket a reformokkal kapcsolatos munkákból. Ez annál is inkább jelentős, hisz az iskolarendszerben eszközölt változások akár tartalmi, akár normatív jellegüket vesszük figyelembe, nagy horderejűek voltak, nagy körültekintést, komoly társadalmi hozzáállást és szakmai tudást igényeltek. Az Intézet munkáját az átreformálás minden pontján megnehezítette az a körülmény, hogy a jugoszláv oktatási-nevelési elmélet és gyakorlat a megoldásokat mindig a jugoszláv gyakorlatból meríthette, és nem mintázhatta le, nem ültethette át más szocialista országok oktatási-nevelési gyakorlatát, oktatási rendszerének felépítését. Ezt, azt hiszem, nem kell különösen bizonygatni. Még sokan emlékeznek az oktatásügyi és a társadalomban tevékenykedő dolgozók

közül a felszabadulás után a Szovjetunióból átvett oktatási-nevelési mintákra, a pedagógiai szakkönyvekre, a nevelésre vonatkozó pszichológiai állásfoglalásokra, normákra és egyéb, a neveléssel összefüggő hagyatékra, amely oktatási rendszerünkre igen békítő hatással volt.

Az általános társadalmi fejlődés és a szocialista építésben kitűzött sajátos célok szükségessé tették a jugoszláv oktatási-nevelési rendszer megreformálását is. A reformtörekvéseknél mindig bizonyos filozófiai vonatkozások képezték a kiindulópontot. A szocialista és a kommunista nevelés ugyanis a sokoldalúan kifejlett egyéniség nevelését tűzte zászlajára. Ennek a minden bizonnyal leghumánusabb célkitűzésnek a gyakorlati megvalósítása azonban attól függ, hogy a sokoldalúságot, mint a filozófiai-szociológiai-pszichológiai-pedagógiai vonatkozások összességét milyen ideológiai alapmotívumok vezérlik. A haladó pedagógiai elmélet az oktatás és a nevelés végcélját leggyakrabban abban látja, hogy a tanulót felkészítse az életre, hogy tudományos világnézetű szocialista építőt „faharagyon” belőle. A jugoszláv pedagógiai elmélet tehát olyan oktatói-nevelői intézmény kialakítását szorgalmazza, amely nemcsak az életre, a jövőnek és a munkába állásra neveli a tanulót, hanem képessé teszi a permanens önnevelésre és önképzésre, a munkában és a tudományos-műszaki fejlődésben végbemenő rohamos változások követésére, a társadalmi-politikai életben való aktív részvételre és szabadidejének ésszerű kihasználására is. A jugoszláv szocialista öngazgatású társadalom építése nem állandó életpályára felkészített dolgozót követel, nem „fah-idiótát” akar nevelni, aki egyszer s mindenkorra meghatározott feladatokat tud csak végezni, nemcsak „jó szakemberek” kiképzését követeli meg, hanem olyan dolgozókat, akik megértik a fejlődés lényegét és lépést tudnak tartani a tudományos-műszaki fejlődéssel, akik ennek a fejlődésnek aktív résztvevői tudnak lenni. Társadalmunknak jól képzett és alapos általános tudással rendelkező öngazgatókra, a küldöttségekben tevékenykedő küldöttekre, aktív társadalmi-politikai dolgozókra, újítoókra van szükség, akik a szocialista továbbfejlődést, a permanens önnevelést egyéni és társadalmi szükségletnek, nem pedig kényszernek tekintik.

A jugoszláviai és vajdasági oktatási rendszer itt említett célkitűzéseinek elérése nagymértékben megnehezítette mindazoknak az intézményeknek a tevékenységét, amelyek az oktatás és a nevelés megreformálásával az elméleti tézisek és elgondolások gyakorlati alkalmazásával voltak megbízva. Ezért volt Vajdaság Pedagógiai Intézete is megalakulása óta a mai napig állandóan a próbatételek sodrában. Az oktatás és a nevelés továbbfejlesztésével kapcsolatos leglényegesebb kérdéseket tanulmányozva részt vállalt minden olyan akcióból, amely a vajdasági iskolarendszer szocialista öngazgatású átalakulására vonatkozott. S hogy az Intézet minden tekintetben nem tudta teljesíteni a rá háruló feladatokat, azt részben azzal indokolhatjuk, hogy sohasem rendelkezett olyan tetemes eszközökkel és nagyszámú szakkáderrel, amelyre a ráruházott feladatok és társadalmi elvárások alapján szüksége lett volna.

Az Intézet munkatársai az elmúlt huszonhat év alatt együttműködtek

az ország más területén levő pedagógiai intézetekkel, iskolákkal, tanítóképző intézetekkel és pedagógiai akadémiákkal, társadalmi-politikai szervezetekkel és más intézményekkel. Az Intézet szorgalmazta munkatársainak a mintaiskolákban való részvételét és a kísérleti iskolákban való munkáját, ami nagyban hozzájárult egy széles körű és pedagógiailag elmaradhatatlan reformmozgalomhoz, az oktatási-nevelési rendszer fejlesztéséhez, az adott társadalmi-gazdasági szinten valóra váltható és a pedagógiai elmélet és gyakorlat fejlettségi szintjének megfelelő munkaformák és módszerek kialakításához. Amikor erről beszélünk, nem szabad szem elől téveszteni Vajdaságnak, mint társadalmi-politikai közösségnek azt a specifikus helyzetét, amelyet a többnyelvűség jelent az oktatás és a nevelés számára.

Bár az Intézet évfordulója alkalmából kiadott publikáció¹ kiemeli Vajdaság Pedagógiai Intézete tudományos-kutató munkáját és a tevékenységének jelentőségét az első nagy iskolareform idején, úgy hisszük, ezek a megállapítások kissé túlzottak. Az Intézet ugyanis nemigen bocsátkozott tudományos-kutatómunkába, bár a nyolcosztályos általános iskola koncepciójának kidolgozásához minden bizonnyal szükség lett volna ilyen tevékenységre is. Az Intézet ugyanis abban az időben a tanítási folyamat fejlesztésével volt megbízva és a mintaiskolákban, valamint a kísérleti iskolákban kifejtett tevékenysége és tapasztalatai, a körzeti pedagógiai intézetekkel való szoros együttműködése alapján, új lehetőségeket és utakat tárhatott volna fel az iskola megújodása terén. A hatvanas években, amikor az iskolareform lendületet kapott, a Pedagógiai Intézet bizonyos támpontot jelentett szisztematikus eszmei-politikai és szakmai-pedagógiai munkájával. Ezen a téren nagy horderejű volt az Intézetnek az a tevékenysége, amely a pedagógusok szakmai továbbképzésére vonatkozott. Ennek a szakmai kiképzésnek a központja az Intézet által Karlócán létesített továbbképző központ volt. Ez az iskolaközpont válogatott szakembereivel, közlőnyével és sokoldalú pedagógiai tevékenységével több mint egy évtizeden keresztül új pedagógiai irányzatok, oktatási-nevelési módszerek és eljárások, merész pedagógiai vállalkozások színhelye volt nemcsak Vajdaságban, hanem egész Jugoszláviában is. A továbbképzésbe több ezer oktatásügyi dolgozó és több száz iskolaigazgató kapcsolódott be különböző munkaformákon keresztül. A karlócai központban magas szakmai szinten folyt a pedagógusok továbbképzése és tudományosan megalapozott munkaprogramok biztosították a munkát. A pedagógusok gyakorlati tevékenységét úgy szervezték meg, hogy az biztosította a résztvevők pedagógiai, pszichológiai és szűkebb szakmai tudásának bővítését. A pedagógiai továbbképző központnak gazdag szakkönyvtára volt, a karlócai iskolákban szervezett gyakorlati és mintaoktatás pedig biztos alapot jelentett az oktatásügyi dolgozók későbbi gyakorlati munkájához. Az iskolaközpont különböző tevékenységi formákat szervezett. A pedagógusok szemináriumokon, tanfolyamokon és tanácskozáson vettek részt, s ezeken az összejöveteleken számos újítás, merész ötlet született, elméleti elgondolások és gyakorlati újítások megvitatására került sor.

A reformtörekvések és a gyakorlati megoldások kísérleti terepe volt az Intézetnek ez a pedagógusokat továbbképző iskolaközpont. Nem csoda hát, hogy Jugoszlávia-szerte nagy tekintélynek örvendett és hogy éppen itt, Vajdaság szívében tartották meg jó néhány köztársasági és országos jellegű megbeszélést és szemináriumot is.

A karlócai iskolaközpont azonban nemcsak Jugoszláviában örvendett nagy hírnévnek. Számon tartották a szomszédos és más európai országok is.

Vajdaság Pedagógiai Intézetének nemcsak az említett szakmai továbbképzés terén kifejtett munkája érdemel elismerést. Szólni kell arról a tevékenységről is, amely a magyar- és szerbnyelvű tankönyvkiadásra vonatkozik. Különösen a nemzetiségek nyelvén kiadott tankönyveket kell megemlíteni. Ezek állandó tökéletesítésére, pedagógiai-módszertani csiszolása állandó feladatokat tűzött az Intézet munkatársai elé. Ebben a munkában különösen azóta tapasztalható lényeges előrehaladás, ahogy az Intézet keretén belül megalakult az a tagozat, amely a nemzetiségi iskolák tantervének és tankönyveinek kidolgozásán és kiadásán fáradozik. Ez a tagozat 1965-ben Vajdaság Tankönyvkiadó Intézetévé alakult át azzal a feladattal, hogy biztosítsa a nemzetiségi iskolák számára a tankönyveket, ezek minőségének állandó javítását, és a tankönyvek kidolgozásához szükséges szakkadert. A több évi eredményes munka a Tankönyvkiadó Intézetet képessé tette 1974-től az összes nemzetiségi tankönyv kiadására Vajdaság tanintézményei számára. Így 1980-ig a Tankönyvkiadó Intézet összesen 313 tankönyvet adott ki az általános iskolák tanulói számára, az egységes középiskolák, valamint a szakirányú oktatás számára pedig 141-et. Az új tankönyvek a metodikai és tanítástudományi szempontok mellett biztosítják az oktatás és a nevelés marxista irányú megalapozottságát és mind jobban megfelelnek az időszerű pedagógia követelményeinek. Ennek kapcsán azonban meg kell említeni, hogy tankönyveink még mindig nem segítik elő kellőképpen a tanulók és a tanárok tehermentesítését, a kritikai gondolkodást és annak a pedagógiai irányelvnek a valóra váltását, miszerint a tanulót az oktatási-nevelési folyamat szubjektumává kell tenni. Eltekintve azonban az említett hiányosságoktól, Vajdaságban mégis sokat fejlődött a tankönyvkiadás.

Az oktatás és a nevelés fejlődését serkentette a Vajdaságban napvilágot látott pedagógiai szakirodalom is. Az elmúlt harminchat év alatt a pedagógiai és egyéb szakfolyóiratokban mintegy öt és félezer szakmunka jelent meg a pedagógiai elmélet, a pedagógiai gyakorlat, valamint az iskolareform legkülönbözőbb területeiről. Jelenleg öt pedagógiai folyóirat jelenik meg Vajdaságban szerbhorvát és magyar nyelven. Tevékenységükkel nemcsak Vajdaság pedagógiai elméletére és gyakorlatára vannak hatással, hanem egész iskolarendszerünk szocialista öngazgatású átalakulását is elősegítik.

Vajdaság Pedagógiai Intézete megalakulása óta az intézmény életében voltak lendületes évek, de voltak évek (1965), amelyeket megtorpanás, az útkeresés jellemezett. Ezekben az években az általános társadalmi-poli-

tikai légkör gátolta az Intézet erőteljesebb és eredményesebb munkáját. Az oktatásnak és a nevelésnek a társadalmi fejlődés mellékvágányára való terelése rányomta bélyegét az Intézet munkájára is. 1965-ben az iskola oktatói-nevelői hatása csökkent. Ezen a téren lényeges változás csak 1970-ben állt be, amikor a szövetségi képviselőház meghozta az oktatás és a nevelés szocialista öngazgatású átalakulásáról szóló rezolúciót, majd 1974-ben amikor a tizedik pártkongresszus erővel sikerszállt az oktatás és a nevelés átszervezéséért. Ezek után az oktatás és a nevelés kérdései előtérbe kerültek.

Újra felvetődik az oktatás és a nevelés osztály- és eszmei-politikai jellegének a kérdése, az oktatási folyamat hatékonyságának és eredményességének, nevelésbeli szerepének a kérdése, a munkára és az öngazgatásra való nevelés kérdése, marxista irányultságának és megalapozottságának a kérdése, az oktatásnak és a nevelésnek a társult munkával való összekapcsolása, a nemzeti egyenjogúság továbbfejlesztésének a kérdése és még számos döntő fontosságú kérdés. Ezeknek a problémáknak a megoldása egy teljesen új iskolarendszer kiépítését követelte meg, óriási erőfeszítéseket a társadalom minden struktúrájától, új óra- és tantervek kidolgozását tette szükségessé és nem utolsósorban új törvényi rendelkezések megszövegezését a tizedik pártkongresszus záróokmányai értelmében. E célból Vajdaság Pedagógiai Intézetét szakemberek foglalkoztatásával kellett erősíteni és anyagilag képessé tenni az új, összetett és felelősségteljes kötelezettségek ellátására. Mert nemcsak ötnyelvű óra- és tantervet kellett kidolgozni 264 foglalkozásra, de meg kellett szövegezni az óra- és tantervek minőségi vizsgálatát szolgáló pedagógiai dokumentációt is.

A mind összetettebb munkafeltételek és az egyre behatóbb pedagógiai munka, amely az iskolák szakszolgálatá előtt állt, megkövetelte, hogy a Pedagógiai Intézet is behatóbban és nagyobb tudományos igényességgel foglalkozzon a pedagógiai gyakorlat kérdéseivel, megoldásokat keresve azokra a dilemmákra, amelyeket az új pedagógiai elmélet tárt az iskolák elé.

Az előző évek munkájának eredményeként a Pedagógiai Intézet 1973-tól kollokviumokat és szimpóziumokat szervez, melyeken az elméleti megoldások gyakorlati alkalmazását, az újítások objektivizálását és az új pedagógiai koncepciók megvitatását tűzik napirendre. 1973-tól 1980-ig összesen nyolc kollokviumot szervezett az Intézet. Valamennyin az iskolareformnak egyes tervezeteit vitatták meg, mint például: az általános iskola megszervezésének tervezetét, az oktatói-nevelői munka fejlesztésére irányuló szakmunka kérdéseit, a felnőttképzés problémáit és egyéb kérdéseket. Szó volt az oktatással és a neveléssel kapcsolatos tudományos-kísérleti munkáról, a fiatalok öngazgatásra való neveléséről, valamint a tehetségek felkarolásáról és neveléséről. Az egyes szimpóziumok anyagát a Pedagógiai Intézet sajtó alá rendezte és kiadta, ami nagyban hozzájárult Vajdaság pedagógiai irodalmának gazdagodásához és a pedagógiai gyakorlat fejlesztéséhez. A szimpóziumok előkészítésébe, megszervezésébe nagyszámú tanügyi munkás kapcsolódott be, akik tuda-

mányos- és kutatómunkájukkal hozzájárultak a pedagógusok szakmai képzéséhez.

Az említett időszakban a Pedagógiai Intézet négy tudományos tanácskozást is megszervezett. Ebből kettő nemzetközi volt. Egyik a nemzeti egyenjogúság megvalósulását taglalta, az oktatásban és a nevelésben, a másik pedig a pedagógusképzés új koncepciójára, lehetőségeire mutatott rá. Az országos tudományos összejevetel napirendjén Titónak a szocialista nevelésről szóló írásai és a tudományos műszaki fejlődés, valamint az oktatás viszonyának kérdései szerepeltek.

A Pedagógiai Intézet köztársaságközi és tartományközi együttműködése külön figyelmet érdemel, különösen, amikor az oktatási-nevelési rendszer kiépítéséről van szó. Jó volt a kapcsolat a Vajdaság területén működő kerületi pedagógiai intézetekkel is. Ez az együttműködés hozzájárult a reformtörekvések megvalósulásához, hiszen a tapasztalatok cseréjét és az együttműködés bővítését eredményezte.

Vajdaság Pedagógiai Intézete a megalakulás pillanatától mindig törődött a fiatal szakkáder felkarolásával és alkalmazásával. Számos fiatal, ma már nagyírú tudományos munkás és pedagógus kezdte pályafutását az Intézetben. A fiatalok buzgalmának köszönhetjük, hogy a Pedagógiai Intézet munkáját mindig a flexibilitás és az az akarás jellemezte, hogy újat, jobbat, ésszerűbbet, a konkrét társadalmi követelményeknek megfelelően alkosson az oktatás és a nevelés terén.

Felölelve munkájukkal a kísérleti-kutatómunka területeit, az oktatás fejlesztésére vonatkozó kérdéseket, a pedagógusok szakmai továbbképzését, a többnemzetiségi pedagógiai gyakorlat problémáit, a pedagógiai szolgálat megszervezésének kérdéseit és egyéb elméleti és gyakorlati kérdéseket, a Pedagógiai Intézet munkatársai mindig azoknak a törekvéseknek a gyújtópontjában voltak, amelyek az oktatás és a nevelés előrehaladását szorgalmazták. Ehhez a munkához természetesen nagy szakmai tudásra volt szükség. Ezt garantálta többek között az a 20 szakmunkatárs is, aki időközben doktori díszoklevelet szerzett. Itt azonban azt is meg kell jegyezni, hogy a nagyszámú szakmunkatárs kísérleti-kutatómunka ugyanis az említett huszonhat év alatt nem tartozott az Intézet kiemelt tevékenységei közé. Felróható tehát, hogy munkájának megszervezése, ténykedési alapkoncepciójának a kialakítása alkalmával nem aknázták ki kellőképpen azokat a lehetőségeket, amelyeket a szakmunkatársak képességénél fogva felhasználhatott volna a tudományos-kutatómunka terén.

Vajdaság Pedagógiai Intézetének huszonhat tevékenységben gazdag évét tekintve megállapíthatjuk, hogy munkája többé-kevésbé beleszővődött az iskolarendszerben végbement változásokba. Az Intézet részese volt azoknak az akcióknak, amelyeket oktatásunk és nevelésünk a felszabadulás óta szervezett. A társult munka szükségletei megkövetelték, hogy iskolarendszerünk új profilú kádert képezzen ki. Az ilyen profilú káderek nevelésén fáradozott megalakulása óta az Intézet.

Vajdaság Pedagógiai Intézetére ma sem hárul kisebb feladat, mint

megalakulásának első éveiben. Az eddigi iskolareformok csupán parciális reformok voltak, hisz pedagógiai újdonságokat, a tantervek megváltoztatását és az iskola belső szerkezetét igyekeztek megváltoztatni. A mostani reform, az oktatás és a nevelés szocialista öngazgatású átalakulása alapjaiban változtatja meg az iskolát, mert ennek a társadalmi szférának a társult munkával való integrációját szorgalmazza. Ez semmiképpen sem mondható egyszerű és gyors folyamatnak. A tizedik pártkongresszus határozatainak megvalósítása kitartó, tudományos alapokon nyugvó, nagy szaktudást igénylő munkát követel. Az említettek megvalósításában nagy feladatok várnak a Vajdasági Pedagógiai Intézet munkatársaira is. Reméljük, hogy az új feladatokat is eredményesen teljesítik. Ehhez azonban fel kell karolni azokat a munkatársakat, akik az egyes problémakörökben jártasak, akik az oktatási-nevelési problémák ismerői, akiknek tudományos igényessége meghaladja az eddigi reformok tudományos igényességét. Mert az oktatás és a nevelés szocialista öngazgatású átalakulása Vajdaságban nagy nehézségekbe ütközött. Az okokat nem abban kell keresni, hogy Vajdaság elsőnek kezdeményezett, hanem talán abban, hogy az iskola megreformálását nem előzte meg kellő tudományos-kutatómunka. Nagy hiba lenne, ha Vajdaság Pedagógiai Intézete a jövőben nem lenne kezdeményezője és központja a tudományos-kutatómunkának, mert akkor ugyanabba a hibába esne, amelyet fogyatékosként róhatunk fel a huszonhat éves fennállását ünneplő intézménynek.

Jegyzet

- ¹ Tri i po decenije razvoja vaspitanja i obrazovanja u SAP Vojvodini, Pedagoški zavod Vojvodine, Novi Sad, 1980.

Rezime

Tri decenije postojanja Pedagoškog zavoda Vojvodine

Vaspitanje i obrazovanje u Jugoslaviji u protekle tri i po decenije doživelo je ogroman napredak i pored mnogobrojnih zastoja i problema, kao i krize koja karakteriše obrazovanje. Za razliku od drugih, ekonomski razvijenih zemalja, krizu obrazovanja u Jugoslaviji ne izaziva toliko naučno-tehnološka revolucija, koliko činjenica, da sistem obrazovanja ne prati one promene koje su se u samoupravnom socijalističkom društvu dešavale.

Realizacija društvenih i pedagoških ciljeva u mnogome zavisi od fleksibilnosti sistema obrazovanja i od pedagoških institucija koje svojim stručnim radom treba da pomognu progres. Jedna od takvih institucija je i Pedagoški zavod Vojvodine, koji je 1980. godine proslavio tri decenije svog postojanja.

Ova institucija je u proteklih trideset godina doživela mnoge transformacije, imao je periode naglog razvoja ali i periode padova u zavisnosti od toga,

kakve je zadatke društvena zajednica ovoj instituciji poveravala. No bez obzira na određene zastoje i poteškoće može se konstatovati, da je Pedagoški zavod Vojvodine uvek bio u centru najprogresivnijih pedagoških stremjenja i da je mnogo učinio na stručnom uzdizanju prosvetnih radnika, na organizovanju eksperimentalnog rada u školama, na planu izdavanja udžbenika i drugih publikacija, na unapređenju stručno-pedagoškog rada, na organizaciji simpozijuma, *kolokvijuma* i drugih naučnih skupova.

Pedagoški zavod Vojvodine je od početka svog postojanja uvek bio glavni nosioc reformskih stremjenja. Stručni saradnici Zavoda su svojim radom i entuzijazmom nalazili načina da podstaknu ono što je progresivno u razvoju Jugoslovenskog školstva. Značaj Pedagoškog zavoda Vojvodine je veoma velik i danas, kada je reč o socijalističkom samoupravnom preobražaju vaspitanja i obrazovanja. Uz saradnju svih raspoloživih snaga, verujemo da će Zavod i ove veoma složene zadatke sa uspehom obaviti.

Summary

Three Decades of the Pedagogical Institut of Vojvodina

In the past three and a half decades education in Yugoslavia has gone through great progress besides numerous „holdups” and problems, also crises that characterize education. In contrast to other, economically developed countries, the crises in Yugoslav education is caused not so much by the scientific and technological revolution, than by the fact that the educational system does not follow the changes that take part in our selfmanaging socialist society.

The realization of social and pedagogical aims depends much on the flexibility of the educational system and on the pedagogical institutions which should by their special work help progress. One of such institutions is Vojvodina's Institut of Pedagogy, which in the year 1980 celebrated its three decades of existence.

This institution has gone through many transformations during the past thirty years, had its periods of rapid development but also periods of fall, depending on the tasks that society had laid into its hands. Disregarding certain „holdups” and difficulties we can state that Vojvodina's Pedagogical Institut has always been in the center of the most progressive pedagogical streams and has done a great job by professional training of teachers of all kind, by organizing experimental classes in different schools, by publishing books and periodicals, by promoting teaching itself, and also by organizing symposiums and workshops or other meetings.

The Pedagogical Institut of Vojvodina has since the beginning of its existence been the main recipient of reforming ideas. The professional associates of the Institut have always by means of hard work and enthusiasm found ways how to stimulate something that is progressive in the development of the Yugoslav educational system. The importance of Vojvodina's Pedagogical Institut is very significant even today, when we speak about the changes in socialist self-managing education. With the collaboration of all available means, we hope that the Institut shall carry out these very complex tasks successfully.

Láncz Irén

A NYELVŐR ELSŐ ÉVEI*

Szarvas Gábort 1869. június 25-én Eötvös József kinevezte a pesti főgimnáziumba rendes tanárnak. Értekezésének fogadtatásáról ugyanis értesültek a közoktatásügyi minisztériumban is, cikkei által Szarvas akkor már ismertté vált. 1871-ben az MTA levelező tagjává választották.

Az Akadémiában először is a nyelv ellenőrzését és javítását tűzte ki a Nyelvtudományi Bizottság feladatául. A Bizottság ügyrendje 1872-ben már ezekkel a pontokkal bővült: a Bizottság feladata „a műnyelv alakulását szemmel tartani, s általában az irodalmi nyelvművelést olyképpen ellenőrizni, hogy egyrészt hiányos nyelvismeretből folyó erőszakos szóképzéssé ne fajuljon; másrészt pedig az idegen nyelvek hatása a magyar nyelvnek grammatikai, különösen syntaktikai szerkezetét meg ne hamisítsa; végre az eddigi elkövetett nyelvrontások lehető orvoslására törekedni”.

Az Akadémia tagjai, Hunfalvy Pál, Budenz József és Gyulai Pál a Nyelvtudományi Bizottságban felvetették egy nyelvművelő folyóirat megindításának lehetőségét. A folyóirat szerkesztésével Szarvas Gábort bízta meg. Az Akadémia 1872-i költségvetése már készen volt, ekkor Gyulai szokott hevességével követelte a folyóirat megindításához szükséges összeg felvételét a bizottság költségvetésébe.

A Magyar Nyelvőr első száma 1872. január 15-én jelent meg. A folyóirat programját *Mit akarunk?* címmel közölte a szerkesztő.

„Akarjuk ott, ahol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; ahol az idegen nevekkel való érintkezés korcs kifejezéseket teremtett, a tisztaság előmozdítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben elékészíteni az által, hogy anyagot gyűjtünk s a függőben levő kérdéseket tüzetes megvilágítás által tisztázzuk; mind ezt

* Részlet Láncz Irén: Szarvas Gábor című, a Forum gondozásában megjelent monográfiából.

pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani.

E végből kutatni fogjuk: 1. a történeti, 2. a népnyelvet; 3. kiváló figyelmünk tárgyát fogja képezni az újabb irodalom, különösen pedig a forgalomban levő hibás szóalakok és idegenszerúségek.

Teendőink tehát a következő részekre oszlanak:

1. A történeti nyelv körében.

Az elhanyagolt nyelvkincsnek felkutatása s belőlük a célszerűnek szükség-kívánta ajánlása s terjesztése:

Az ingadozó nyelvtani alakok megállapítására szükséges adatok egybeszedése.

2. A népnyelv körében.

Ismeretlen tájszók s tájszólások gyűjtése s azok terjedésének s hatásának kimutatása.

A még nem ismert népdalok, közmondások, köszöntők, gyermekjátékok, népnyelvi sajátságok mellett főleg a népmeséknek alakilag hű közlése.

A tájhelyneveknek, névszerint a hegyek, dombok, völgyek, folyók, tavak, vízerek, források, erdőségek, barlangok, dűlők neveinek egybeszedése.

3. Az újabb irodalmi nyelv körében.

A nyelv törvényeinek figyelembe nem vételével alkotott szók bírálata. Az új képzésű szók története.

Az idegenszerúségek.

A bármi tekintetben figyelemkeltő irodalmi termékek, különösen pedig a tudományos és szakművek, hivatalos iratok s tankönyvek nyelvének megbírálása s ugyanezen célból a nép számára készült művek szemmel tartása.

4. Az egész nyelvélet körében.

A nyelvsajátságok összeállítása.

A synonymák egybegyűjtése s jelentmények árnyalatainak meghatározása. Anyaggyűjtés és megvitatás által a syntactikai kérdéseknek megállapítása.

A szó és mondatrend törvényeinek részletekbe ható megvitatása.

A jelentékenyebb írók szókinoseinek kimutatása.

5. Ezek mellett figyelemmel kísérjük a haladó nyelvtudomány nyelvünkre vonatkozó kutatásait s a megállapított eredményt időnként köztudomásra hozzuk.

Nem kevésbé fontos teendőnknek tekintjük végül a már egybegyűjtött s rendelkezésünkre álló adatok alapján, ahol ez lehetséges leendő, az egyes helyesírási, helyesejtési s prosodiai szabályokat leszámaztatni s megállapítani" (Nyr. 1:1—3).

A szerkesztő arra törekedett, hogy a Nyelvőr ne legyen száraz, tudományos folyóirat, nemcsak a szakembereknek szánta ugyanis, hanem a nyelv ügye iránt érdeklődő nagyközönség figyelmét is le kívánta kötni.

A jó szerkesztő feladatait így állapította meg: „Három dologra kell

ügyelnie: 1. Hogy lapja vagy folyóirata az ígért napra okvetlenül megjelenjék, máskülönb az előfizető nem szokja meg, hogy várja. 2. Hogy az ígért terjedelemben elejétől végig szöveggel legyen tele, különben az előfizető megrövidítettnek hiszi magát. 3. Hogy ez a szöveg jó is legyen, különben máskor nem fizet elő.” Szarvas teljesítette is ezeket a feladatokat.

Korának valamennyi ismert tudósát ott találjuk a munkatársak között. Már az első számban ezekkel a nevekkel találkozunk: Budenz József, Hunfalvy Pál, Volf György, Ponor Thewrewk Emil, Balassa József, Szász Károly, Fogarasi János, Greguss Ágost, továbbá Szarvas kedves tanítványa, Simonyi Zsigmond.

Más tudományok művelőit is bevonta a folyóirat munkájába. Arany János is írt pl. a szórendről, de javítató cikkeket is közölt.

A folyóirat tartalma gazdag volt, s ezzel elütötte a tudományos folyóiratok alakjától és tartalmától.

Szarvas szerette az élénk vitatkozást, ha az tanulságos volt, mert ettől várta az elvek tisztázását. Nem félt az erősebb, szenvedélyesebb harctól sem, az sem bántotta, ha őt támadták. Ezeket a cikkeket is teljes egészében közli. Volf például már az első számban a folyóirat címe ellen emelt kifogást, mert szerinte germanizmus, helyesen így hangzana: a magyar nyelv öre. S ezt a hibát, szójátékkal élve, „szarvas nyelvhibának” nevezi.

Brassai Sámuel, a polihisztor, aki többek között nyelvtudománnyal is foglalkozott, s a magyar mondat elméletét és szerkezetét vizsgálta új szempontból, az „előfizetési felhívást” bírálja 3 cikkben. Szarvas közli ezt a csípős, gúnyos bírálatot, de a kifogásokra megadja a választ, a kifogást azonban helyénvalónak találta, s a második kötetre már ez került: előfizetésre felhívás.

„Mindenkor készen állunk tudományos vitatkozásba bocsátkozni, sőt szeretjük provokálni is, ha reméljük, hogy nyelvünkre haszon származik belőle” — írja egy későbbi évfolyamban. Érvekkel kíván meggyőzni, de elvárja, hogy ha vele nem értenek egyet, alapos indokkal mutassák be tévedéseit.

A szerkesztő tárgyilagos volt, módosítás nélkül közöl minden polemizáló cikket, ha kell, barátait sem kíméli. A folyóirat cikkei élénkek, nem ritkán szellemesek voltak, úgyhogy az átlagos, egyszerű olvasó is élvezhette őket. Szarvasnak sikerült a tehetségeket megnyernie a magyar nyelv ügyének, többen ösztönzésére váltak nyelvészsé.

A Nyelvőr első számaiban Szarvas Gábor a nyelvtudomány különböző területeit érintő cikkekkkel jelentkezett. Az új szavakról, az idegen szavakról értekeznek, helyesírási nézeteit ismerteti, nyelvjáráskutató gyűjtőútjának eredményeit olvashatjuk az első évfolyamokban. A magyar nyelv használatát vizsgálja programuknak megfelelően, különböző területeken. Nyelvtisztító tevékenységét azonban a kezdetektől fogva támadások érik. Már a második évfolyamtól kezdve reagál ezekre a támadásokra. De egyéb kérdések is szerepelnek írásai között. Mindazok a

kérdések, melyek az első években foglalkoztatják, munkássága során viszont érnek majd. Elvei, ha nem is egészen kifejtve, de alapjaiban már az első írásokban megtalálhatók.

Az új szók kérdése c. cikkben a műveltség és a nyelv kapcsolatát felismerve a nyelv gazdagodásának lehetőségeként említi az új szavak felvételét. „Új szóknak alkalmazása, forgalomba tétele ugyanis nemcsak hogy meg van engedve, hanem alkalom adtán elkerülhetetlen követelő szükség” írja (Nyr. 2:337). A műveltséggel új szavak, kifejezések honosodnak meg a nyelvben. Ő két lehetőséget lát: vagy átvesszük az idegen szavakat, vagy a magunk nyelvének szavaival jelöljük meg a fogalmakat. A tudomány nyelvében, úgy látja, helyesebb az általánosan ismert szavakat elfogadni, a tudományban ugyanis sok függ a szabatos, félremagyarázhatatlan kifejezésektől.

A tudományon kívül azonban tartózkodjunk tőle, mondja, s „ha valamely fogalomra nem volna járatos, meghatározott szavunk, iparkodjunk, hogy a hiány mennél előbb pótolva legyen” (Nyr. 2:337).

Szarvas Gábor tehát nem ellensége az új szavaknak, maga is kiemeli, ha nincs megfelelő szavunk, hát csináljunk.

Az új fogalmak megjelölésére szükséges szók alkotásakor néhány elv szem előtt tartását tekinti fontosnak. Az egyik szempontja, hogy a szó magyar legyen, és ne idegen vagy korcs. Korcs szavakról beszélve a magyar nyelv törvényeinek mellőzésével készült szavakra gondol. A másik elve, hogy a szó fedje az idegent. Elegendőnek tartja már azt is, ha csak jelentésének egy részét fedi, már ekkor sem kell tartózkodnunk alkalmazásától. A nyomatékos jelentés ugyanis hosszú idő alatt fejlődik ki.

Az új szó forrásának tisztának és eredetinek kell lennie, ez a harmadik szempontja. A régi irodalomban és a népnyelvben látja a gazdagításnak igazi forrását. Főleg a már homályba borult jelentésárnyalatok felújítására gondol.

Nem ellenzi tehát a nyelvnek új szókkal való gazdagítását. Csak a rosszul alkotott szavak ellen emeli fel szavát. Helytelen alkotásúaknak tartja például a -da, -de képzőkkel létrehozott szavakat. Kimutatja, hogy ezek helytelenek, mert a nyomda, uszoda, bölcsőde, öntöde a várda és a csárda alapján keletkezhetnek. A várda tulajdonnévként is szerepel, s a benne lévő d-nek és a-nak nincs közük egymáshoz, a csárda viszont nem is magyar szó, hanem perzsa átvétel (szerbhorvát közvetítéssel). Ezek a képzők a nyelvújítás koholmányai, s a velük alkotott szavakat kivétel nélkül helytelennek tartja. A fenti szavak helyiségek elnevezései, s mivel a rossz szavak helyett jókat kíván terjeszteni, tanulmányozza, milyen eszközök segítségével képezhetők a nyelv törvényeinek figyelembe vételével jobb szavak. Arra a kérdésre, hogy a helyiségek elnevezésére milyen képzőket használhatunk fel, a nyelvben keresi a feleletet. „A nyelvbeli kérdésre a nyelvnek kell megadnia a feleletet” — írja. Ezért tartja szükségesnek a nyelv alapos vizsgálatát. Megállapítja, hogy a -d képző segítségével képezhetők helységek és helyiségek nevei.

A rosszul alkotott szavak viszont már járatosak voltak nyelvünkben.

Szarvas pedig feladatát abban látta, hogy ezeket elpusztítsa. Véleménye az, hogy ebben a kérdésben nem lehet habozni, a rossz szavak jóvá nem válnak, a fonákságok szentesítésére pedig nem vállalkozik. Ezért lesz jelszava: „vasat a rossznak!” (Nyr. 2:341).

A rosszul alkotott szavakra több alkalommal felhívták a figyelmet, de az írókon nem fogott a figyelmeztetés. Ennek egyik okát abban látja, hogy a túlbuzgó kritikusok olyan szavak ellen is kikeltek, melyeknek a helytelensége nem bizonyítható be. Ezért fő kötelességének látja a helytelenségek kimutatását. „Mi a helytelenség? Minden oly szó, kifejezés vagy kapcsolat, melynek sem nyoma, sem képe nincs a nyelv életében, tehát amelynek létezése erőszakolt s mely nem nyelvbéli analógia szerint készült” — írja a *Magyarosan* című cikkében (Nyr. 2:55), melyben arra is figyelmeztet, hogy nem elég csak a régi nyelvet figyelembe venni, de egyedül a népnyelvet sem tekinthetjük és fogadhatjuk el szabályozónak.

A sajtó gyorsan reagál Szarvas és folyóiratának tevékenységére, alig kezdtek meg a nyelvjavító munkát, már megjelennek az első kifogások. Ezeket foglalja össze és felel rájuk *A Nyelvőr a sajtó ítélőszéke előtt* c. írásában.

A kifogások így hangzanak: másokat csekélységért megrónak, míg maguk nagyobb hibát követnek el; azt mondják helytelennek, ami helyes. Felróják, hogy nem akarja elismerni, hogy némely rossz képzésű szó már nem iktatható ki a nyelvből, mert szükség van rájuk, hacsak helyettük idegent nem használnak. Kifogást emel a sajtó az ellen is, hogy kevés gondot fordítanak a szóárnyalatok használatára és a szóvonzat szabályaira.

Szarvas természetesnek tartja, hogy még a legkisebb hibákat is megrója, hiszen egyik feladata éppen ez. Ha viszont téved, elismeri, és tévedéseit javítja. A pár évtized óta lábra kapott zűrzavarban néha ők is megbotlanak, mondja, mert az útba igazító adatok nagy része még összegyűjtetlenül hever. Elismeri, hogy van, ami később helyesnek bizonyul, az ő feladatuk, hogy a kérdéseket megvitatva tisztázzák. Alkalmat ad az olyan nézetek megnyilvánulásának is, melyek ellenkeznek meggyőződésével, éppen azért, hogy a kétségesnek látszó kérdést véglegesen tisztázzák.

A rosszat jónak soha nem ismeri el, azt viszont elismeri, hogy néha szükség van a helytelenül képzett szóra, legalább egyelőre, s van, amikor ezeket használniuk kell. Azt viszont hangsúlyozza, hogy az eddigi megrovások olyan szókat értek, melyek szükségtelenek, egészen feleslegsek.

Ahhoz, hogy nyelvtisztító tevékenységüket eredményesen végezhessék, előzetes munkák elvégzésére volt szükség, ezért szorgalmazza Szarvas a nyelvemlékek kiadását, a történeti szótár elkészítését, a népnyelvi adatok összegyűjtését.

A vállalt feladatnak megfelelően már az első évfolyamban tanulmányozza a korabeli irodalom nyelvét. Petőfi *János vitéz*ének nyelvében kiemeli az eredetiséget, dicséri magyarosságát, de ki is javít néhány hely-

telenséget, melyre nem sokkal később Brassai reagál is. A Figyelő c. hetilap decemberi számában Szarvas is megteszi észrevételeit Brassai kifogásaira, és azt bizonyítja, hogy Brassai saját magát cáfolja, vagyis éppen az ellenkezőjét állítja annak, amit egykor mondott. Brassai ugyanis korábban Gyulaival vitázott a névelő helytelen használatáról, támadó írásában viszont Szarvast kritizálja, aki kijavította Petőfinél azokat a helyeket, ahol helytelenül használta a névelőt.

Brassainak még egy ellentmondására rámutat Szarvas: amikor Volf György a folyóirat címét bírálta, Brassai először azt írta, hogy a cím nem kifogásolható, a szerkesztő fejtegetésére viszont azt mondja, hogy badar beszéd, mert tényleg germanizmus. Szarvas véleménye, hogy Brassai azért nem mondja, hogyan volna a helyes, mert ismét ellentmondana magának. Zárt szobában készült elméletnek nevezi Szarvas vitatársa tételeit, amelyeket halomszámra találni értekezéseiben.

A magyar szókincs köréből az idegen szavak problémája foglalkoztatja Szarvast. Az eredeti és idegen szavak különválasztását a nyelvtudomány fontos teendői között említi. Az idegen szavakon általában a már meghonosodott idegen átvételeket érti, vagyis a jövevényszavak feltárását sürgeti. Ezeknek a szavaknak a felsorolása több kérdésre feleletet adhat. Ezek között említi, hogy a kölcsönvevő nyelv, esetünkben a magyar nyelv hangtörvényeire vonatkozólag vonhatók le következtetések, a kölcsönadó nyelv szavainak régibb, a későbbi nyelvből gyakran még nem állapítható alakjai deríthetők ki, ezek a szavak vetnek fényt a népek érintkezésére, megismertetik számos tárgy és fogalom szülőföldjét. Kideríthető lesz az is, hogy a műveltség tényezői mely népektől szivárogtak nyelvünkbe. A nyelvújítás szempontjából is fontosnak tartja az idegen eredetű szavak kimutatását, ugyanis ezzel elkerülhetővé válik, hogy idegen képzőket használjanak fel, és velük nyelvünket megrontsák. Szarvas nem ismeri el az idegen képzők felhasználásának lehetőségét.

Bármennyire is fontosak minden nyelvben az idegen elemek, bármennyire is követeli a tudomány feldolgozásukat, sokan borzadnak még a kérdés hallatára is. Ennek okát Szarvas a hiúságban és gyengeségben látja. Olyan nézet uralkodott ugyanis, hogy páratlan nemzet a magyar, és a nyelv is „ős eredeti, tiszta szűz magyar nyelv”, s indogermán eredetét bizonygatták, a magyarból igyekeztek megfejteni az idegen szavakat is.

Sokan azt tartották, írja Szarvas, hogy „szégyen volna a magyarra először, hogy olyan rokonai legyenek, minők a bárdolatlan vogul, osztják, cseremisz stb. népségek; szégyen volna másodszer, ha bebizonyulna, hogy mi olyan nagy farka szót kölcsönöztünk különösen a szláv, de meg egyéb népektől is; mert ez semmi egyéb nem volna, mint nyílt bevallása annak, hogy őseink műveletlenek voltak, s ami fő, műveletlenebbek a szlávoknál” (Nyr. 1:302).

Az idegen szavak helytelen megítélésének okát abban látja, hogy nem akarták tudomásul venni a magyar nyelv hovatarozását, és azt, hogy a letelepedéskor a műveltség messze elmaradt az itt talált népek művelt-

ségétől. Pedig, bizonyítja Szarvas, a földművelés ismeretlen volt előttük, ezt igazolja az eszközök idegen elnevezése.

Egy tévhitet is igyekszik eloszlatni, azt ugyanis, hogy az idegen szavakat ki akarják irtani. Jól látja, hogy a meghonosult idegen szavak többé már nem idegenek, hanem sajátunk, s kérdésük megoldása nemcsak nyelvtudományi kérdések megvilágítását szolgálja, hanem művelődéstörténeti következtetések is levonhatók belőle.

Azzal a kérdéssel is foglalkozik, milyen körülmények igazolják, hogy egy szó idegen eredetű. Ezek között említi, hogy az idegen szók java része tárgyi szó, a földművelés, ipar, kereskedelem, művészet, tudomány, politika, vallás körébe tartoznak; ha a magyarban használt szó az idegen nyelvben is hasonló alakban — leszámítva a hangmódosulásokat —, hasonló jelentéssel járatos; ha a szó a magyar nyelv hangtörvényeivel éles ellentétben áll, vagy kimutatható, hogy valamikor állt; ha a szó etimológiája idegen elemeket tüntet fel stb.

Különösen a magyar—török egyezések és a szláv elemek feldolgozását tartja fontos feladatnak.

Fontos teendőnek tekinti, amint a bevezető cikkből láttuk, a helyesírási, helyes ejtési szabályok megállapítását is. Az érvényben levő szabállyal nem ért egyet. A lapalji jegyzetben ez áll: „A helyesírásra nézve meg kell jegyeznünk, hogy, habár sokszor meggyőződésünk ellenére is, egyelőre a M. T. Akadémia által elfogadott, s a közhasználatban levő ortográfiával fogunk élni” (Nyr. 1:3).

Az foglalkoztatja, milyen elv alapján készüljön a helyesírás, szóejtés vagy szófejtés legyen az alapja: „... az írásnak az alapja az ejtés, a helyesírásnak a helyes ejtés” (Nyr. 1:57). Szerinte az ily(en), oly(an), mely, milyen, egy, egyik, együtt írásmódja helytelen, mert „minden oly ortográfiai s szóelemző tétel, mely a helyes ejtéssel szembeszökő s kiejegyezhetetlen ellenkezésben áll, mint semmi helyes alapra nem támaszkodható, egyáltalán elfogadhatatlan” (Nyr. 1:63). A felsorolt szavak „ejtése valóban helyes ejtés, a helyesírásnak, ha érdemessé akarja tenni magát e névre, nincs más tennivalója, mint azon útmutatások előtt meghajolnia, melyet a két illetékes mester, az ő két mestere eléje szab; vissza kell térnie a rendes ösvényre, amelyen századokig járt, s amelyről csak nemrég tántorodott le” (Nyr. 1:63). A XVII. századig ugyanis a fonetikus elv uralkodott, bár kisebb mértékben minden korban szóhoz jutott a szóelemző elv is a szóképzésben és a ragok előtt.

Szarvas — hogy bebizonyítsa: korábban az írás valóban helyesírás volt — kódexek, írók és grammatikusok írásait vizsgálja, és megállapítja, hogy például Pázmány, Berzsenyi, a két Kisfaludy, Vörösmarty, Petőfi, a grammatikusok közül Sylvester János, Szenczi Molnár Albert, Geleji Katona István írása a helyes írásról tanúskodik, mert az írók a kiejtést követték.

Az 1856-i helyesírási javaslat összekapcsolta a fonetikus és az etimologikus elvet, a kiejtést a művelt nyelvszokásra alapozta, ez nem más, „mint a kiejtéstől független nyelvtörvények által szabályozott és kalau-

zolt beszéd. Következik ebből, hogy a kiejtés helyesírási alapelveként szolgál, amennyiben a szóeredet és szóelemzet törvényeivel megegyezik; amennyiben pedig e törvényekbe ütközik, nem szolgál helyesírási alapelveül” (A magyar helyesírás ügyében a m. acad. nyelvtudományi bizottmány előterjesztése a nyelvtudományi osztályhoz, 1856, 85—86. l.). Tehát az alapelv a szófejtéstől korlátozott kiejtés, melyet Szarvas nem fogad el, ő ugyanis nem látja a két elv együttes alkalmazásának lehetőségét, szerinte vagy az egyik, vagy a másik elv fogadható el. De a kettő közül csak a fonetikai jöhet számításba, mert egyszerűbb és könnyebb. Bár elismeri, hogy a szóelemző írásmódnak is vannak előnyei az idegekre nézve, mégis a kiejtés mellett áll ki, mert véleménye szerint az etimológiai írásmód következetes keresztülvitele lehetetlen, és a helyesírásra nézve céltévesztő igyekezet.

1876-ban Budenz Józseffel közösen a nyelvtudományi bizottság elé terjesztik véleményüket a helyesírás javításáról. Ebben kifejtik, hogy meg kell szüntetni az alkalmatlan jegykombinációkat, és vissza kell állítani a tiszta egyelvűséget. Mert „csak valljuk meg: a szófejtési elv alkalmazása, a szóejtés elv mellett és annak rovására, igazi hasznot semmit sem szerez, de eredménye igenis az, hogy „írást”-t, mely aránylag könnyen elsajátítható mesterség lenne, a tudomány nehézségével sáncolja el a tanulótlól anélkül, hogy magának a tudománynak szolgálna” (Vélemény a magyar helyesírás javításáról, 1876. 13. l.).

Ajánlatukat pedig így foglalják össze: „Minden kész egész szó, — eredetére azaz nagyobb-kisebb hangasszimiláció vagy hangváltozás folytán létrejöttére való tekintet nélkül (bármily biztos tudásunk is volna róla) képzőstül-ragostul a benne ejtett nyelvhangok egyszerű lebetűzésével írassék” (i. h.).

Felfogásuk tehát a többség véleményével ellenkezett. A magyar helyesírás elveit és szabályait 1878-ban fogadták el, nyomtatásban azonban csak a következő évben jelent meg. Ebben a helyesírási szabályzatban négy elv keveredik, a kiejtés, a hagyomány, a szóelemzés és az egyszerűsítés, de megemlítik a jóhangzást is mint esztétikai elvet.

Szarvas azonban továbbra sem adta fel a harcot, melyet a helyesírás egyszerűsítése érdekében folytatott. 1888-ban olyan helyesírást vezet be a folyóiratában, mely több szempontból eltért az akadémiai előírásoktól. A cz-t c-vel helyettesítik, és csonkított kettőzést alkalmaznak (az osztálylyal helyett osztálllyal-t írnak). Még Szarvas halála után is ezzel a helyesírással éltek a Nyelvőrben, míg 1902-ben, február 3-án, az Akadémia I. osztályának ülésén végül is eltiltják ettől a szerkesztőket. De jegyezzük meg e helyütt, hogy nemcsak Szarvas vezetett be ilyen változtatásokat, a Budapesti Hírlap már 1881-től hasonló egyszerűsítésekhez folyamodott.

Ezeket a változtatásokat az 1922-ben kiadott szabályzat szentesíti. Akkor már a Budapesten megjelenő 12 napilap közül csak Az Újság ír cz-t.

Szarvasék a kétjegyű mássallhangzók megváltoztatására is tettek ja-

vaslatot, a mellékjeles rendszer, a mai cseh rendszer bevezetését javasolták.

A meglévő betűk helyett már korábban is javasoltak másmilyeneket. Ezeket a javaslatokat a Nyelvőr második évfolyama közli. Természetesen nem maradt el Szarvas reagálása az új ajánlatokra. A harmadik évfolyamban megjelent cikkben, *A betűjavítás kérdése* címűben, az ajánlott betűtípusokat használják fel. A múlt század végén ezzel a cíikkel megjelent az első „így írtok ti”.

A helyesírás kérdéséhez szorosan kapcsolódik a helyes kiejtés problémaköre, mely szintén foglalkoztatja Szarvast. A művelt magyar kiejtést általában helyesnek tartja, bár megjegyzi, hogy egy szabály ellen vét a művelt kiejtés. „A z irodalmi nyelv, a művelt kiejtés nem hanyagolhat el oly hangelemeket, amelyek nem valamely tájszóolás, hanem a nyelv alkotásának szülöttei” (Nyr. 2:98—9, a kiemelés Szarvasé). A zárt e-t veszi védelmébe, azt a hangot, melyet a művelt kiejtés ki akart zárni a nyelv hangjainak sorából. Példákkal igazolja, hogy e hangnak jelentésmegkülönböztető szerepe van, mást jelent ugyanis a veszek, vészék, veszék, a vëtteték, és a vëttek, tehát lényeges, alkotó hang, nem pusztá ékszer, de a változatoság, a szép hangzás, a szabatoság kedvéért indokolt az e megtartása. Ezért követeli felvételét az irodalmi nyelvbe.

Már Szarvas korában veszendőben volt a *ly* hang. Ezt a hangot pedig, nem véve figyelembe a nyelv változását, sem a korabeli nyelvzokást, életben kívánja tartani. Önmagával kerül ellentmondásba, amikor a továbbiakban arról ír, hogy a kiejtés nem vehet fel olyan hangelemeket, amelyek az élő beszédből kihaltak. Elfogadható viszont az, amit a helyes kiejtés tanításáról ír, ti., hogy a helyes kiejtés tanításában az etimológiát el kell hanyagolni, nem helyes ugyanis olyan hangoztatással élni, melyet a kiejtés nem ismer.

A nyelv teljes megismeréséhez, múltjának és jelenének tanulmányozásához nélkülözhetetlen az élő népnyelv tanulmányozása. Ezért tűzte ki a Nyelvőr második feladatául a nyelvjárások és a néphagyomány gyűjtését. A népnyelv iránti érdeklődést fokozták egyébként a gazdasági, társadalmi és irodalmi változások, átalakulások is, melyeknek eredménye a nyelvújítás volt. A szókincs gyarapításakor a nyelvújítók felhasználták a tájszavakat is, velük is gazdagították az irodalmi nyelvet. Az újításnak ezt a módját az ellentábor is jónak tartja, sőt támogatja, maguk is a tájszók terjesztését kívánják elérni, gyakran azonban akkor hivatkoznak a népnyelvre, amikor a nyelvújítók önkényes merészségeit támadják. Szarvas az irodalom nyelvével szemben a népnyelvet romlatlan nyelvváltozatnak tekintette, s gyakran hivatkozott népnyelvi adatokra, mikor egy-egy új szó, szófüzés hibás voltát bizonyította. Szarvasék kutatásainak célja a nyelvbővítés volt, a gyűjtések és adatközlések irányító szempontja pedig, hogy a nép romlatlan nyelvére, tanítsák meg az írókat, a nyelvújítókat.

A Nyelvőr megindulásától kezdve értékes nyelvjárási adatokat közölt.

Ezek a közlések, bármennyire is fontosak és értékesek, egyoldalúnak tekinthetők, ugyanis csak a köznyelvtől eltérő jelenségeket tartalmazzák. A közlések érdemét azonban ma sem tagadhatjuk, hisz ezek hívták fel a figyelmet a népnyelv tanulmányozásának fontosságára.

Szarvas Gábor három ízben volt gyűjtőúton; 1872-ben Budenz Józseffel a Göcsejt járta be, az itt készült feljegyzéseit Kardos Albert használta fel a nyelvjárás ismertetésében; 1873-ban a moldvai csángókat kereste fel, majd a következő évben Szlavónia falvaiban gyűjtött. A két utóbbi tanulmányút eredményeiről a folyóirat 3. és 5. évfolyamában számolt be. Mindkét ismertetése egyoldalú, ugyanúgy, mint a korabeli ismertetések, csak a különlegességeket, a köznyelvtől eltérő sajátságokat sorolja fel.

A szlavóniai nyelvjárásban az ragadja meg, hogy különösen beszélnek, s ez a hallgatóra is különleges benyomást tesz. Mindkét ismertetőjében felsorolja azokat a sajátságokat, melyek a nyelvjárások sajátos színét adják. Elsőként a tájszavakat sorolja fel, az „eltérő szójelentéseket és szóalakokat” példákkal szemlélteti, majd az alaktani, a mondat-tani és a hangtani sajátságokat ismerteti. Egy-egy jelenség illusztrálására kevés példát közöl, s ez szintén megnehezíti, hogy teljes képet kapjunk a nyelvjárásokról.

A folyóirat a kódexek tudományos feldolgozásával is foglalkozott. Az első kötetben Szarvas Gábor a *Ferenc-legenda (Jókai-kódex)* szókincsét vizsgálta, az idegen szavakat, kihalt szavakat, de kitért a hangtani sajátságok, képzők, ragok ismertetésére is. Vizsgálódásai alapján arra következtet, hogy a mű közvetlen fordítás latinból, rámutat az idegen sajátságok erőszakolt utánzására, a homályos helyekre és tévedésekre. A későbbi kutatások is igazolják Szarvas e megállapításait.

A nyelvtörténeti kutatások mellett a nyelv javításának, tisztasága visszaállításának érdekében Szarvas állandóan figyelemmel kíséri a magyar nyelv használatát különböző területeken. Folyamatos tevékenységről lévén szó, lehetősége nyílt összehasonlítani a korábbi állapotot a későbbivel, tehát felmérhette munkájuk eredményét.

A természettudományok nyelvéről nem sokkal azután írt, hogy a hibás szóosztályokat meghatározták. Két év elmúltával nem sok javulást észlelhetett, mert a következőket írja: „Akik megalkottátok a magyar természetrajz bűvös-bájos nyelvét, mely kábít és andalít, mely édesebben hangzik, mint a sphaerák zenéje, ti nagy reformátorok üdvöz legyetek: H a n á k és M i h á l k a! Valamíg Bugát szelleme önködik nyelvünk felett, valamíg ő inspirálja a magyar természetrajzárók bölcseit, a ti nevetek élni fog, élni Hanák és Mihálka, ti spanyol csizmái, ti kifecamítói a magyar ifjúság józan eszének” (Nyr. 6:451). Szarvas cikkéből kiderül, hogy baj van a műszavakkal. A természetrajzi művek írói, mondja Szarvas, ahhoz a szeméthalmazhoz folyamodnak műszavaként, melyet az említett szógyártók alkottak. Íme néhány közülük: látlik, lát-tab (pupilla), talpály (mosómedve), örlecs (tengerimalac), édenc (paradicsommadár).

Az sem menti a szerzőket, hogy ezeket a szakkifejezéseket készen találják. Szarvas egy olyan művet vizsgál, mely véleménye szerint idegen-szerűségek, de főleg korcs, nyomorék szók terjesztésével rontja a nyelvet. Az említett természetrajzi műben a nyelvújítás „idétlen szógyártmányainak” minden fajtája megtalálható: igegyököt főnévvé tettek, rossz analógiával, megmagyarázhatatlan képzőkkel alkottak szavakat, csonka szavakat újakká forrasztottak.

Ahelyett, hogy a régi irodalomban és a népnyelvben járatos egészes észjáráson nyugvó elnevezéseket felkutatták volna, teljes tájékozatlanságból „görög, latin vagy német kifejezések élesztőjével gyúrták és dagasztották össze sületlen kotyvalékaikat” — hangzik a kíméletlen bírálat (Nyr. 6:453).

A természettudományok nyelvéről egyébként másoknak is ugyanez volt a véleményük. Szarvas Herman Ottót idézte, ki szintén elmarasztalja ezt a nyelvhasználatot. „A magyar igény kielégítését — írja Herman — a nyelvben kezdték elvégezni s azon kezdték, hogy a nyelvet alapjából kiforgassák, a már úgy is föl nem érhető teljesen érthetlenné tegyék. Meglett a hírhedt műnyelv története” (Nyr. 6:455, a kiemelés Szarvasé).

Az első kötetek egyikében ezt mondja Szarvas a szakembereknek: magatok rontottátok el nyelveteket, fogjatok magatok a helyrehozásához. Az 1869-től megjelenő Természettudományi Közöny első kötetei nemcsak a műnyelv, hanem általában a nyelv dolgában gyarlók voltak, ha nem is olyan mértékben, mint a tankönyvek. De Szarvas Gábor bírálatával változást idézett elő a természettudományi irodalom nyelvében. E szaktárggyal foglalkozók a Nyelvőről megismerték és megtanulták tisztelni a nyelv törvényeit. A szerkesztő tanácsára elővették a régi magyar természettudósok írásait, ezekben találtak magyaros kifejezéseket. Mindezeket Szily Kálmán írja, aki természettudományokkal és nyelvészetrel foglalkozott, s azt is hozzát teszi, hogy a Nyelvőr hatása nélkül a magyar természettudományi irodalom műnyelve ott tévelyegne ma is, ahová fél évszázaddal ezelőtt beteretltek.

A nyilvánosság előtti megszólalás nyelvi következményeiről, a törvények nyelvéről, a képviselőház nyelvhasználatáról szintén több alkalommal ír. Észreveszi ugyanis, hogy ha a nyilvánosság előtt kell megszólalnunk, teljesen megváltozunk ebben a szituációban, új emberek leszünk. Otthon, baráti körben úgy beszélünk, ahogyan megtanultunk magyarul, de amint e körből kilépünk, mintha elfeledtük volna, amit megtanultunk. Szokatlan szó- és mondatszerkezeteket kezdünk használni. Ezek a szerkezetek többnyire németesek, s fordítók kezdtek meghonosítani. Bírálatával nem dorgálni akar, szándéka egyedül az, hogy a hibákat kijavítsa. „A mi mesterségünk a nyelv törvényeinek kutatása s megállapítása, az idegen használat következtében benne megfészkelődött visszasságoknak s a törvényekkel ellenkező használatnak kimutatása; nem csak hivatva és följogosítva érezzük tehát magunkat, hanem tisztünk is azt parancsolja, hogy ahol helytelenségeket látunk, a megtéved-

teket figyelmeztessük rá s ha kell s amiben tudunk, tanáccsal és útbaigazítással szolgáljunk.” Ez volt tehát a magyar nyelv használata figyelemmel kíséréseinek célja és feladata. A képviselőházban mondottakat sokan olvasták, s féltő, volt, hogy a helytelen használatok, melyek többször ismétlődtek, megszokottá válnak.

A német nyelv hatása mindenütt érezhető volt, a szavak, a jelentések, a mondatok területén egyaránt. Ennek okát Szarvas abban látja, hogy a nyelvhasználók nem magyarul gondolkodnak, hanem német szelvényben. Elfajult, elkorcsosult nyelvében a magyar, nincs olyan törvénye, amelyen csorbát ne ütöttek volna, írja. A képviselőházat azzal vádolja, hogy idétlenségeket iktatnak a törvényekbe, például ilyen szavakat: távbeszél, védképes, védköteles, tengervéd, és ezzel szentesítik a használatot, a korcs szavak tehát bekerülnek a nyelvbe.

A bírálat kitér a helytelen, nem magyaros szórendre is. Még azok nyelvében is előfordultak szórendi hibák, akik a tiszta, eredeti magyarság példaképei voltak.

Az újságok nyelve is terítékre kerül, a bírálat viszont nemtetszést vár ki. Az újságírók mentségül a nyelv állapotát hozzák fel, de hivatkoznak a munka gyorsaságára és a források idegen voltára is. A híranyag nagy részét idegen nyelvekből, főleg németből, kisebb részét franciából és angoltól fordították. A munkatársak sok időt töltenek külföldön, tompul a nyelvérzékük, különösen a szórend iránt. Szarvas méltányolja a nyelv rendezetlen állapotát, sok rossz szó helyreigazítására nem is érzi egyelőre feljogosítva magát, mivel ezek hibás volta még nincs kimutatva. De nem ért egyet azzal, hogy a hibák forrása a gyors munka, azzal érvel ugyanis, hogy a külföldi sajtó is gyorsan dolgozik, mégis nagyobb részt hibátlan.

Rákosi Jenő, a Reform szerkesztője a bírálatokra azt írja, hogy a Nyelvőr helyesebb rendszert kövessen a működésében, ismerje fel a hibák forrását, és ne gáncoskodjon, ne esetlegességeket bántalmazzon. A fejelettel Szarvas nem marad adós, azt írja, ha minden apró botlást felsorolnának, a folyóiratnak napenként 10 ívnyi tartalommal kellene megjelennie. A hibák ugyanis nemegyszer ismétlődnek, s ebből az következik, hogy az újságírók nagy része nem törődik a nyelv épségével, s mintha szándékosan dolgoznának megrontásán. Olyan hibákat is elkövetnek, melyeket már a Nyelvőr megjelenése előtt is ostoroztak, s ők csak ismételten kárhoztatják őket. Ha ezek a hibák gyakoriak, idővel megszokottá, járatossá válnak. Szarvas kötelességének tartja a napi sajtót figyelemben részesíteni, mert a bajok fő forrását benne látja, s éppen azt akarja megakadályozni, hogy az újra meg újra ismételt rossz használat meghonosodjék.

Szarvas figyelemmel kíséri a magyar nyelvvel kapcsolatos kiadványokat is, az iskolai nyelvtanokat is. Felhívja a figyelmet a hibákra, fogyatékosokra, a tételek, állítások, szabályok tarthatatlanságára; ez ismételten arra figyelmeztet, hogy tovább nem halasztható teendővé vált

egy magyar nyelvtan elkészítése, melynek fel kell használnia a nyelvtudomány addig elért eredményeit.

Maga is foglalkozik a grammatika problémáival. A 3. évfolyamban például az ikes ragozásról ír, s arra keresi a választ, van-e elfogadható alapja az ikes igék külön ragozásának. Érdekes számunkra ennek a kérdésnek a megközelítése, és maga a következtetés is. Ugyanis az igeidőktől eltérően, amikor a régi nyelv gazdag igeidőrendszerét kívánja visszaállítani, nem véve figyelembe a korabeli használatot, az ikes igék esetében a helyes úton jár, a korabeli nyelvhasználatot vizsgálja, és abból vonja le következtetéseit. Következtesen cselekszünk, „ha a fejlődés útjára lépve a köz(mépies)használat mutatta irányt követjük, s nem ragaszkodunk továbbra is a külön ikes ragozáshoz, amely általában véve anélkül sem fődöz jelentésbeli különbséget” (Nyr. 3:485, a kiemelés Szarvasé). Majd így folytatja: „a régebbi s a természetes úton fejlődött újabb használat küzdelmében mindig az utóbbi a győzelem” (Nyr. 3:538, a kiemelés Szarvasé).

Szarvas jól látta, hogy az ikes ragozásban bekövetkezett változás nem nyelvromlás, hanem a nyelv természetes fejleménye. Az irodalmi nyelv az ikes ragozással ellentétben állt be a közhasználattal, ugyanis Révai Miklós volt az, aki megkövetelte az ikes igék szabályos ragozását mindhárom módban, a megindult változást azonban nem akadályozhatták meg, csak az igényes nyelvhasználatban tudták életét meghosszabbítani másfél évszázadra.

Szarvas felveti az újabb kutatások szükségességét az összehasonlító nyelvtudomány terén, mely ugyan szép eredményeket hozott, de az összehasonlítás csak részleges volt, csak a szók genealógiájára terjedt ki. Ő a szintaktikai jelenségek egybevető kutatását sürgeti, melynek ki kell terjednie nemcsak a rokon nyelvekre, hanem más nyelvekre is. Ezzel tulajdonképpen a nyelvtipológiai kutatás gondolatát veti fel.

1872-ben az Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága elhatározta, hogy újra kiadja a régi nyelvemlékeket. Kezdetben az volt az elképzelés, hogy csak a fontosabb nyelvemlékeket jelentetik meg — a *Bécsi-kódexet* és a *Müncheni-kódexet*. Időközben azonban belátták, hogy ezzel még nem elégítik ki a nyelvtudomány igényeit, így a két kódex kiadása csak kezdet lett egy nagy vállalkozásnak. A sorozat Nyelvemléktár címmel jelent meg 1874 és 1908 között 15 kötetben. A kiadás vezetését a Bizottság Szarvas Gáborra, Budenz Józsefre és Szilády Áronra bízta. A sorozatot Volf György szerkesztette (kivéve a III. és XV. kötetet).

Rezime

150 godina od rođenja Gabora Sarvaša

(Prve godine časopisa „Magyar Nyelvőr“)

Ovaj tekst je u stvari jedan manji odlomak iz monografije Irene Lanc pod naslovom „Szarvas Gábor“, koja je ugledala svetlo dana u izdanju novosadskog NIŠRO „Forum“.

Pošto ukratko konstatuje da je Gabor Sarvaš, istaknuti mađarski jezikoslovac (rođen 1832. u Adi, umro 1895. godine u Budimpešti) prvo izabran za profesora na budimpeštanskoj Velikoj gimnaziji (1869) a potom dopisnog člana Mađarske akademije nauka (1871), autorica skicira uslove pod kojima je ova visoka naučna ustanova Sarvašu poverila pokretanje jednog novog časopisa za jezička istraživanja i negovanje mađarskog jezika, napominjući da je prvi broj nove revije — „Magyar Nyelvőr“ (Cuvar mađarskog jezika) — iz štampe izašao 15. januara 1872. godine.

Dosledno ostvarujući svoja programska načela, formulisana već u 1. broju pod naslovom „Šta hoćemo?“, časopis pod kompetentnom i veštom rukom Gabora Sarvaša vrlo brzo izrasta u autoritativno naučno glasilo i važno žarište duhovnog okupljanja. Na njegovim stranicama dobijaju mesta prilozi ne samo najpoznatijih lingvista odnosno filologa onoga vremena, nego i tekstovi mnogih drugih naučnika i pisaca. Zahvaljujući tome sadržaj časopisa je raznolik, bogat, te stoga i po obliku i po sadržaju odudara od ondašnjih naučnih publikacija.

Otvorenost, objektivnost i živ polemički duh urednika daju poseban pečat „Magyar Nyelvőr“-u razrasta u poprište živih, strasnih diskusija, polemika i sučeljavanja. Interesantni često i duhoviti napisi bivaju i te kako dostupni čitaocima, tako Sarvaš pridobija nove darovite pristalice za stvar mađarskog jezika.

Gabor Sarvaš je vrlo plodan naučnik, stvaralac i autor. Sa svojim člancima iz različitih područja lingvistike prisutan je u časopisu već od prvih brojeva: tako piše o novim rečima, raspravlja o varvarizmima, objašnjava svoje poglede u vezi sa pravopisom, saopštava rezultate svojih istraživanja dijalekata u pojedinim delovima Mađarske, istražuje mađarski jezik u skladu sa programima u različitim oblastima. Tokom vojnih dugogodišnjih istraživanja raščičava granice u pogledu inovacija u jeziku, bori se protiv nemađarskih konvencija, piše, jednom rečju izvrsne etimološke i ortološke članke itd. Usput se, naravno, bavi i drugim pitanjima.

Sarvaševa borba za čistotu mađarskog jezika bila je od početka izložena napadima, na koje je on počeo da reaguje već u brojevima drugog godišta časopisa „Magyar Nyelvőr“, trpeći pri tome i poneki poraz ali odnoseći i ne jednu pobedu.

Sva ona pitanja koja je on postavio u prvim godinama izlaženja časopisa, okupiraju ga i docnije kada im se vraća u toku svog rada. Sarvaševa načela, premda ne celovito formulisana, mogu se okriti u osnovi već u njegovim prvim tekstovima.

Summary

150th Anniversary of Gábor Szarvas

(The First Years of the journal „Magyar Nyelvőr”)

This review is in fact a short excerpt from the monography entitled „Szarvas Gábor” by Irén Lánicz, that is published by NIŠRO „Forum” Novi Sad.

After shortly stating that Gábor Szarvas, outstanding hungarian linguist (born in the year 1832 in Ada, died in the year 1895 in Budapest) first had been promoted for a professor at the Big High School in Budapest (1869), than for a corresponding member of the Hungarian Academy of Science (1871), the author draws the conditions under which this high scientific institution had confided to Mr Szarvas the launching of a new journal for linguistic resurches and for cherishing the hungarian language, mentioning that the first number of the journal „Magyar Nyelvőr” (Guard of the Hungarian Language) had been published the 150th of January 1872.

Consistently accomplishing the principles of his program, formulated in the first number of the journal under the title „What do we want?”, this journal, under the competent and skillfull hand of Gábor Szarvas shortly becomes an authoritative scientific newspaper and an important focus of intellectual gathering. On its pages there is place not only for supplements of the best known linguists or philologists of the time but for essays of other scientists and writers too. Thanks to this fact the contents of this journal was rich in subject and also heterogeneous, so it differs greatly from the scientific journals of the time both in form and in contents.

Frankness, objectivity and a vivid polemic spirit of the editor gave a special feature to the „Magyar Nyelvőr”; it grows out into a scene of passionate discussions and polemics. The Interesting, often witty writings became very popular among readers, so that Szarvas gets new, talented followers for the case of hungarian language.

Gábor Szarvas is a very prolific scientist and a creative author. With his articles from the diverse field of linguistics he is present since the first numbers of the journal appeared: he writes about new words, discusses barbarism, explains his view about correct spelling and orthography, informs about his research done in different parts of Hungary on dialects, explores the usage of the hungarian language according to the programs in different fields. During the time of his long-range project he clarifies the barriers concerning innovations in the language, fights against un-hungarian neologisms, in one word, writes excellent articles on ethymology and orthology, etc. In the meantime he does other things too.

The fight of Gábor Szarvas for the purity of the hungarian language was from the beginning exposed to different attacks on which he started to react in the issues of the second year of the journal „Magyar Nyelvőr”, sometimes he was defeated but not once he was winning victories.

All these questions that he had set out as principles in the first issues of his journal occupied him later on when he returns to them during his work. The principles of Gábor Szarvas, although not compleately formulated can be discovered in his first articles already.

NEMZETKÖZI SZEMLE

Bálint István

AZ OLASZ KOMMUNISTÁK HARMADIK ÚTJA

Most éppen elcsitultak a viták, de mire ezek a sorok megjelennek, esetleg már ismét teljes erővel dúlnak. Az Olasz Kommunista Párt és a Szovjet Kommunista Párt között néha felszínre csapó ellentétek ugyanis — éppúgy mint más körülmények között más formában a vizsály Jugoszláviával 1948-ban — nem valamilyen pillanatnyi vagy éppen személyes jellegű elképzelések közötti eltérés, hanem mélyrenyúló és koncepcióbeli különbség. Lehet taktika, hogy a vitás kérdéseket mennyire élezzik ki, vagy ellenkezőleg, mennyire tompítják, de ez semmit sem változtat azon, hogy megvannak és megmaradnak még jó sokáig. Maga a vita is csak egy vetülete egy sajátos világtörténelmi pillanatnak, eszmei reagálás e sajátos társadalmi helyzetre. Éppen ezért nem is annyira a vita, hanem az olasz kommunisták vélekedése ebben a helyzetben az, ami megérdemli olvasóink figyelmét.

A kihívások

Nyilvánvaló, hogy az olasz kommunisták állásfoglalása nem a vezetőség valamilyen szeszélye, valamelyik pártvezető — mondjuk Berlinguer — által kierőszakolt egyénieskedés, hanem az objektív körülmények és az azokra való szubjektív reagálás együttes terméke. Ezért a legelső kérdés: Melyek azok a kihívások, amelyekre válaszként az olasz kommunistáknak ez az állásfoglalása kialakult? Nem vitás ugyanis, hogy az olasz kommunisták többszörös kihívásra reagáltak: 1) a fejlett ipari társadalom válságára; 2) a kelet-európai országok belső nehézségeire; 3) ebből fakadóan a távlatnélküliség terjedésére és 4) az értelmiség elbizonytalanodására, ami 5) együttes előidézője a legerősebb nyugat-európai kommunista pártokon belül is jelentkező problémáknak. Mielőtt az olasz kommunisták választát ismertetnénk —, már csak megértésük érdekében is — vegyük sorra ezeket a kihívásokat.

1. Most már nem vitás, hogy a kapitalizmus mostani válsága nem olyan átmeneti, rövid lejáratú pangás, mint amilyen az 1929—1933. évi nagy válság letörése óta annyiszor megbontotta a zavartalan fejlődést. A mostani válság ugyanis kétségbevonhatatlanul tanúskodik két dologról. Először, hogy a kapitalizmus által eddig felhasznált módok és eszközök hatástalannak bizonyultak. A kapitalizmus ugyanis a nagy válság után egyrészt az állami beavatkozást, a gazdasági ösztönszerűség tudatos megfékezésének egy sajátos formáját vetette be és ezzel olyan elemekkel gazdagította a társadalmat, amelyek Marx korában elképzelhetetlenek voltak, átvéve olyan elemeket is — az állami beavatkozástól a jólétig és a társadalmi biztonságig sok mindent —, amelyeket a marxizmus klaszszikusai a szocializmustól vártak. Az állam szerepének kibontakoztatásával olyan folyamatokat akadályozott meg, amelyeknek — még Lenin elemzése szerint is — ökvetlenül a szocializmushoz kellett volna vezetniük az emberi társadalmat. Másrészt a fejlődés, a klasszikus ipar és ipari proletariátus háttérbe szorítása felé haladt, előtérbe állítva a népesség mind nagyobb hányadát foglalkoztató úgynevezett terciális szektort. (Olaszországban például az itt foglalkoztatottak százalékaránya 20 évvel ezelőtt 34,3 százalék volt, ma viszont már 48,3 százalék, vagyis majdnem az aktív lakosság fele.)

Most egyrészt az állami beavatkozás tehetetlennek bizonyult az új válsággal szemben, másrészt az elektronika fejlődése, amelyben sokan olyan nagy horderejű változást látnak, mint az ipari forradalom volt, a klasszikus ipar és ipari proletariátus olyan további visszaszorítását követeli meg, amelyre a kapitalizmus már nem képes. Ennek következménye nemcsak az állandó válság, hanem a munkanélküliség mind aggasztóbb növekedése a legfejlettebb nyugat-európai országokban, aminek igazolására íme az adatok: Nagy-Britanniában 1981-ben a munkanélküliség 11,5 százalékos volt, 1982-ben pedig 12,6 százalék. Franciaországban ugyanez idő alatt 8,9-ről 9 százalékra, Olaszországban 9,6 százalékról 11 százalékra, Nyugat-Németországban 6,7 százalékról 7,5 százalékra, az USA-ban pedig 8,9 százalékról 9,25 százalékra növekedett.

A megoldás nyilvánvalóan az lenne, hogy a világközösség most már nemzetközi méretben évenyessítse azokat az intézkedéseket, amelyekkel annak idején egy-egy országon belül 1933 után a kapitalizmus kilábalts válságából. Csakhogy erre a világközösség képtelen, sőt erősödnek azok a kísérletek, amelyek egyrészt a fejlődő országokra akarják hártani a terhek zömét, másrészt a fejlett országok között fokozzák az elzárkózást, a protekcionizmust, a gazdasági érdekek mind kielezettebb harcát. Mindez erősíti a kilátástalanság érzését, amit csak növel annak megérlelődő tudata, hogy a papírdollárokra épült nemzetközi pénzrendszer bármelyik pillanatban összeomolhat, ha a végsőkig eladósodott országok egyike-másika fizetéseképtelenségét jelent be.

2. A kilátástalanság érzését táplálja, hogy a gazdasági nehézségek nem kerültek el a kelet-európai országokat sem. Így aztán a munkásszorgalomban lefojtva már évtizedek óta ott élő és abból táplálkozó családás-

hoz, hogy a szocialista országok sem a gazdasági hatékonyságban, sem a termelésben, sem az életszínvonalban nem érték utol a kapitalista országokat, az az új csalódás társult, hogy ezek a rendszerek sem mentesek a válságoktól. Erről tanúskodik nemcsak az, hogy nem sokkal több elképzelésük van az elektronika és a kibernetika fejlődése által felvetett problémák megoldására, miközben hivatalosan még mindig munkaerőhiányt emlegetnek — ez volt a központi témája a KGST miniszterelnöki szintű tanácsa legutóbbi ülésének —, hanem az is, hogy a válság tüneteiként a KGST-országok ipari termelésének növekedése 1980-ban 2,7 százalékra esett vissza, sőt 1981-ben már csak 1,6 százalék volt. Hasonló tünet, hogy növekszenek a külföldi adósságok — ma már túlszárnyalják a 80 milliárd dollárt.

Még aggasztóbb tünet, hogy ezek a gazdasági nehézségek az igazgatási struktúrák megcsontosodása miatt olyan válságot teremtenek, mint a lengyelországi, amelyet az OKP így minősített: „A kommunisták már nyilvánították és újra megerősítik álláspontjukat, hogy határozottan elítélik a Lengyelországban bekövetkezett puccsot, a letartóztatásokat, a hadbíróságokat, azt, hogy megakadályozzák a politikai, szakszervezeti és társadalmi szervek mindennemű tevékenységét. Ezek az intézkedések — amelyek összeegyeztethetetlenek demokratikus és szocialista eszméinkkel — nem oldhatják meg a lengyel nemzet mélyreható válságát. És nem igazolhatók azzal sem, hogy a szocialista típusú rendszer megmentése miatt váltak szükségessé, hiszen ha a munkásosztály és a nép tiltakozására politikai eszközökkel már nem tudnak választ adni és katonai eszközök-höz folyamodnak, az már azt jelenti, hogy magára a szocializmusra mérnek csapást.”

3. és 4. Mindennek következménye a távlatnélküliség terjedése. Ennek a számos elemből összetevődő tényezőnek egyetlen összetevőjéről sem készült elmélyültebb elemzés, pedig itt nem ennek vagy annak a társadalomnak a létéről, hanem az emberiség egzisztenciális kérdéseiről van szó. Még aránylag eléggé ismert az az elemzés, mely szerint az ifjúság a hatvanas évek vége drámai megmozdulásainak — az 1968/1969. évi politikai tüntetések és a látszólag menekülés ellenére is a világ befolyására szánt hippy, beatnik stb. mozgalmak — kudarca után az anarchia, a terrorizmus felé fordult, amit viszont a teljes apátia egészített ki. Napjainkban mintha ismét változna az ifjúság hangulata és az eddigi ketősség helyett mindinkább felülkerekedne a hagyományos politikával való szembefordulás. Egyrészt abban a formában, hogy erősödnek a hagyományos politikai életen kívül eső mozgalmak — a környezetvédők, a nőmozgalom, a békemozgalom, amely megszabadult attól a tehertételtől, hogy a másik tömb, a Szovjetunió támogatásával volt azonosítható —, másrészt mind több jele van a hagyományos politikával való szembefordulásnak. A legutóbbi olasz választásokon például az új fiatal szavazók már nem a KP szavazótáborát erősítették, hanem a szavazástól tartózkodók és azok számát, akik a szavazócédulára azt írták: „Egyformák vagytok mindannyian, csaltok és hazudtok”; öt-hat év alatt felére

csökkent, mindössze 65 000-re apadt az Olasz Kommunista Ifjúsági Szövetség taglétszáma stb. Közben a társadalommal való teljes szembefordulás lényegét sem szabad elhanyagolni: 20 év alatt Olaszországban 32 százalékkal nőtt a gyilkosságok és 47 százalékkal a közrend elleni bűncselekmények száma, 20 évvel ezelőtt úgyszólván egyetlen kábítószer-élvező sem volt, most viszont három év alatt a nyilvántartott kábítószer-élvezők száma 5200-ról több mint 100 000-re nőtt stb.

Emellett még senki sem elemezte, milyen következményekkel jár, hogy minden második munkanélküli fiatal, aki még sohasem volt munkában és számuk csak növekszik. Vagy azt a kapitalizmushoz fűződő problémát, hogy a kapitalizmus szétzúzta saját ideálját, a szabad vállalkozást, hiszen a szabad foglalkozásúak száma lemorzsolódik — Olaszországban a foglalkoztatottak százalékaránya a 20 évvel ezelőtti 59,4 százalékról 71,6 százalékra ugrott — közben sem a kapitalizmus, sem a szocializmus még nem adott új ideált, ami hozzávetőlegesen olyan vonzóerő lehetne. Vagy ott vannak az emberiség egzisztenciális problémái: (1.) az a munka, amelyet az ember ilyen vagy olyan kényszerből, de mindeddig vállalt, teljesen elvesztette vonzóerejét, gyengült az eddigi kényszerítő körülményeknek az emberek lelkivilágára gyakorolt hatása, így a munka mind gyűlöltebb és ellenszenvesebb lesz; (2.) az emberiség semmit sem tudott kitalálni a szabad idő kitöltésére; (3.) a társadalom lendülete csökkent az elöregedéssel — az olaszok átlagos életkora a férfiaknál 72,8, a nőknél 75 év — és a nyugdíjasok számának növekedésével: ma 100 olaszra 18 nyugdíjas jut, tehát minden ötödik olasz nyugdíjas; (4.) még a pazarló — minél nagyobb fogyasztásra berendezkedő — társadalom válságával kapcsolatban is alig születtek elméletek, a többi kérdéssel kapcsolatban viszont az emberiség úgyszólván koncepció nélkül van.

5. Ez az általános válság teremt nehézségeket a nyugat-európai kommunista pártokon belül is. Ez vezet a Francia Kommunista Párt szavatvesztéséhez éppúgy, mint a Spanyol Kommunista Párt tagsága egyharmadának elvesztéséhez és a pártot megrázkódtató belső harcokhoz.

A válaszok

Az Olasz Kommunista Párt azzal vonta magára a világ, elsősorban a nemzetközi munkásmozgalom figyelmét, hogy legátfogóbb és leggondosabb kidolgozott koncepciót kínált fel a napjainkban jelentkező kérdések megválaszolására. Kiindulópontja az a történelmi tapasztalat, hogy a 30-as évek nagy válságának légkörében még a pusztá képtelenségnek tűnő fasizmus is hatalomra tudott jutni, mert a többi erőnél világosabb koncepciót tudott felkínálni, azzal reális erőket tudott megmozgatni, a fanatikus hívők csoportját tudta létrehozni és a megfélemlítésnek meg a fanatizálásnak a kombinálásával tömegeket tudott mozgósítani, sőt a parlamenti játékszabályok segítségével kormányra tudott jutni. A kérdés: hogyan lehet az, hogy a faji tisztaságnak teljesen abszurd elképze-

lése nagyobb sikert ért el, mint a társadalom átalakításának koncepciója? A tanulság: a kilátástalanság térhódítása közepette a jelenlegi helyzet már ma is melegágya a terrorizmusnak, holnapra pedig az elvakultság hasonló szüleményét hozhatja létre, ha a haladó erők nem tudják felkínálni a maguk koncepcióját és ehhez nem tudják megnyerni a tömegeket. Ezért tekinti a párt elsődleges feladatának a baloldal olyan koncepciójának kimunkálását és a körültekintő munkálkodást azon, hogy hozzá megszerezze a tömegek támogatását. A koncepciónak csak néhány elemét tudjuk itt vázlatosan ismertetni: a szocializmusért vívott harc mai nemzetközi helyzetének elméletét (a harmadik út néven emlegetett elképzelést) és ezen elmélet gyakorlatba való átültetésének nyugat-európai gyakorlatát és konkrét olaszországi koncepcióját.

A nemzetközi elmélet. A munkásmozgalom szociáldemokrata szakasza nem múlt el nyomtalanul, a szocializmus felé haladás világfolyamatában. Nemcsak a munkásmozgalom erős szervezeteit hozta létre és tette a társadalom lényeges erőivé, hanem olyan új elemeket is vitt a kapitalizmusba, amely számos lényeges vonatkozásban megváltoztatta és átalakította a Marx—Engels által elemzett társadalmat, megvalósított számos olyan vívmányt, amelyet a marxizmus klasszikusai az új társadalomtól vártak, főleg pedig megteremtette azt a demokráciát, amely a továbbhaladás lehetőségét megadja. A szociáldemokrácia azonban eljutott a lehetőségek végső határáig. Az októberi forradalomra, majd egy sereg más országban a szocializmus diadalára volt szükség, hogy a szocializmus felé haladás új lendületet kapjon. „Az októberi forradalom — szögezte le az OKP állásfoglalása — megdöntötte a kapitalizmus és az imperializmus megtámadhatatlannak hit uralmát, hozzájárult a kommunista pártok létrejöttéhez az egész világon, ösztönzést adott a gazdasági és politikai emancipációért vívott harcnak, elősegítette a forradalmi, felszabadító és függetlenségi harcok kialakítását Afrika, Ázsia és Latin-Amerika korábban gyarmati sorsban élt népei körében.”

Az ebben a lendületben rejlő lehetőségek is kimerültek azonban, mert — az OKP megfogalmazásában — „Egy meghatározott szocializmus-koncepció, az államhatalmi szervezet és a társadalmi kapcsolatrendszer túlhaladottá vált. A Szovjetunióban elfogadott s a kelet-európai országokra is átvitt »modell« megismételhetetlen, elfogadhatatlan a szocializmus s a demokrácia, továbbá a termelőeszközök tulajdon formái és társadalmi ellenőrzése, valamint a közhatalom demokratikus szervezeti formái közötti mindennemű elkülönítés.” Ebben az új helyzetben „a szocializmus előrehaladása a jelenlegi szakaszban egyre nyilvánvalóbb módon hagyatkozik a fejlett kapitalista országokban, elsősorban a nyugat-európai országokban kialakult eszmékre, demokratikus és szocialista vívmányokra, és azokra a haladó és szocialista ihletésű sikeres tapasztalatokra, amelyekre — eredeti úton haladva — a harmadik világ országai tesznek szert. Új ösztönzést, új távlatokat adni a szocializmusért folytatott küzdelemnek Nyugat-Európában, elengedhetetlenül fontos ahhoz, hogy világviszonylatban megnyissuk a szocializmus új szakaszát és hoz-

zárjuk a kelet-európai társadalmak demokratikus megújításához”. Ezeknek az erőknek az elsődleges feladata, hogy választ adjanak napjaink alapvető problémájára: „a kapitalizmus jelenlegi válsága — azokkal a következményekkel, amelyeknek terhét a néptömegekre hárítja és azokkal a veszélyekkel, amelyeket a béke és a demokrácia számára jelent — minden eddigénél inkább megköveteli, hogy az európai munkásmozgalom valamennyi erője meginduljon a szocializmus felé vezető úton”.

A nyugat-európai gyakorlat. Paradox helyzet, hogy a Francia KP akkor került kormányra, amikor az utóbbi évek mélypontjára jutott. Ez a paradoxon azonban szerves része kormányra kerülésének. Objektíve azért, mert a pártnak az elnökválasztásokon, majd a parlamenti választásokon való visszaesésében benne van választói egy részének meggyőződése, hogy fontosabb diadalra segíteni Mitterrand-t és a szocialistákat, mint megtartani a KP hagyományosan 20 százalékos szavazótáborát, tehát a párt visszaesésében szerepet kapott a szocialisták győzelmének esélye és fordítva, ezeket az esélyeket növelte a párt szavazótáborának megapadása. Szubjektíve: a meggyengült KP-t könnyebben választják szövetségesül, egyrészt azért, mert így könnyebb megnyugtatni a külső aggodalmakat és könnyebb leszerelni azok nyomását, másrészt a régi viták hatása alatt álló pártvezetők belső ellenállása is csökken, ha egy gyengébb szövetségesről, nem pedig a dolgokba lényegesebben beleszólható társról van szó.

Az FKP paradox helyzete azonban csak része egy általános nyugat-európai helyzetnek: a legerősebb nyugat-európai kommunista pártok éppen akkor küszködnek nagy nehézségekkel, amikor egész Dél-Európa a baloldal hatalomra jutásának korszakába lépett — Franciaországban és Görögországban már kormányra kerültek a szocialisták, és mire ezek a sorok megjelennek, minden valószínűség szerint Spanyolországban is diadalmaskodnak. Ez a baloldali előretörés ugyanúgy a gazdasági helyzet terméke, mint előzőleg az a konzervatív hullám volt, amely több évtizedes kormányzás után ellenzékbe kényszerítette a svéd szociáldemokratákat, kormányra segítette a brit konzervatívokat, győzelemre vitte Reagan amerikai elnököt. A választók esélyt akarnak adni egy másfajta koncepciónak, mert minden jobb, mint annak a kételynek az elhatalmasodása, hogy semmit sem lehet tenni a helyzet javítására. Ez viszont pozitív és negatív értelemben egyaránt esélyt jelent a baloldal számára. A pozitív esély: a kormányra kerülés lehetővé teszi a baloldalnak, hogy olyan reformokat hajtson végre, amelyek túlnőnek a parlamenti rendszerben szokásos kormányváltáson. És a negatív esély: tragikus következményekkel járhat, ha a baloldal nem tudja kihasználni ezt a lehetőséget, vagy éppen csatlóást okoz a tömegeknek.

Ezért mondta ki az OKP, hogy az európai baloldal legfontosabb feladata elősegíteni a nyugat-európai szocialisták kormányra kerülését és utána sikerre vinni elképzeléseiket. Ennek érdekében állította előtérbe a nyugat-európai baloldal összefogását, már akkor, amikor javában folyt

a vita a francia szocialisták és kommunisták között, és a szocialistákkal való kapcsolat szorosabbra fűzése érdekében még azt is kockáztatta, hogy elhidegül a viszony az OKP meg addig legfontosabb eurokommunista szövetségese, az FKP között. Később pedig az eurobaloldal elképzelése hivatalosan is az addigi eurokommunista koncepció helyébe lépett.

Az olaszországi koncepció. Az OKP politikájában az eseménynek kijáró figyelem nélkül lényeges fordulat következett be: feladták a történelmi kompromisszum koncepcióját és helyette megfogalmazták a demokratikus alternatíva koncepcióját. Mint ismeretes, a történelmi kompromisszum elképzelése bírta rá az OKP-t a hagyományos ellenzéki magatartás megváltoztatására és arra, hogy a kormányba való bevonás megtagadása ellenére kívülről támogassa a kereszténydemokrata kormányokat. Ennek lényege, hogy a társadalom megváltoztatásához nem elegendő a lakosság akár 51 százalékának meggyerése sem, hanem sokkal átfogóbb társadalmi összefogásra van szükség, sokkal nagyobb tömegeket kell megnyerni, s ennek érdekében kompromisszumra kell lépni a többi társadalmi erővel. E koncepció feladását azonban az OKP kettős csalódása előzte meg. Egyrészt az a csalódás, hogy a többi erővel való kompromisszum közelebb visz a társadalmi átalakuláshoz — kiderült ugyanis, hogy az OKP a kormánytöbbség külső tagjaként sem tudja befolyásolni az ország politikáját. Másrészt az a csalódás, amelyet az okozott, hogy a kereszténydemokrata kormányok támogatása a párt szavazatainak megcsappanásával járt. Mindezt kiegészítette annak a tudatnak a megérlelődése, hogy a Kereszténydemokrata Párt annyira részévé vált a rothadásnak indult hatalmi struktúrának, hogy képtelen bármilyen társadalmi átalakulásra, vagyis nem lehet része a jövődő összefogásnak sem.

A történelmi kompromisszum örökébe lépő demokratikus alternatíva koncepciónak a lényege pedig Berlinguer megfogalmazásában: „Bebizonyosodott ugyanis — kimondtuk ezt akkor is, most is megismételjük —, hogy a Kereszténydemokrata Párt, illetve a kommunistaellenes előítéleteket kikényszerítő vagy elfogadó pártok képtelenek az állam erkölcsi szanálásának és megújulásának az élére állni.” Gyakorlatilag ez azt jelenti, hogy a kereszténydemokrata kormány támogatása és a kereszténydemokrata pártvezetőséggel való alkudozás helyébe a széles körű népi összefogás lép, amelynek túl kell jutnia a szűk parlamenti kereteken, a Kereszténydemokrata Párt által befolyásolt tömegekre is számítva olyan nagy társadalmi és politikai összefogást próbál kialakítani, amely a mostani hatalom helyébe léphet és új irányt adhat a társadalom fejlődésének, felgyorsíthatja a szocializmus felé haladást. Ez a koncepció tehát egyaránt felöleli a többi politikai pártnak a kereszténydemokraták elleni szövetkezését, a harcot olyan parlamenti szövetség lehetőségének megteremtéséért, amely a kereszténydemokratákat ellenzékbe kényszeríthetné és a parlamenten kívüli harcok számtalan formáját, amelyek azt eredményezhetik, hogy nem a pártszövetségek, a pártvezetőségek, hanem a tömegek adják meg azt az erőt, amely a szocializmus felé viheti az or-

szágot. Tehát nem a kormánykoalíció összetételének megváltozása, vagy a kommunisták mindenáron kormányra kerülése a lényeg, hanem a tömegmozgalom, amelynek aztán lesz ereje a neki megfelelő kormány megteremtésére is.

Ennek a koncepciónak a három eleme — a harmadik út elmélete, az eurobaloldal és a demokratikus alternatíva elképzelése — együttesen adja az olasz kommunisták stratégiáját és taktikáját, amely szerint egyrészt a nyugat-európai baloldalnak kötelessége felkínálni olyan megoldást, amely előreviheti az emberi társadalmat, mivel különben más hajtóerők hiányában a társadalom eddigi fennállásának legsúlyosabb válságába jut; másrészt a fenti kötelezettség teljesítésére a fejlett nyugati országok munkásosztályának és tömegeinek meg is van a lehetősége, mivel érettsége az erősödő elégedetlenséggel párosul. Csak arra van szükség, hogy a kommunisták megszabaduljanak minden dogmatizmustól és előítélettől, össze tudjanak fogni a többi haladó erővel, ebben az átfogó keretben megtalálják elképzeléseik érvényesítésének módját, rényleg a többséget tudják megnyerni és ezt a többséget tudják mozgósítani. A konkrét helyzet nagyon megnehezíti az olasz kommunisták dolgát, de csak az a párt maradhat tényleges erő és haladhat el biztonságban az örökös ellenzékiiségre berendezkedő szektásság szkülájára és az elvszerűtlen párt-szövetségek kharübdiszé között, amely úgyszólván napról-napra eleget tud tenni ennek a nehéz feladatnak.

A korlátok

Amikor ezek a sorok íródtak, mintha szélcsend lenne külpolitikai és belpolitikai téren egyaránt az olasz kommunisták elképzeléseivel kapcsolatban. Külső vonatkozásban mintha elcsitult volna — és csak néha adná jelét — a Szovjet KP és az Olasz KP közötti vita, belső vonatkozásban pedig nem növekedtek — ha ugyan nem csökkentek — az OKP esélyei a kormányra kerülésre, és ez a körülmény már önmagában is elegendő e koncepció bizonyos korlátainak felszínre kerüléséhez.

A nemzetközi vita lecsitulásában több más körülmény mellett szerepet játszott az is, hogy az olasz kommunisták maguk is tudatára ébredtek koncepciójuk egy fogyatékoságának, tudniillik annak a hétköznapi bölcseségnek, hogy „a kibicnek semmi sem drága”, vagy inkább annak a marxista igazságnak, hogy semmilyen „nagy ész” nem pótolhatja a konkrét társadalmi és történelmi körülményeket. Konkrét esetben ez azt jelenti, hogy az OKP nem követheti el azt a hibát, amely évtizedekig a Szovjet KP privilégiuma volt. Márpedig az a paradox helyzet, hogy az SZKP-nak kellett védelmébe venni egy-egy ország kommunistáinak az önálló helyzetfelmérésre való jogát, arra utalt, hogy az OKP — nyilvánvalóan elsősorban a belpolitikai szempontok nyomása alatt — elfeledkezett az alapvető dologról: senki sem szabhatja meg kívülről egy-

egy ország kommunistáinak, hogy mit hogyan lássanak, mit hogyan íté-
ljenek meg és hogy az adott helyzetben mit tegyenek. Az elvtársi eszme-
cserére, sőt figyelmeztetésre joga van mindenkinek, de vannak dolgok,
amelyekkel kapcsolatban az OKP-nak sincs joga beleszólni mások
ügyeibe. A vita elcsitulása azt mutatja, hogy az OKP megtanulja: hol a
nagyon is kényes határ az elvtársi bírálat és a beleszólás között.

A belpolitikai vonatkozás vizsgálatánál pedig semmiképpen sem mel-
lőzhetjük, hogy ezzel a koncepcióval az OKP nem jutott közelebb elkép-
zeléseinek megvalósításához. Amióta tudjuk, hogy nem a Nap kering a
Föld körül, egy elmélet helyességének vagy valótlanágának mércéje nem
lehet az, hogy mindenki másképp látja. Mivel azonban az eurokommun-
nizmus kiindulópontja az a kérdés volt: honnan van az, hogy a kom-
munisták helyes elmélete nem nyeri meg a fejlett országok lakosságának
nagy többségét és azóta is kommunista őszinteséggel bírkóznak ezzel a
kérdéssel, keresve a többség megnyerésének, mozgósításának módját:
maga az a puszta tény, hogy az óhajtott többség még mindig nincs meg,
önmagában elég hajtóerő a koncepció állandó kritikai felülvizsgálására.
Így az olasz kommunisták is tudatában vannak koncepciójuk egy korlát-
jának, amellyel már legutóbbi kongresszusukon megpróbálták felvenni a
harcot, de mindeddig nem sok sikerrel.

Történelmileg nézve a koncepció korlátja abból adódik, hogy a többi
társadalmi erő — még a legtermészetesebb szövetséges, a Szocialista Párt
sem hajlandó együttműködni a KP-val, ez tehát hiába hirdeti meg a
szövetkezés bármilyen koncepcióját, ha a többiek visszautasítása miatt
ahhoz nem talál szövetségeseket. Társadalmilag nézve pedig mind több
jele van annak, hogy Olaszországban a hatalmat titokzatos erők befo-
lyásolják, sőt mindinkább gyakorolják, s ezért az OKP részéről néha
naivitásnak tűnik a parlamenti játékszabályokba vetett túlzott hit, még
inkább annak teljes hiánya, hogy kialakítsa a hatalom és az esetleges szö-
vetségesek parlamenten kívüli befolyásolásának mechanizmusát. A párt
szempontjából nézve pedig a legutóbbi kongresszuson úgy vetődött fel,
hogy az OKP ki van téve a pártcsúcsok szövetkezéséből, a parlamenti
harcok túlzott előtérbe állításából és ezzel a pártszervezetek konkrét te-
vékenysége háttérbe szorításából eredő veszélyeknek. Mindennek ellenére
a nagy haladó összefogás koncepciója az OKP-nál még mindig túlzottan
parlamenti — választási és pártszövetségi — elképzelés és csak kevésbé
épül bele a munkásosztály és a néptömegek közvetlen szerepe, a párt
mindennapos tevékenysége a tömegek érdekeinek érvényesítésében, még
mindig inkább a pártvezetőség politikája, mint a marxista—leninista mó-
don értelmezett élcapatnak a gyakorlati ténykedése.

*

Az Olasz Kommunista Pártot az tette Nyugat-Európa legerősebb kom-
munista pártjává, hogy állandóan képesnek bizonyult koncepciójának fi-
nomítására, a gyakorlat kikényszerítette alkalmazkodásra. Ezért elkép-

zelése a társadalom átalakításáról állandóan tökéletesedett, s így az adott történelmi helyzet is újabb tökéletesítést kényszerít majd ki. Éppen elképzeléseinek érettsége és az állandó továbbfejlődésre való készsége és képessége teszi vonzóvá magatartását a nemzetközi kommunista mozgalom valamennyi pártja előtt.

Mendrei Ernő

BAGDAD HELYETT DELHIBEN

AZ EL NEM KÖTELEZETT MOZGALOM EGYSÉGÉNEK MEGŐRZÉSE

A mai nemzetközi helyzet valóban sok aggodalomra ad okot. Válságok Nyugaton, válságok Keleten, súlyos összetűzések és fegyveres konfliktusok vagy intervenciók Észak-Írországtól Salvadorig, Afganisztántól Kambodzsáig, újabb zavargások Lengyelországban, még egy izraeli agresszió és vérontás a Közel-Keleten, váltakozó hadiszerencséivel folytatódó háború Irak és Irán között és így tovább. Ha mindehhez még hozzáadjuk, hogy a nagyhatalmak közötti fegyverkezési hajszája tovább fokozódik, egyidejűleg a fejlődő országok gazdasági helyzetének állandó rosszabbodásával, amelyeknek adósságai már elérik a 600 milliárd dollárt, akkor láthatjuk, hogy a nagyhatalmi hegemonián és érdekövezeten, illetve tömbmegosztottságon alapuló nemzetközi politikai és gazdasági viszonyok egész rendszerének mély válságával állunk szemben, amely elsősorban a kisebb országok függetlenségét és biztonságát veszélyezteti, de lényegében kikezdte a nagyhatalmak egymás közti kapcsolatait is.

Megtorpant a sokat emlegetett détenté, az enyhülés folyamata, mert túlságosan a nagyhatalmi érdekek és erőpolitika funkciójában állt és nem tudott igazán egyetemessé válni. Igaz, a nagyhatalmak közötti viszony rendezése és párbeszéd fenntartása az első számú előfeltétele az enyhülésnek és a világbékiének, de mint bebizonyosodott, a détenté nem érheti el teljes célját, ha csupán a tömbök közötti egyezkedés és dominancia eszközüül és paravánjául szolgál és ha tartalmi és földrajzi dimenziói szűk keretek között maradnak. A détenté sorsa végeredményben a nemzetközi viszonyok egészének alakulásától függ, mert elképzelhetetlen az enyhülés tartóssága a világ egy részében vagy egy kontinensen, ha más pontjain folytatódnak, sőt sokasodnak a válságok, illetve továbbra is fennmaradnak a politikai és gazdasági egyenlőtlenség és alárendeltség megnyilvánulásai.

Számos államférfi véleménye szerint a nemzetközi helyzet a második világháború óta talán még egyszer sem volt ennyire feszült és összetett, mint napjainkban. A világméretű gazdasági válság mindinkább elmé-

lyül, a helyi válságok és háborúk száma pedig olyannyira szaporodik, hogy a megfigyelőben önkéntelenül is a singapore-i külügyminiszternek az el nem kötelezett országok néhány évvel ezelőtt Belgrádban megtartott miniszteri értekezletén elhangzott és nagy visszhangra talált beszédét idézi fel, amelyben egy helyütt drámai hangon így kiáltott fel: — Barátaim, a harmadik világháború már megkezdődött. Csak ezt a háborút a nagyhatalmak nem közvetlenül, hanem rajtunk „gyalogosaik” útján vívják egymással.

Nézeteltérések és viszályok

A kiutat a jelenlegi válságból a legszélesebb nemzetközi keretekben kellene keresni, minden ország bevonásával az egyenrangú tárgyalások mechanizmusába. A megromlott nemzetközi viszonyok között az elnemkötelezettség politikája az egyetlen alternatíva a válságok áthidalására és a problémák igazságos rendezésére. Az elnemkötelezettség mozgalma azonban, amelytől a világ elvárja, hogy tevékenységével enyhítse a nemzetközi feszültséget, nem kis nehézségekkel találta magát szemben, amelyek több tagállamok közötti konfliktust, sőt nyílt háborút idéztek elő.

Sokan úgy vélik, hogy az el nem kötelezettek soraiiban felmerülő nehézségek és viszályok csak tükrözik a mai rendkívül bonyolult és súlyos nemzetközi viszonyokat, de nem kevesebben állítják, hogy a világhelyzet nagyfokú megromlásába „belesegítettek” az el nem kötelezett országok is tétlenségükkel, tétovázásukkal és viszályaik megoldatlanságával. Az egyik és a másik tézis is érvekkel bizonyítható. Az elnemkötelezettség mozgalma a nemzetközi élet középpontjában áll, tehát ki van téve viszonyai és folyamatai hatásának, annál is inkább, mert különböző fejlettségi fokú, társadalmi rendszerű, ideológiai elkötelezettségű, kulturális és történelmi hagyatékkal rendelkező szuverén országokról van szó, amelyek a mai világ politikai, gazdasági és hatalmi gócpontjaitól is különböző függőségi viszonyban állnak.

Ilyen feltételekben elkerülhetetlenek az egymás közti különbségek, amelyek a sajátos érdekekből, az egyes kérdések és jelenségek, sőt sokszor az egész mozgalom helyének és szerepének eltérő megítéléséből adódnak. Ezek a különbségek természetesnek is mondhatók a független országok közötti demokratikus viszonyokban és párbeszédben, mert az elnemkötelezettség mozgalma soha nem is törekedett talmi irányított vagy kierőszakolt, monolit egységre az egyes kérdésekkel kapcsolatos uniformizált álláspontok alapján.

Más jellegűek azonban azok a különbségek, amelyek konfliktus jelleget öltik, sőt fegyveres összetűzésekbe csapnak át, mert egyes tagállamok éppen egymás közti viszonyukban — önös, szűk, nemzeti érdekekből kiindulva — szegik meg az elnemkötelezettség alapelveit. Ezek a konfliktusok csorbítják az egész mozgalom tekintélyét, gyengítik erejét és akcióképességét, s ha elhúzódnak, még nagyobb kárt okoznak a közvet-

lenül szemben álló országoknak és az egész mozgalomnak is. Elég ha csak néhány ilyen konfliktusra emlékeztetünk, mint a Kambodzsa elleni vietnami agresszió, az etióp—szomáliai háború, a Líbia és Egyiptom, illetve Líbia és Csád közötti viszály vagy Nyugat-Szahara problémája, és végül a már említett és két éve tartó szerencsétlen közép-keleti háború Irak és Irán között, amely egy ideig kérdéssé tette az el nem kötelezett országok hetedik csúcsertekezletének megtartását és az egész mozgalom egységét is komoly próbára tette.

Szerencsétlen és értelmetlen háború

Mint ismeretes, az el nem kötelezett országok állam- és kormányfői 1979. évi havannai találkozójukon úgy döntöttek, hogy a hetedik csúcsertekezletet 1982 első felében, Bagdadban tartják meg. Ez a döntés akkor egyöntetű támogatásra talált Iraknak az arab világban kivívott tekintélye és az egész el nem kötelezett mozgalomban betöltött aktív szerepe miatt. Irak nagy ambíciókkal és tetemes anyagi és emberi források aktivizálásával látott hozzá a felelősségteljes feladathoz, a hetedik csúcstalálkozó műszaki és politikai előkészületeihez.

Időközben azonban 1980 őszen fegyveres konfliktus robbant ki Irak és közvetlen szomszédja, Irán között. Nincs szándékunkban ezúttal részletesebben elemezni e szerencsétlen és mindkét fél részéről óriási anyagi kárt és emberáldozatot követelő háború okait, amelynek háttérében évszázadokra visszanyúló történelmi ellentétek, rendezetlen területi kérdések, az iszlám siita és szunnita ágazatának összeférhetelensége és nem utolsósorban Irak és Irán vezető egyéniségei, Szaddam Husszein és Khomeini főpap személyes konfliktusa és gyűlölete áll.

Az iraki—iráni háborúnak kezdettől fogva szélesebb körű nemzetközi dimenziói is voltak, kirobbanásában és alakulásában nem kis szerepet játszottak a külső tényezők, még pontosabban fogalmazva: a nagyhatalmi stratégiai, politikai és gazdasági érdekek. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió is „csendesén felzárkóztak” a szemben álló felek mögött, ha ugyan nem voltak ott már a kezdet kezdetén is.

A két ország fegyveres összetűzésének negatív hatását az egész el nem kötelezett mozgalom megérezte. Teljes igazolást nyertek Tito elnöknek a havannai csúcsertekezleten elhangzott szavai: „Nem szabad egy pillanatra sem szem elől téveszteniünk, hogy minden összetűzés az el nem kötelezett országok között utat nyit a külső beavatkozáshoz. Ezek a konfliktusok megnehezítik az új, demokratikus nemzetközi viszonyok építésére tett erőfeszítéseinket, s nemcsak a közvetlenül érdekelt országokat érintik. Ezért az el nem kötelezett országoknak kötelességük, hogy alkalmas módon, megfelelő mechanizmus útján segítséget nyújtsanak, mielőtt a viszályok összetűzésekbe csapnának át. Ha pedig ez bekövetkezik, gyors megoldást kell találni — békés eszközökkel.”

Az el nem kötelezett mozgalom nem volt közömbös az iraki—iráni

háború iránt. A tavaly februárban megtartott delhi miniszteri értekezlet nehéz és hosszú vita után, de határozottan kimondta, hogy „egyetlen ország sem idegeníthet vagy foglalhat el területeket erőszak alkalmazásával.” Ez más szóval azt jelenti, hogy Iraknak az 1975-ben aláírt, de végre nem hajtott algíri egyezményből eredő szuverén jogait nem lehet azonosítani azzal a módszerrel, amelyet ezen jogainak érvényesítésére választott, mint ahogy az el nem kötelezett országok szerint megengedhetlen a „forradalom exportálása” is, amely viszont az iráni indítékok mögött bújik meg.

Az el nem kötelezett országok nagy többsége, köztük Jugoszlávia is, hivatalos nyilatkozatokban és más politikai-diplomáciai eszközök révén többszörösen kifejtették elvszerű álláspontjukat az iraki—iráni háború káros és messzemenő következményeiről és apelláltak a konfliktus beosztetésére. A mozgalom történetében először az el nem kötelezett országok egy külön íbékeltető-jószolgálati bizottságot hoztak létre — Kuba, Zambia, India és a PFSZ részvételével —, hogy hozzájáruljanak a viszály békés úton való rendezéséhez.

Azonos céllal alakított hasonló bizottságot az Afrikai Egységsszervezet és az Iszlám Konferencia is. Ezek a kezdeményezések azonban nem sok eredményt hoztak és a bagdadi csúcsértekezlet hivatalosan kitűzött időpontjának közeledtével fokozatosan nőtt az el nem kötelezett országok aggodalma, de kételye is, hogy a háborút befejezik vagy legalább „felüggesztik” az értekezlet idejére, és hogy a csúcstalálkozót zavartalanul és az eredményes kimeneteléhez szükséges teljes létszámmal és megfelelő szinten lehet megtartani.

Magas fokú felelősségtudat

Az el nem kötelezettek, szinte öt perccel éjfél előtt, felismerve a mozgalomra leselkedő veszélyeket, hosszú habozás és kulisszák mögött folyó nehéz diplomáciai tárgyalások után, erőt vettek magukon és a világ színe elé léptek elhatározásukkal: a hetedik csúcsértekezletet fél évvel elhalasztják és Bagdad helyett Delhiben tartják meg. Az iraki kormány augusztus végi hivatalos bejelentésével, hogy a mozgalom egységének megőrzése érdekében lemond a hetedik csúcsértekezlet vendéglátói tisztjéről és javasolja helyének meg idejének felülvizsgálását, megkönnyítette az el nem kötelezettek határozathozatalaikor sokat emlegetett konszenzus, azaz egyetértés elérését.

Méltányolni kell Iraknak ezt a lemondását, hisz a bagdadi kormány rendkívüli erőfeszítéseket tett és tetemes anyagi eszközöket fordított a „summit” megszervezésére, amely szinte már a küszöbön állt. Ezzel a diplomatikus gesztusával — még ha azt a háborús állapot és a tagállamok egy részének az értekezlet zavartalan lebonyolítása feletti aggodalma és bizalmatlansága is kényszerítette ki — Irak kiköszörülheti azt a csorbát, amely politikai tekintélyén esett az Iránnal kezdett értelmet-

len fegyveres összetűzés miatt. Irak rugalmas magatartása és bölcs húzása lehetővé teszi, hogy a középkeleti háború befejezése után — logikus hely- és időcserével — esetleg a következő, 1985-ben tartandó, nyolcadik csúcstalálkozó vendéglátója legyen.

Nem kisebb elismerés illeti Indiát, a mozgalom egyik alapító tagját sem, mert a kényes és nehéz helyzetben az elnemkötelezettség politikájában betöltött pótolhatatlan szerepével és nagy tekintélyével összhangban viselkedett és cselekedett. Delhinek nem volt könnyű vállalnia a rendkívüli körülményekben „előkerített” házigazda feladatát, annál inkább, mert India normális procedúrában már korábban „megpályázta” a következő, nyolcadik csúcstalálkozó vendéglátói tisztjét.

Egy olyan nagy nemzetközi találkozó, mint a ma már százfőnyi mozgalom csúcsertekezletének rövid idő alatt történő megszervezése, műszaki és anyagi szempontból sem egyszerű feladat, különösen ha tudjuk, hogy ez év őszén Delhiben rendezték meg a Brit Nemzetközösség értekezletét és az Ázsiai Játékokat is. Nem beszélve a vendéglátó ország felelős politikai feladatáról, hogy — valamennyi résztvevő ország sajátos szempontjait, érdekeit és észrevételeit szem előtt tartva — kidolgozza a csúcstalálkozó olyan platformját, illetve dokumentumtervezetét, amely szavatolja a maximálisan elérhető véleményegységet és akcióképességet a mozgalom eredeti elveivel és demokratikus hagyományaival összhangban.

A procedurális, de újabb nézeteltérések magvát magában hordó dilemmát, hogy a formális döntést a csúcsertekezlet elhalasztásáról és helyének megváltoztatásáról az állam- és kormányfők megbízásából összeülő külügyminiszterek Irak javaslatára Bagdadban vagy a koordinátor Kuba fővárosában, Havannában hozzák-e meg, sikerült úgy áthidalni, hogy a mozgalom elnöklője, Fidel Castro kubai miniszterelnök az el nem kötelezett országok államfőihez intézett személyes üzeneteiben egyszerűen „közzétette” a hetedik csúcsertekezlet Delhibe való „átköltöztetéséről” megszületett egyetértést, amit azután az idei ENSZ-Közgyűlésen résztvevő külügyminiszterek még egyszer megerősíthettek. Ily módon a több hónapos bizonytalanság az el nem kötelezett országok hetedik csúcsertekezletének helyével és időpontjával kapcsolatban végre szerencsés kimenetelhez jutott.

Hogy az el nem kötelezett mozgalom áthidalja nehéz válságát — amely természetesen még nem oldódik meg csupán a csúcstalálkozó át-helyezésével és elhalasztásával — nagy hozzájárulását adta a mozgalom másik alapítója, Jugoszlávia is. Diplomáciánk már hónapok óta „teljes gőzzel” dolgozik, mégha ennek a tevékenységnek egy része — mint a szövetségi külügyi titkár mondta egyik tévéinterjújában — nem is egészen ismeretes a nyilvánosság előtt. Részt vesznek ebben a szerteágazó külpolitikai tevékenységben hazánk legfelelősebb vezetői, így az államelnökség elnöke és tagjai is. Ugyancsak javában dolgozik a hetedik csúcsertekezletre való előkészületeket koordináló bizottság is, amely első ülését még május elején, éppen Tito elnök halála második évfordulójának

napján tartotta. Szimbólumot érezhettünk ebben a tényben és annak bizonyítékát is, hogy „Tito műve tartós ihletője és útmutatója az új és igazságosabb világviszonyokért folytatott harcunknak.”

A hetedik csúcsertekezlet feladatai

A ma már majd száz országot egyesítő mozgalom óriási többségének meglegedésére tehát a hetedik csúcsertekezletet március elején, Delhi-ben rendezik meg. Ezzel a most már formálisan is szentesített döntéssel a mozgalom súlyos tehertételtől szabadult meg a nemzetközi viszonyok egy nehéz és komor időszakában, amikor minden eddiginél nagyobb szükség van az el nem kötelezett országok egyöntetű fellépésére, erkölcsi befolyására és összehangolt akcióira, a kedvezőtlen folyamatok feltartóztatására. Általános az a meggyőződés, hogy az értekezlet esetleges hosszabb időre való elnapolása nagy kárt és bizonytalanságot okozott volna az egész mozgalomnak, de a nemzetközi közösség egészének is. A hetedik csúcsertekezletre nemcsak az el nem kötelezetteknek, hanem az egész világnak szüksége van, több szempontból is.

Ma, amikor a világ felett — akárcsak két évtizeddel ezelőtt a mozgalom szervezett tevékenységének kezdetekor — ott lebeg az újabb hidegháború és a nukleáris katasztrófa veszélye, az el nem kötelezetteknek, mint tekintélyes, demokratikus és haladó világpolitikai tényezőnek, az enyhülés romjain át is utat kell mutatniuk a tartós béke, bizalom és biztonság, az egyenrangúbb és igazságosabb nemzetközi viszonyok megteremtése felé.

A másik feladat, amely a delhi summit előtt áll, hogy konkrét javaslatokkal járuljon hozzá az olyan nemzetközi válságok áthidalásához és megoldásához, mint a gyűlékony közel-keleti helyzet, Afganisztán és Kambodzsa lappangó problémája, a gyarmaturalom és a fajüldözés felszámolása Dél-Afrikában, Nyugat-Szahara jövője, a közép-amerikai országok függetlenségének megszilárdítása stb. Külön erőfeszítésre lesz szükség az el nem kötelezett országok között jelentkező és már említett viszályok békés rendezéséhez, mert ezek a konfliktusok csökkentik a mozgalom szolidaritását, egységét és cselekvőképességét, tehát egészében megnehezítik a nemzetközi viszonyok demokratizálásáért és megváltoztatásáért folytatott harcot.

A delhi csúcsertekezleten kétségtelenül sok szó esik majd arról is, hogyan lehetne megakadályozni a világgazdasági viszonyok további romlását és előmozdítani az oly sokat emlegetett új nemzetközi gazdasági rend megteremtését. Noha ez még mindig hosszú folyamatnak és távoli célnak tűnik, az el nem kötelezett országok máris sokat tettek az ENSZ mozgósításában a fejlődő országok problémáinak megoldására. Két rendkívüli közgyűlésen sikerült kidolgozni azt az akcióprogramot, amelynek eredményeként végre elkezdődhetnek a fejlődő és fejlett országok kö-

zötti érdemleges globális tárgyalások a világgazdasági viszonyok megváltoztatásáról.

Hasonlóan új és friss impulzusokra van szükség a leszerelés területén is, ahol a fegyverkezés tényleges korlátozása helyett a tárgyalások még mindig az erőegyensúly különböző értelmezése és az ellenőrzés témája körül folynak, s ahol két rendkívüli ENSZ-ülésszak sem sokat változtatott a nagyok szemléletében és gyakorlati magatartásán. Mégis biztató, hogy a fejlett országokban is erősödnek azok a társadalmi erők, amelyek mindjobban hallatják hangjukat a leszerelés ügyében. Az el nem kötelezett országoknak messzemenő támogatást kell nyújtaniuk ezeknek a tömegmozgalmaknak, amelyek jelentős erkölcsi hajtóerőt jelenthetnek a tényleges és teljes leszerelés megkezdésének sürgetésében.

Napjainkban a nemzetközi helyzet általános megromlása mellett szemtanúi vagyunk a nemzetközi érintkezés, a tárgyalások és általában a nemzetközi szervezetek válságának is, ami alól az ENSZ sem kivétel. Az el nem kötelezett országoknak, amelyek a világszervezet majd kétharmadát képezik, létérdeke, hogy akciót kezdjenek a nemzetközi intézmények és tárgyalások újjáélesztésére hogy egy olyan tekintélyes testület, mint az Egyesült Nemzetek Szervezete zavartalanul és hatékonyabban, a nagyhatalmak kevesebb előjoga és önkénye nélkül végezhesse alapvető funkcióját: a béke és biztonság megőrzését és az együttműködés előmozdítását. Ilyen szempontból igen jelentős szerep jut az el nem kötelezett országoknak, az európai biztonsági és együttműködési értekezletnek a két nagyhatalom rivalizálása miatt szinte teljesen megbénult munkája folytatásában is.

A delhi csúcsertekezletnek ismételten meg kell erősítenie az elnemkötelezettség mozgalma és politikájának alapelveit, amelyeket még két évtizeddel ezelőtt Belgrádban fektettek le és amelyek minden módosítási vagy átirányítási kísérlet ellenére kiállták az idő próbáját és a mai összetett és válságoktól terhes nemzetközi helyzetben is a legbiztosabb útmutatói az elnemkötelezettség mozgalma és politikája számára, ha továbbra is a világpolitika jelentős tényezője, a nemzetközi viszonyok változtatásának és demokratizálásának eszmei letéteményese és gyakorlati hordozója akar maradni.

SZIMPOZION

Vékony László

A PALEOPATOLÓGIAI TÁRSASÁG IV. EURÓPAI KONGRESSZUSA

MIDDELBURG/ANTWERPEN, 1982. SZEPT. 15—19.

Ez év szeptemberében Middelburgban és Antwerpenben tartották meg a világ Paleopatológiai Társaságának IV. európai kongresszusát. Mielőtt részletesebben kitérnénk a kongresszus ismertetésére, néhány szót szólnunk kell a társaság keletkezésének körülményeiről és arról, hogy valtképpen mi a paleopatológia. A paleopatológia fiatal tudományág. Az elnevezés görög eredetű. Először Shufeldt használta 1892-ben. Az őállatok, az ősemler és a történelmi újkor kezdetéig élt ember betegségeivel foglalkozó tudomány. A szó maga a görög palaeos és pathos szó összetételéből keletkezett, ami értelemszerűen történelmi ikóntant, kórbonctant jelent. Az első hivatalosan jegyzett művelője e tudományágnak Philippe-Charles Schmerling (1791—1836) holland patológus volt, aki 1833—34-ben jelentette meg az első paleopatológiai tanulmányt. Gyűjteménye ma a riége-i egyetemen található, Belgiumban.

A paleopatológia atyjának tulajdonképpen Rudolf Virchow tekinthető, aki a múlt század nagynevű kórbononoka és antropológusa volt egy személyben. Felhívta a figyelmet arra, hogy a neander-völgyi ember legjellegzetesebb bélyegeit a barlangi élet következtében keletkezett torzító köszvény idézte elő, s ezek kóros elváltozások, nem pedig normális variációk. Virchow fellépésének hatására szinte új kutatási terület nyílt meg az orvosantropológusok előtt. Egymás után kezdtek el tanulmányozni az ősemleri csontokon észlelhető különböző sérüléseket, kóros elváltozásokat, betegségyomokat. Szerepet játszott a történelmi kórbonctani kutatások megindításában a trepanáció, azaz a koponyalékelés problémájának előtérbe nyomulása is. Az első rendszeresebb paleopatológiai munkának Le Baron 1881-ben megjelentetett 118 oldalas tanulmánya tekinthető. Az úttörő munkát Egyiptomban végezték Elliot Smith, Lucas és Ruffer. Ezt követte Hrdlička munkája perui koponyákon, Moodie radiológiai vizsgálatai perui és egyiptomi múmiákon. Az új vizsgálati módszerek alkalmazása kitűnő eredményeket hozott, érthetőbbé tette az

egyres betegségek fejlődését, kialakulását, elmúlását a történelem folyamán.

A világ Paleopatológiai Társágának megalakulási körülményeivel nem foglalkozhatunk bővebben, meghaladná kereteinket. 1973-ban alakult az Egyesült Államokban Aidan Cockburn paleopatológus elnöklétével, akinek halála után felesége Eve Cockburn vette át az elnöki és szervezői tiszteket. A Társaság az Egyesült Államokban évente tart kongresszust. Az első európai kongresszust Londonban tartották 1976-ban, ezt követte 1978-ban a II. kongresszus Torinóban, majd a III. Cannesban 1980-ban. A IV. Európai kongresszust Middelburgban tartották meg, Hollandiában, és Antwerpenben, Belgiumban 1982. szeptember 16—19. között. A kongresszust két holland és egy belga tagból álló triumvirátus szervezte: az Utrechti Patológiai Intézet professzora Gerhard Henveld, a szintén holland Rutger Perizonius, aki az Utrechti Biológiai Intézetben dolgozik. A harmadik szervező, Paul Janssens belga patológus, sajnos, súlyos szív műtéten esett át, így nem vehetett részt a kongresszuson. Az ülészakot Gerhard Henveld és Eve Cockburn, az elnöknő nyitotta meg, több mint hetven résztvevő előtt. Nyolc poszter került bemutatásra és harminckét előadás hangzott el európai és világhírű tudósok tollából. A kongresszuson részt vettek régészek, orvosok, fogorvosok, antropológusok, biológusok. Ez is azt mutatja, hogy olyan fejlődőben lévő határtudományról van szó, amelynek műveléséhez a szakma szeretetén kívül külön lelkesedés és elkötelezettség szükséges.

A szervezésről annyit mondhatunk, hogy kifogástalan volt. Minden percnyi pontossággal időzítve indult. Az előadások a következő témák szerint voltak csoportosítva: Népeségpatológia (gyűjtemények), népeségpatológia (specifikus betegségek), népeségpatológia (specifikus népeségek), fogászati patológia, elmélet, Amerika, Ausztrália paleopatológiája, speciális esetek, az ókori Egyiptom és / vagy múmiák, parazitológia, leprakutatás és vegyes címszavak alatt szerepeltek az előadók. A szünetekben a résztvevők ellenőrizhették tudásukat. A kongresszusi terem előterében 24 kiállított kivételes érdekességű eset csontanyaga felett medíthatott az érdeklődő Albent Narrath utrechti és heidelbergi sebészprofesszor (1864—1924) saját eseteinek gyűjteményéből, amely ma az Utrechti Egyetemen található. A kongresszus végén az eredeti, helyes diagnózisok szerepeltek a csontok alatt. Hadd ne szóljunk arról, hogy nálunk még a közelmúltban is, mint helyfoglaló kolonctól igyekeztek megszabadulni a szakemberek a csontanyagtól. Itt kell megemlítenünk, hogy érdekes lenne csontkiállítások megrendezése is, amelyhez anyag bőven található, a régészek jóvoltából. Nemcsak a múlt emberének betegségeivel ismerkedhetnénk meg, hisz nagyon sok elváltozás ma is előfordul, jelen van. De térjünk vissza a kongresszushoz.

Az első nap délutánján a Városházán a város polgármestere és a város vezetősége tartott fogadást a kongresszus résztvevőinek tiszteletére. Este a programot ünnepi kongresszusi vacsora zárta. A második nap záróakkordjaként, mint a Holland Királyi Tudományos Társaság vendé-

gei a helyi múzeumot és apátságot tekintettük meg. A harmadik napon a „Nonnius” Orvostörténeti Társaság vendégeiként részt vettünk a 37. Antwerpeni Egészségügyi Napokon. Kulturális programként a Rubens ház és a Plantin-Moretus nyomda, múzeum és könyvtár megtekintése szerepelt. Ez utóbbi őse annak az Elsevier-kiadónak, amely ma világszerte ismert szakkiadványairól.

Az előadások rövidített összegezését minden résztvevő megkapta a kongresszus kezdetén. Minden elhangzott cikk október 31-ig kerül leadásra, amelyek önálló könyv formájában még ez évben napvilágot látnak. A kongresszus szeptember 19-én zárult, anélkül, hogy eldőlt volna, hol lesz a következő megtartva. Mint jelölt számításba jött Dánia és az NSZK.

A kongresszusi anyag teljes bemutatására nem vállalkozhatunk, így csak a legérdekesebbeket fogjuk kiragadni, illetve azokat, amelyekből körülményeinkhez képest levonhatjuk a tanulságot. Egyike mindjárt a legérdekesebbeknek a megnyitó előadás. Bennike, P. L. tartotta Dániából, Szervezési módszerek és eredmények a Dán paleopatológiai projektumból. 5000 évet felölelő időszakból (mezolitikum, neolitikum, bronzkor, vaskor és viking kor) 1500 egyed csontvázáinak módszeres feldolgozása komputerrel. A munka célja az elváltozások alakulása a történelem folyamán, nem és életkor szerinti megoszlásban. A szerző kiemelten vizsgálta a tuberculosis és a rheumatoid arthritis (reumás ízületi gyulladás) jelentkezését, alakulását.

Hasonló jellegű volt Waltermann, R. munkája az NSZK-ból, aki a Rajna-mente paleopatológiai anyagát tette vizsgálat tárgyává. Összefoglaló, áttekinthető jellegű volt Costandse-Westermann T. S. és Newell, R. R. előadása, akik Nyugat-Európa mezolitikus leleteinek traumáival, sérüléseivel foglalkoztak. Birkett, D. A. Angliából az osteochondritis dissecans (térdízületi porc gyulladás) előfordulásáról, a betegség diagnózisának kritériumairól értekezett. Rogers, J. M. Bristolból a Forrestiére (a gerincoszlop elcsontosodó megbetegedése) betegség vizsgálatával foglalkozott, természetesen régészeti csontanyagot véve figyelembe. A kongresszus egyik legérdekesebb anyagát Reverte, J. M. professzor ismertette Madridból, aki Tiermes lelőhely arevacos (spanyol őslakosság) római, vizigót, keresztény leleteiből a paleopatológiai elváltozások színpompás tűzijátékát mutatta be a rendelkezésre álló rövid tizenöt perc alatt.

Csak néhány szóban emlékezünk meg azokról a munkákról, amelyek a történeti ember lábának, lábboltozatának fejlődésével, a lúdtalp lassú kialakulásával, egyiptomi koponyák fogbetegségeivel, állatcsontok deformitásaival, kóros elváltozásaival, a középkori Amszterdam és Utrecht bélfertőzéseivel, mineralizált emberi koprolitban talált bélparaziták előfordulásával foglalkoztak.

Tanulságos volt Fulcheri, E. genovai patológus előadása, amelyben megpróbálta elhatárolni a paleopatológiai és a nem patológiai, post mortem (halál utáni) elváltozásokat régészeti csontleleteken. Kuriózum volt Griletto R. torinói professzor diasorozata az Oman szultánátusról

és az ott feltárt spina bifida (nyitott gerinccsatorna) esetekről. Szintén Torinóból, Rabino-Massa professzornő egyiptomi múmián látható post partum (szülés utáni) méhkifordulást dolgozott fel. A múmia mellett megtalálták az újszülött csontvázát is. Érdekessége az esetnek, hogy ez a legelső tudományosan bizonyított előfordulása, A világhírű Huizinga J. professzor Utrechtből egy afrikai törpe különleges esetét mutatta be és demonstrálta az eredeti csontvázat.

A paleopatológiában az anyag, ami rendelkezésre áll, kétféle lehet, az egyik a csont, a másik a múmia. Külön témaként szerepelt a múmia-kutatás. Leek, F. Manchesterből Kheopsz fáraó idejéből származó csontvázakat és múmiákat dolgozott fel. Strouhal, E. prágai múmiaszakértő a csehszlovák múmiakutatási program vezetőjeként Egyiptomban, Abusirban, az V. dinasztia masztabáiban feltárt maradványokról értekezett. Leggyakrabban osteophytosis, (csonttaraj képződés) arthritis, gyulladások fordultak elő. A foghiányokból, parodontosisból következtetni lehet a táplálkozási nehézségekre. Drusini, D. A. pádovai antropológusnő 42 múmia feltárási körülményeit és állapotát ismertette.

Előadást hallhattunk skorbut előfordulásáról a XVII. században a Spitzbergákon, elcsontosodott izületekről Angliában, patológiai elváltozásokról Culhuacán településéről, Mexikóból. Megismerkedhettünk a prekolumbián Peru csontleleteinek és múmiáinak elemzésével. Részletesebben érdemes foglalkoznunk Ingrid Kühl munkájával. Ez a hamvasztásos temetkezési szokásokkal, a hamvasztás során fennmaradt csontmaradványokkal foglalkozott. Ez azért is érdekes, mert Vajdaságban is találhatóak bronz és vaskori hamvasztásos temetőik. Itt meg kell ismerkednünk a Harris-Wells-féle vonalak fogalmával. Ezek a vonalak transzverzális szklerotikus zónák a hosszú csontokon, amelyek fellelhetőek a hamvasztott csontdarabokon is. Ezek éppúgy, illetve hasonlóan, mint a fánál az évgyűrűk, jelzik, hogy milyen behatások érték az egyedet élete folyamán. Más-más a vonalak szélessége és száma a két különböző nemnél, megfigyelhető életkor és táplálkozás szerinti megoszlásuk is. Helyszűke miatt nem térhetünk ki e téma bővebb taglalására, elegendő, annyit megjegyeznünk, hogy a Vajdaságban feltárt hamvasztásos temetőket is érdemes lenne ilyen jellegű vizsgálatoknak alávetni

Lengyel Imre, a paleoszerológia világhírű művelője Fiziológiai és patológiai folyamatok interferálása a biológiai kormeghatározásban a halál pillanatában címmel arra hívta fel a figyelmet, hogy nem elégséges csak a makroszkópos, vagy csak a biokémiai életkor meghatározás, komplex vizsgálati módszerekre van szükség ahhoz, hogy hozzávetőlegesen pontos életkort állapítsunk meg.

E beszámoló megírása közben ért a megdöbbentő hír, hogy a kongresszus egyik résztvevője, A. T. Sandison, glasgowi patológus tragikus hirtelenséggel, a kongresszus befejezése után egy nappal szállodai szobájában elhunyt. Vasárnap délelőtt még elnökölt a kongresszuson, hétfőn meghalt.

Az utóbbi időben egyre gyakrabban alkalmazzák kongresszusokon a

poszter bemutatást. Több előnye van, mint az előadásnak. Jobban el lehet gondolkodni rajta, időnként visszatérhet hozzá az ember, a képek, táblázatok is tovább szemlélhetők. Ilyen formát választottunk mi is dr. Marcsik Antónia adjunktusnővel, a Szegedi József Attila Tudományegyetem Antropológiai Intézetének munkatársnőjével, a topolyai avar kori anyag feldolgozásához. Négy táblán mutattuk be az anyagot, általános bevezető, fejlődési rendellenességek, specifikus gyulladások és tumorok szerint csoportosítva. A posztert táblázatok, tárkép, makroszkópos fényképfelvételek és röntgenfelvételek illusztrálták. A tartalmi ismertetés későbbi cikk tárgyát képezi.

A poszterek csoportjából figyelmet érdemel G. T. Haneveld utrechti patológus professzor munkája Schmerlingről, az első paleopatológusról, Schultz és szerzőtársainak, elektronmikroszkópos vizsgálatait bemutató képsorozata hosszúcsontokról, Tetelpan településről Mexikóból, a Stark és Brooks szerzőpár munkája Nevada völgyének prehisztorikus paleopatológiai elváltozásairól.

Mielőtt összegezném a kongresszus tapasztalatait, ezúton mondok köszönetet Topolya községnek, hogy jelentős anyagi hozzájárulásával lehetővé tette számomra a részvételt e világszínvonalú összejövetelen. Itt kel! elmondanom azt is, hogy a topolyai anyag külön hozzámnőtt, itt vettem részt az első ásatásaimon, egyetemi éveim alatt, tehát, úgymond a feltárástól a mosásig, majd a makroszkópos adatfelvételezésig együtt élek e 220 holt avarral és szarmatával.

Elmondhatjuk: tartalmas és adatdús kongresszus volt, mivel számtalan műhelytitkot el lehetett lesni, módszert megtanulni. Mint már többször említettük, nem egy vonatkozásban nálunk is alkalmazható módszerekről van szó, amelyekhez jórészt csak idő, akarat és kitartás kell. Mindez azonban a régészek együttműködése és segítségével nem kivitelezhető. Mivel olyan tudományágról van szó, amely hazánkban szinte teljesen ismeretlen, program és következetes módszertan felállítása szükséges, amely további cikkek tárgyát képezné. Ugyanígy a topolyai anyag teljes feldolgozása és megjelentetése is, hiszen az a paradox helyzet állt elő, hogy Európa tud róla, nálunk viszont egy-két beavatotton kívül szinte senki. Reméljük, ezt a jeget sikerül megtörni és e kivételes érdekességű és jelentőségű munkát kiszélesíteni mind területileg, mind pedig módszer-tanilag.

Czékus Géza

A JUGOSZLÁV BIOLÓGUSOK VI. KONGRESSZUSA

A Jugoszláv Biológiai Társaságok Uniójának VIII. és IX. közgyűlésén született meg a döntés, hogy a jugoszláv biológusok VI. kongresszusát tartományunkban tartsák meg. A kongresszus így Újvidéken zajlott le 1982. IX. 7—11-ig.

A szervező bizottság feladata az volt, hogy összegyűjtse a tudományos kutatások eredményeit, hogy megjelölje a fejlődés irányvonalát, és hogy áttekintést adjon az eddigi vívmányokról. Kivánatos volt az is, hogy most, a biológiai forradalom idején, meghatározzák a biológiai tudományok további fejlődési irányát a XX. század végéig.

Röviden ismertetem a kongresszus munkáját, a teljesség igénye nélkül. Teszem ezt azért, mert a szervező bizottsághoz több mint 340 tudományos dolgozat összefoglalója futott be, amit ilyen terjedelemben lehetetlen feldolgozni.

Minden résztvevő kézhez kapta a kongresszus programját, az összefoglalókat tartalmazó könyvet, dr. G. Nonveiller két munkáját: *Az entomológia mai helyzete Jugoszláviában* és a *Jugoszlávia flórája és faunája* címűeket.

Két formában folyt a munka: plenáris üléseken és szekciókban. A szekciók a következők voltak: tengeri ökoszisztéma, édesvízi ökoszisztéma, szárazföldi ökoszisztéma, flóra és vegetáció, természet- és környezetvédelem, növényökológia, a növények élettana és biokémiája, az állatok élettana és biokémiája, örökléstan és antropológia, sugárbiológia, mikrobiológia, oktatás. A beszámolókat a szerzők tartották, kép-, dia- és élő anyag bemutatásával. Hat-hét beszámoló elhangzása után, a megmaradt időtől függően, kb. fél óra vita folyt. A megnyitón jelen volt szinte minden vezető biológusunk, többek között: M. Janković, G. Nonveiller, B. Šajinović, S. Borojević, Mikes M., B. Garovnikov, J. Blaženčić, M. Gajić, B. Tatić, I. Trinajstić, M. Dizdarević, M. Žderić, Z. Tomić, R. Sarić, S. Glumac, Z. Gavrilović, V. Palanački, K. S. Sotirov, J. Šapkarov, S. Jelaska.

Az ünnepélyes megnyitóra hetedikén tíz órakor került sor. Slobodan Glumac, a szervező bizottság elnöke mondott beszédet a biológia gazdasági és egyéb jelentőségéről, majd megemlékezett azokról a kutatókról, akik már nem lehettek jelen... A plenáris ülés első előadását N. Tucić tartotta *Darwin és a modern evolúciós elmélet* címmel. Röviden összefoglalta a darwinizmus lényegét, majd kitért Darwin hibáira és a modern evolúciós elmélet néhány alapvető kérdésére. M. Janković a kutatómunka helyzetéről és jövőjéről beszélt. Előadása nagy port vert fel, egyesek támadták felületessége miatt, mások pedig pártját fogták, mert eddig senki sem végzett hasonló feladatot, s így úttörő munkája tökéletesebb nem is lehetett. A nap legérdekesebb beszámolóját M. Žderić tartotta a biológiai nevelés helyzetéről és jövőjéről. Míg más országokban többé-kevésbé hasonló óraszámmal tanítják a biológiát, nálunk ez nemcsak osztályonként, de köztársaságonként is különböző, s nem is csak az óraszám, hanem még a program is. Pl. ha valaki a VII. osztályt Pancsován fejezi be és átköltözik Belgrádba, embertant egyáltalán nem tanul, mert Szerbiában azt korábban tanítják.

A következő napon G. Nonveiller beszélt a rovar kutatás jövőjéről, majd S. Jelaska ismertette a szövetkultúra tenyésztésben elért eddigi eredményeket és ennek a szaporodási módnak a gazdasági jelentőségét. Befejezésül M. Schara és munkatársai kutatási eredményeit hallottuk a biológiai hártványon történő molekula-kölcsönhatásokról. Az utolsó este tartották meg a záróülést, s ekkor fogadták el a kongresszus határozatait is.

Tengeri ökoszisztémák. Ebből a témakörből 17 beszámolót ismertettek Szó esett több faj viselkedéséről, gazdaságosabb tenyésztéséről, a tenger életközösségeiről és védelmükről, a lebegő életformát élő szervezetek függőleges elrendezéséről. B. Gamulin és A. Span elmondták, hogy az Adriai-tenger, habár a Földközi-tenger része, mégis némileg különbözik tőle, mert endemikus és boreális fajokat is tartalmaz, amelyek az Adrián kívül máshol nem élnek. Az Adria a Földközi-tenger legtisztább része, elsősorban a kedvező vízáramlatoknak köszönhetőleg, de mivel félig zárt, így az északi, sekélyebb partvidékre nagy gondot kell fordítani, hogy megóvjuk a szennyeződéstől.

Édesvízi ökoszisztémák. 47 beszámolóval képviseltették magukat, hazánk minden tájáról voltak kutatók. A kopácsi, kovini rét állatvilágának és egyes félégcsoportjának elterjedése mellett több vízminőségi vizsgálatról, egyes planktonokról számoltak be a felszólalók, de beszéltek különböző élősködőkről is. T. Mitić és D. Gjorgonska táptalajon nevelt fitoplanktonokról szólt, amelyek kísérleti állatok táplálékául szolgálhatnak.

Mivel a legtöbb dolgozat igen specifikus volt, ezért nem tértek ki külön-külön rájuk.

Szárazföldi ökoszisztémák. R. Jovančević Bijelo Poljeről a méhek és az érdeslevelűek közti kapcsolatot tanulmányozta. A leglátogatottabb fajok a következők: orvosi tüdőfű, fekete nadálytő, kék atracél, terjekő és magas kigyószisz. Megállapította, hogy azok a növények, amelyek ebbe

a családba tartoznak, összesen 210 napig virágoznak, ezért a méhek nagyon kedvelik őket, nektárt és pollent gyűjtenek róluk. Mikuska I. a kopácsi rétről beszélt. Ez ugyanis a költöző madarak pihenőhelye, s 1908 óta kb. 270 gyűrűt gyűjtöttek be. Legtöbbjük hazai, de előfordul afrikai és ázsiai is. Összesen 40 madárfajt sikerült így azonosítani. Hám I. kitűnő diákkal szemléltette a kis kormoránok előfordulását Banatska Palanka környékén. Hogy számuk gyarapodott, az azzal magyarázható, hogy az al-dunai tározó kedvező feltételeket teremtett számukra. Pelle I. Zrenjaninból több éves megfigyeléseiről számolt be. Vizsgálati alánya a bajszos cinege volt. Sušić a fakókeselyűket, a Kvarnerói szigetsopont lakóit mutatta be. Sajnos, ezekkel a ragadozókkal sem igen foglalkoztak eddig az ornitológusok. Kitűnő diafelvételek tették emlékezetesebbé előadását. Hulló I. a Szabadka—horgosi homokvidék madárvilágába adott bepillantást. Az ő munkája volt az első ilyen jellegű erről a területről. Összesen 133 fajt figyelt meg, ebből 59 fészkel itt, 22-ről csak feltételezik. 38 faj költözés közben tartózkodott itt, míg 14 itt telet. Mikes M. a hörcsögpopulációkat vizsgálta meg. Megállapította, hogy számuk növekvőben van, mert kitűnően alkalmazkodtak a megművelt területek nyújtotta lehetőségekhez, de természetes ellenségük is kevés van. Habijan V. a földikutya előfordulásáról számolt be. A deliblati homokvidéken él, de csak ott, ahol tipikus sztyeppet talál. Az erdősítés következtében élethelye egyre szűkül. Érdekes témát dolgozott föl I. Savić és D. Kataranovski. Ők Belgrád egy részének patkányállományát vizsgálták. Megállapításuk alapján a fiatal patkányok első nemzedéke már februárban jelentkezik, de legtömegesebbek június és július folyamán, októbertől már az idősebb egyedek dominálnak. Z. Mitić és munkatársai a kostolaci hőerőmű hamuját analizálták. A hamu nemcsak ökológiai tényezői alapján, hanem élővilága alapján is a futóhomokhoz hasonlít. Ugyanis hasonló életközösség alakul ki rajta, mint a futóhomokon.

Természet- és környezetvédelem. A Szerbiai Köztársasági Természetvédelmi Intézet munkatársai (Panić, Simonov) arról számoltak be, hogy 1981-ig Szerbia SZK területén 65 szigorú rezervátum létesült, összesen 4121,43 hektár területen, főleg erdő. Z. Mikulić a Vörös könyvről szól. Mint ismeretes, így nevezik azoknak a növényeknek és állatoknak a listáját, amelyek kivesztek vagy kiveszőfélben vannak. Tavaly nálunk is hozzáfogtak a ritka és veszélyeztetett fajok összeírásához, hogy minél hatásosabban megvédjük őket. A névsorba bekerülnek a relikta és endemikus fajok is, pl. az omorilka, a havasi gyopár, tiszafa, a ritka ragadozó madarak, a barlangi göte stb. K. Borojević beszámolójának összefoglalója: a környezet szennyeződését a különböző növényfajok is tükrözik. B. Šajinović a vajdasági ritka növényfajokról szól, amelyeket süngősen hatékony védelem alá kell helyezni. Ezek a bánati bazsarózsa, a báránypirosító, a tavaszi ikikerics, a macskagyölkér, a leánykökörccsin stb. B. Garovnikov szerint a ritka fajok védelme részben úgy is megoldható, hogy fokozni kell a mesterséges szaporulatot. H. Velagić az állati ürülék újrafelhasználásáról beszélt. Boszniában több helyen is kí-

sérleteznek, mert, mint ismeretes, az ürületet mint tápanyagot, mint proteinforrást és mint biogáz alapanyagot lehet hasznosítani. Az egyetemisták természetvédelmi oktatásáról szólt D. Mišković. Sajnos, nem fordítottunk rá elég gondot, habár több tantárgy keretében is beszélnek róla.

Flóra és vegetáció. Ezzel a témával foglalkozott a legtöbb munka. Hazánk területén 54 eddig ismeretlen fajt írtak le a szerzők. Több olyan munka volt, amelyben új lokalitásról számoltak be. B. Butorac a vajdasági ritka növényekről szólt, O. Ivković pedig a behurcolt fajokról Szerémség területén. Rendkívül élvezetes előadást tartott R. Lakušić Sarajevóból, az omorika elterjedéséről a Stolica hegység egyes vidékein. Érdemes megemlíteni még Berényi J. beszámolóját is, amelyben a dísz-tökök rendszerezését dolgozta fel. R. Milić az epifita zuzmók előfordulását kutatta Belgrád egyes részein. E sorok írója Palics növényvilágát ismertette a hallgatókkal. Azokról a növényekről tett említést, amelyek a kiszáritott tómedret népesítették be a szanálás idején.

Növényökológia. Többen is foglalkoztak a növények termőhelytől függő morfológiai-anatómiai változásaival. J. Dimitrijević és R. Popović a levelek vízellátását és vízleadását vizsgálták a pázsitfűveknél és egyes eredeti közösségekben. Lj. Grupce és munkatársai a holt szerves anyag bomlásának gyorsaságát vizsgálták. Megállapították, hogy nedves időben gyorsabban, míg a nyári hónapokban sokkal lassabban bomlik le az avar. Évente 34,44%-a bomlik föl az organikus anyagoknak, tehát aránylag kis mennyisége. Ezért hatalmas tömeg fölhalmozódik (a tölgyfaerdőben 14,5 t/ha is).

A növények élettana és biokémiája. Szó volt többek között a növények visszaserző képességéről, ásványi só tartalmáról, az avar szervezetlen-anyag tartalmáról. Đ. Bošnjak pedig arról számolt be, hogy milyen összefüggés van a talaj nedvességtartalma és a szója biomasszája és termése között. Grupce és munkatársai a tölgyesek avarjának lebomlását és újrafelhasználását vizsgálták. Megállapították, hogy a lehullott levelek szervezetlen anyag tartalmának kb. 1/3-át a következő évben megint képesek fölhasználni a növények.

Az állatok élettana és biokémiája. Elsősorban az endokrin mirigyek szerepéről, a hormonhiány következményeiről hallottunk, de szó esett a kutya meniscusának morfo-hisztológiai jellegzetességeiről, az éhezés következményeiről és az interferon hatásáról is. Ez utóbbiról J. Škrk és munkatársai tájékoztattak bennünket.

Örökléstan és antropológia. Az antropológia tárgyköréből mindössze öt beszámoló hangzott el. Z. Gavrilović mondott rövid bevezetőt, a humán biológia hazai történelmét vázolta. Elmondta, hogy a biológiának ez az ága 1959 után lendült fel, ugyanis ekkor alakult meg a Jugoszláv Antropológiai Társaság. Habár Zágrábban minden évben megnyílik az antropológiai iskola, a hazai kutatómunka kb. 10 évet késik más országokhoz képest. Egy beszámoló foglalkozik a testmagasság-testsúly kérdéssel. A méréseket a banyalukai és a tuzlai orvostanhallgató-

kon végezték. A nemi ciklust ketten analizálták: S. Tokin az újvidéki középiskolásokon, R. Radojević pedig tartományi viszonylatban világitotta meg a problémát. Mindkét esetben észrevehető, hogy gyakrabban jelentkeznek az első havi vérzés nyáron és télen, és ritkábban tavasszal és ősszel. S. Marković az ikerszülések évszakos változásaival foglalkozott. Megállapította, hogy a Belgrádban született 520 ikerpár közül 10,1% márciusban, vagyis tavasszal született. A többi beszámoló genetikai tárgyú. Helyszűke miatt nem ismertetem őket részletesen, csak néhány címet emelek ki. J. Nikoliš és munkatársai: A génállomány többlete és a fenotípus megváltozása; K. Borojević és S. Šesek: A mutagén tényezők hatása a búza 20. nemzedékére; D. Petrovska és munkatársai: A trifluralin herbicid citogenetikus hatása; M. Micić és M. Kosanović: A galamb spermatozoidjeinek.

Sugarbiológia. Mindössze néhány intézet képviseltette magát. Két téma: A sugarazott baktériumok elpusztulása, Neutronszugárzás.

Mikrobiológia. A mikrobiológusok kutatási területe is igen változatos: ismertették néhány vízi ökoszisztéma mikroflóráját, szó volt a kukorica és a napraforgó gombás megbetegedéseiről és a csiperkegomba micélium termesztéséről is. Ez azért is említésre méltó, mert a micéliumot külföldről hozzuk be.

Oktatás. Ebből a témakörből csak néhány beszámolót juttattak el a szervező bizottsághoz, de ezek aktuális problémákat, eredeti megfigyeléseket tartalmaztak. K. S. Sotirov a biológiatanítás reformjáról beszélt. Véleménye szerint a biológiatanítást matematizálni kellene, a folyamatokat logikus összefüggésekbe kellene hozni, a programozott oktatásért szállt síkra. A másik munka szerzője, K. Paunović szerint a tanulókat jobban kellene aktivizálni, több önálló munkát végeztetni velük. Ezek a tanulók alaposabb tudásúak lennének, mint azok, akik csak a tanár előadását hallgatják. V. Pavičić a film használatáról szólt. Véleménye szerint a film mindig kitűnő taneszköz, de főleg a dinamikus folyamatok szemléltetéséhez nyújt kitűnő segítséget.

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

A SZERENCSÉTLÉN TUDAT VERGŐDÉSE ÉS FOGÓDZÓI

Lukács György levelezése 1902—1917. Magvető, Budapest, 1981.

A „szerencsétlen tudat” mint kategória az egyik Lukács-tanítvány, Heller Ágnes fogalomkészletében fordul elő, s azokra az alkati előfeltételekre vonatkozik, melyek sajtáságos pesszimizmusra predesztinálnak egyes művészeket és gondolkodókat, mint például Kierkegaard-t. Noha a fiatal Lukács szellemileg rendkívül sok irányban tájékozódott, nem kétséges, hogy élethelyzete és gondolkodása az említett dán filozófushoz áll legközelebb. Nem pusztán azért, mert ismert esszéjében nagy érzékenységgel nyúlt a pap problémavilágához, hanem azért is, minthogy nála is különleges, csak az egzisztencialistákhoz hasonlítható nyomatéka van a válaszátnak.

A levelezés, valamint a napló új szempontból láttatja a korábban gyakran mítikus ködbe burkolt Lukács-opust. Ami ezelőtt kegyetlenségnek tűnhetett, az most a töprengések és vívódások, nekilendülések és lelohadások dokumentuma, tehát az emberi közvetlenség által ellensúlyozódik: a fiatal Lukács legalább annyiszor volt vesztese, mint győztese, nem mindig szabad akaratból, fölényből, de kényszerből is vállalt harcainak. Így például egyszerűen azért tartotta magát távol az élettől, mert nem érezte magát „egész” embernek; s egyszerűen kénytelen volt a Művet, az ideákat választani, a konkrétumok tudniillik kisiklottak az ujjai közül. E körülmény természetesen korántsem értéke-

li le Lukács szellemi vállalkozását, pusztán az emberi előfeltételeket teszi plasztikussá, a zord mítoszt humanizálja.

Az ilyen szövegekkel kapcsolatban a tapasztaltabb emberek pózokra gyanakodnak. A feltárulkozó az utókor előtt helyezkedik: olyannak mutatja magát, amilyen szeretne lenni, illetve, amilyen szeretne látszani. Lukács azonban túlságosan is sokat levelezett, túlságosan sok emberrel tartott írásbeli kapcsolatot ahhoz, hogy igazi, az opus egészébe is beépülő tulajdonságai rejtve maradhassanak. Egyébként is az erkölcs embere igyekezett lenni, de a felszínes udvariassági szabályokat nem a bohémek tüntető illetlenségével szegte meg; kizárólag az alkotásnak alárendelt aszkétikus életmód lehetővé tette a kíméletlen a megalkuvás és az üresség látszatai ellen. A fiatal Lukács levelei és naplója egy gátlásokkal és egészségügyi problémákkal bajlóuló fiatalember iránt ébresztik fel megértésünket és szánalmunkat. Ezzel egyidőben azonban megrettenésünkről, sőt szörnyülködésünkről is számot kell adnunk: Lukács György rigorózus etikája mintha az általa irigyelt élőkön akarna bosszút állni rigorózságával, eszmei zsarnokságával.

Annál is inkább tiltakoznunk kell a túlkompenzáció ellen, mivel — különösen a későbbi önmegtagadásokat ismerve vélekedhetünk így — a túlfeszített húrok előbb-utóbb megpattannak, a szerzetesi elvek a világi embert nem köthetik

tartósan béklyóba. Lukács eszmei (költői) zsarnoksága addig rokonszenves, amíg az önkorlátozás becsvágyat tükröz s az impresszionista stílusnak, valamint a hedonista életkultusznak az elavultságára céloz a századelőn. Amikor közvetlenül a gyakorlatban igyekszik érvényt szerezni elveinek: szörnyetegként romboló erővé válik. Lukács, a ragyogó szenzibilitású esszéista, mikor a Tanácsköztársaság idején váratlanul a baloldali politika közepébe veti magát, tanácsatlanul megfutamodó, szerencsétlen parasztozatok lövet le a Vörös Hadsereg tisztjeként. (Szerintünk hozzá képest a később is folyamatosan önellentmondások között vergődő Sinkó, a rossz katoná, igazi férfi volt.) Lukács, a megértés, az azonosulás képességének egyik leghangosabb ellensége irracionalista vehemenciával képviseli azt a racionalista elvet, mely tematikai-tartalmi kritériumok alapján haladókra (politikailag elfogadhatókra) és retrográdokra (polgári dekadensekre) osztja a művészeket. Gyakran erőltetett, skatulyázó kitételei mögött emberi gyarlóság rejtőzik: ő az ízlését, az eszményét magával az objektív igazsággal azonosította; egyszerűen nem tudta (és nyilván nem is akarta) elhinni, hogy az általa és a vele szövetséges társadalmi osztály által vállalt végcéll nem csupán az ő álláspontjából tartható szemmel.

A levelek még csupán ígérnek, sejtetik a másokkal szembeni későbbi intoleranciát. A sors iróniája, hogy a színpadra induló Lukács György számára a halálra készülő Seidler Irma adja meg a végszót: ne sokat törődj a megértéssel, haladj a magad útján. Lukács valóban többnyire érzéketlen maradt a másik kínjai iránt — egyébként nem igyekezett volna egészen a haláláig elhitetni önmagával, hogy a sztálinizmus magasabb rendű társadalmi formáció a hitlerizmusnál —, konkrét emberek helyett magával az emberiséggel igyekezett azonosulni. *A modern dráma fejlődésének története, A lélek és a formák*, valamint *A regény elméletének írása* idején azonban még nem talál magára időtlen fogalmi közegében, s bármennyire furcsán hangozzék is, a harmadik évtizednek közepén járó fiatal ember egyszerűen képtelen szellemileg önállósulni. Ennek

részben az is oka, hogy munkái inkább külföldön mint otthon találtak pártfogóra, viszont egyetemi tanári karriere ott sem indul simán.

Lukács legteljesebb, lelkiismerete szerinti önállóságát élete utolsó évtizedében, életművének összegező szakaszában valószínűsítette meg. Addig gyakran a szereplésvágy, a történelmi pillanatban élés teljesség-heve vagy a külső erők sodrása ragadta magával, s ilyenkor kapaszkodókra volt szüksége, az eszközökben viszont nem mindig lehetett válogatni. Az egyszeri és az általános, a konkrét és az elvont, a pillanatnyi és az időtlen között folyamatosan, évtizedeken át zajlik Lukács György szellemi drámája. Ő a nagy többségtől abban különbözik, hogy képes volt megfogalmazni e belső ellentmondásait és ugyanakkor nagy erőfeszítéseket tenni a közörtlük lehetséges egység megteremtésére. A szintézis-teremtő kísérletek annál érdekfeszítőbbek és tanulságosabbak az utókor számára, mivel Lukács — ahelyett hogy az életpálya könnyen belátható szervezésének, töretlenségének szobrát óhajtotta volna jó előre felállítani, nem lépve át az önmaga elé kijelölt határokat — cselekvő-közreműködő szenvedélyének is átadta magát, a tett mérlegelését későbbre vagy másokra hagyta.

A kritikus másokkal szemben azért lehetett annyira szigorú, mert — s ebben izzig-vérig neoklasszicista volt — haladásvágya egész életében sajátosság tekintélytisztelőre kötelezte. Jellemző, hogy az aggódo, kivételesen figyelmes, de egyben tapintatos édesapa szükségességnek tartja a jövőjét kereső huszonnégy éves fiatal ember megintését: többet kellene már adnia önállóságára; korábban Bánóczy Lászlóhoz igazította lépteit, most pedig Popper Leó kezét képtelen elengedni. Az utóbbi valóban olyannak mutatkozik e levelekben, amilyen a fiatal Lukács György szeretett volna lenni. Sokoldalú, értelmessége ellenére sem sekélyes, kifejezetten impresszionizmus-ellenes. Szellemesen, fölényesen csevegett arról, amit idősebb, de általa részben irányított barátja csak elvont lírai merengések, hosszas fejtegetések formájában tudott megközelíteni. Popper Leó halálos betegen is közelebb állt az élethez, mint *A lélek és a formák* pla-

tonikusa. Frivolitása nem egy helyen a Lukács által kódosított, szublimált problematikát teszi világossá, olykor pedig zseniálisan szellemessé. Többek között jól látja barátja és Seidler Irma kapcsolatának lényegét, a boldogtalanság szellemileg termékenyítő hatását, a nő-élménynek valamint saját magának a szerepét a fiatal filozófus fejlődésében. Az egyik Lukács-esszé kapcsán többek között ezt írja: „Vince a metafizikai alapot keresi az impotenciához.”

A korai levelek Lukács Györgyöt valósággal aggasztóan komolynak mutatják, s noha alkalmasint a humorban is kereste önvédelmét, a tragikus életérzés messzemenően eluralkodott hangulatain. Semmilyen tekintetben sem tudott cinikus lenni; e tulajdonság majd később, kényszerű alkalmazkodásaikor és önkritikái idejében bukkan fel nála. Arisztokratikus nagyvonalúságra és hangsúlyozott becsületérzésre mindenekelőtt a családi hagyományok kötelezik. „Sok a vendégünk, mégis kevés embert látunk” — számol be egy alkalommal a fia sorsát szíven viselő édesanya. Lukácsnak szüksége is volt az otthonról bőségesen érkező anyagi és erkölcsi támogatásra: sem a társadalmi, sem pedig az alkati feltételei nem voltak meg a polgári értelemben vett érvényesüléshez. Sok más, hozzá hasonló, lélektani és életforma-problémákkal viaskodó fiatalemberrel ellentétben nála az akarás képessége ígérkezett kiútként. Átmenetileg azonban e később tartósabb megoldásokat eredményező hajlandóság is tehernek bizonyult: a magyar akarásnak először nem lehetett határozott tárgya vagy tartalma. A hiánynak e közegében a tett igénye a gesztus semmitmondásával hígulhatott, lázas okoskodásokkal igyekezett helyettesíteni önmagát.

Hogy Lukács György akkori megoldatlan helyzete miatt túlságosan is foglya volt saját élményanyagának, az onnan látható, hogy inkább esszéket írt, mint kritikákat, s hogy az utóbbi esetben sem fordított gondot a tisztán esztétikai követelményekre. Esszékötetének címében szerepel ugyan a „forma” kifejezés, ám a szerző misztikus-platonikus jelentést ad a szónak, s véletlenül sem a későbbi formalista-strukturalista módszertani kidulópontot anti-

cipálja. A forma a fiatal Lukács számára olyasféle, mint az egzisztencialisták előtt az esszencia: a megvalósulás, a lényeg, a főcél, illetve — ahogy ő maga mondja — „a sors”. Az Ady-kritikák között a leghitelesebbek egyikét azért írhatta éppen ő, mivel — a költőhöz hasonlóan és némileg az ő követőjeként — a legradikálisabban fordult szembe az Osztrák—Magyar Monarchia látzatértékeivel, egyelőre még csak megfoghatatlan abszolútumok nyomába szegődve. Ekkor a dac, a hiányérzet becsületesebb bevallása számított eredménynek, s az a művész érdemelt megkülönböztetett figyelmet, aki nem csupán bávatag és élveteg vallomásokot tett, hanem az erkölcsi különállás és útkeresés, tehát a formaalkotás lehetőségét is felcsillantotta. Így kerülhetett ugyanannak az érdeklődésnek a fénykörébe Paul Ernst és Balázs Béla.

Megnyugtató pozitívumok hiányában csupán programszerű irracionalizmust tükrözhetnek e levelek: a tematikai-tartalmi érdekelttség a szellemi szuverenitás, az autentikus létezés iránti nosztalgia kifejezéséhez lehet elégséges; a megtestesülés a későbbi évekre marad. Lukács elvontsága ekkor még kizárólag belső kényszer függvénye: a művészet- és ismeretelmélet kérdéseit kora tudósainak többségénél mélyebb szinten vetette fel. Saját élményvilágának töredezettségéhez, rapszodikusságához, nem várt döntéseire való jogához ragaszkodik, amikor például ezt írja Popper Leonak: „... a filozófia nem teszi fel tisztán a kérdést: azt kérdezi: hogy lehet egység a sokból — és megfelel rá, és nem veszi észre, hogy megkerülte a főkérdést (...) mely az: hogyan lehet egységesnek látni, érezni, átélni a sokfélélt, az egymástól kvalitatíve különbözőt és inkommensurábilisat.” A neokantianizmus és a fenomenológia körül, a hegelianizmustól, valamint a marxizmustól még meglehetősen távol botladozó fiatalember révül el az egyéni valóság-tapasztalás csodáin. Ennek köszönhetően ebben a korszakában még művészetpártinak tekinthető: „A racionális filozófiában, ha következetesen végiggondoljuk, felesleges a művészet. Mert az a Léte, amit ő megcsinál, ami szerinte az igazi Léte, már művészet. A művészet így egy

ostoba tautológia, egy gyenge mása a valóságban létezőnek.” Mintha csak önmagával, később győzedelmeskedő énjével vitatkozna a fiatal Lukács! A harmincas évektől születő realizmuselmélete ugyanis végletekig fokozott racionalizmus, mely, ahelyett hogy csak a művészet funkciójáról elmélkedne, dogmatikus és konzervatív módszertant is konstruál. A sokfélének az egységesítését, egy szempontból való áttekintését annak a pártnak a képviselői végezték el, mellyel a fiatal Lukács egészen a háború végéig nem találta meg a közös cselekvés lehetőségét.

A későbbi radikális döntést legfel-

jebb a túlfeszített rendigény előlegezi a korai levelekben. A fiatal Lukács ugyanis barátjához, Ernst Blochhoz viszonyítva — a fiatalos életlendület hiányában — professzorosan kímélt s a dolgokat, jelenségeket és embereket szigorúan kategorizálni igyekszik. Barátokat, fegyvertársakat és ismerősöket különböztet meg, fejlődése során azonban az utóbbi két kategóriára korlátozódnak a kapcsolatai: Lukács György végül is az emberiség társadalomtörténetében találta meg legartósbabban tisztelt, példamutató, folyamatos támaszt nyújtó barátait.

VAJDA Gábor

EGY SZABADSÁG VÍZIÓJA

Michel Dufrenne: Za čoveka. Nolit, Beograd, 1973. Umetnost i politika. Svtjetlost, Sarajevo, 1982.

Michel Dufrenne 1910-ben született, a Paris-Nanterre professzora volt. Etienne Souriau közeli munkatársa volt a francia Esztétikai Társaságban, az esztétikai folyóiratban (*Revue d'Esthétique*), valamint az esztétika nemzetközi kongresszusaiban, amelyeket Souriau a második világháború után újból elindított.

Filozófiai nézeteiben a fenomenológiai irányvonalhoz tartozott, ám nem a szó szerinti husserli vonalhoz, hanem ahhoz, amelyet hazájában Merlau-Ponty és Sartre nyomán fogadtak el. Elvetette Husserl transzcendentális fenomenológiájának idealizmusát, így Scheler közelebb állt az ő nem-formális a priori-jához. Hatással volt rá Heidegger is. Dufrenne főműve, az Esztétikai tapasztalat fenomenológiája szilárd szisztematikai felépítésű, konkrét meglátásokban gazdag. Az alapötlet fenomenológiai: az esztétikai szubjektum és objektum reciprocitása vagy komplementaritása az átfogó esztétikai tapasztalatban. Barátjával és hasonló gondolkodású társával, Paul Ricoeurral együtt megjelentették Jaspers filozófiájának kritikai bemutatását (*K. Jaspers et la Philosophie de l'existence, du Suil*, Paris,

1947). Az Egyesült Államokban való tartózkodás után, ahol az amerikai szociológiai kutatásokkal ismerkedett meg, és főként G. H. Meaddel, *La personnalité de base* címen jelentetett meg egy munkát (*Un concept sociologique*. PUF, Paris, 1953, 1972/2). Angol nyelven jelentette meg *Language and Philosophy* c. művét (Bloomington, Indiana Univ. Press, 1963). A transzcendentális fenomenológiai értelmezéséből, a nemformális a priori-ból indulva, Dufrenne az a priori fogalmával foglalkozott a *La notion d'a priori* (PUF, Paris, 1959) című munkájában. Később *Jalons* könyvében (Nijhoff, La Haye, 1966) az a priori modalitásának tanulmányozását fémjelte, és ezt a szándékát *L'inventaire des a priori* című művében sikerült megvalósítania. Említett főművén kívül esztétikai munkáit a *Le poétique* és az *Esthétique et philosophie* című írásaiban is megtalálhatjuk. Nálunk is lefordított könyvei *Pour l'homme* és *Art et Politique*. Ez utóbbival azonos szellemet mutat *Subversion, perversion* (PUF, Paris, 1977) című műve. Ezenkívül még sok egyéb írása jelent meg.

Dufrenne vízióit az életből meríti. Számára döntő fontosságúak azok az

irányvonalak és megmozdulások, amelyeknek a közelmúltban és ma tanúi lehetünk, amelyek az emberért vívott harcot foglalják magukba. Ám ez a harc nem az ember mindennemű birtoklására irányuló harc, hanem az ember emberi mivoltáért folytatott küzdelem. Ebből a „szótárból”, amely szűkebb értelmezésben talán ma még főleg politikai szótár, jutunk el az igazi dufrenne-i filozófiai szótárig. Számára maga a művészet „az utópista gyakorlat par excellence” (Et ce que nous avons appelé art... est précisément: la pratique utopique par excellence). Bár hivatkozik Marcuséra, akárcsak Adornóra és a Frankfurti Körre, valamint az 1968-as események tapasztalataira, minket itt most a művészet, általa alkalmazott, látszólag különös filozófiai meghatározásának életereje, vitalitása érdekel: a művészet „mint utópista gyakorlat”.

Nem arra a fogalomra gondolunk, amelyet már a művészettörténelemből olyan jól ismerünk, hogy hajlandóak vagyunk vakon beleveszni a tradicionálisba, hanem arra az újszerű, szinte a látomással egyenrangú értelmezésre gondolunk, amely mintegy szétveti az elismert és mélyen gyökereket vert intézményes művészet kereteit, létrehozva egy „másik művészet” (un art autre) fogalmát. Művészet, amelyről lepattannak az intézményesítés aroncsai, amely kítör az ideológiai érdekek kisajátító gyakorlatát szentesítő gettó láthatatlan falai mögül. A művészet mint utópikus gyakorlat az egész társadalomra rányomhatja bélyegét. Ebben a társadalomban az egyedüli uralkodó a képzelet (l'imagination serait an pouvoir), amely önmaga termelné ki a művészi alkotást. Ebben a szellemben értelmezhető a politika esztétizálódása is.

A művészet és politika, az esztétika és a politika, e kettő politizálódása. Hogyan lehetséges ez, és milyen értelemben? Miként viszonyul a művészet a politikához és az ideológiához? Hogyan viszonyul az esztétika a politikához — akár különös és autonóm vagy pedig általános, filozófiai tudományként értelmezzük?

Elképzelései szerint az esztétika ma azoknak a gyakorlatát teoretizálja, akik megnyitják a jövőbe vezető utakat, s

ezáltal önmaga is politikailag angazsálódik. Ez csak abban az esetben lehetséges, ha összhang áll fenn közötté és a lényegbevágó jelenkori szükségletek között. Maga az esztétika tehát egy olyan új művészet elméletét fejleszti ki, amely egy kiváló utópista tevékenységre épül. Ez a tevékenység egy balra tolódást rejt, amely egyedüli kapunyitó lehet szűkebb politikai értelemben, míg a művészet mint utópista gyakorlat ennek az életformának a megjelenési tartalma.

Dufrenne szerint a művészet politizálódása elkerülhetetlen folyamat. Ám azonnal különbséget kell tennünk annak két, homlokegyenest eltérő módozata között. Az egyik módozat szerint a művészet a politika alárendeltje. Ezzel állunk szemben ma. A másik módozat szerint ez azonban jelentheti a művészet azon határozatát, hogy részt vegyen a politikai tevékenységben, hogy emezt esztétizálja. Ez utóbbi válik elfogadhatóvá, ennek kell balra tolódnia. Csakhogy nem világos még, mit jelent a balra tolódás és a politika esztétizálása.

Dufrenne ezt a létet antropológiai meghatározással magyarázza: ellenállás az igazságtalansággal szemben, azzal szemben, ami leigáz, letipor és elferdít, a balra tolódás folyamata továbbá azt is magába foglalja, amit egységesen az azonos rezonancián való elhelyezkedés jelenségével jellemezhetünk: a szabadság iránti követelést jelenti, a játék szellemét. A művész, amikor részvételre vállalkozik, nem teheti azt valamilyen politikai pártnak alárendelve. Részvételének tükröznie kell önmagát, saját életmódját. Ennek a részvételnek a legegyszerűbb alakja a művészet lényegéről való gondolkodás. De nem csak ez. A művész gondolkodjon önmagáról, társadalmi helyzetéről, mert a művész már nemcsak alkotásáért felelős, hanem azért is, ami annak befogadásához tartozik. Ezáltal tehát sorsát és gondját tudja viselni alkotásának, a mű nem szabadul ki kezei közül és nem kerül abba a végtelenül megalázó helyzetbe, hogy az „ösztönök” vad elszabadulása elől a sarokba menekül megfelelő intézkedések és behatolóképeség hiányában. Ezért a mai művész elkerül-

hetetlenül beleütközik a művészet aktuális fogalmába, amelyből mindez a pozitív vonás hiányzik, mert érthetően egy hatalmon levő osztály szüleménye. Számára ez az életforma olyan ketrec, amelyből minden biztonságérzetet kiirtottak, és amely előbb képes szólni a senkihez, mint valakihez. Látván mindent, az egyetlen cél a szabadulás, a kötelékek feloldozása lesz egy olyan művészet által, amely már az élet; társadalom és intézmény radikális megváltoztatásával jár. Szükségeitől űzve hajlamos lesz egy új, egészen más művészet létrehozásáért fáradozni. És akkor magát az életet reformálja meg.

Ezt az utópista ötletet hordozó új művészetviziót, illetve elméletet egészen más, a ma gyakorlatától eltérő jegyek jellemzik: ez az életforma először is önmagában probléma, probléma önmagának — csodák csodájára *nem reflexív* karakterű, nem ítélkezik a művész vagy esztétikai állapotról. Ez nem egy tudományos elmélet, amely a modern tudományok ötletére és logikájára mintázódik és nem is a filozófiai tudományosságra, amely már a maga intellektuális módszereivel képes háttérbe szorítani éppen azt, amit kritikailag kell fényre hozni. A művészi gyakorlat nem lehet a fogalmi értelmezés pusztá megnyilvánulása. A gyakorlatnak kell lennie elsősorban annak a mozgatóerőnek, amely végül is megadja a feleletet a kérdésekre, mert ami ez ideig történt, az a homály birodalmába tartozott. Elméletek születtek, amelyek gyakorlati beigazolásukra vártak. Ezért létrejött a gyakorlat, amely az elmélet axiómáiból indult ki és szükségszerűen, hosszú vergődés után elérkezett ugyanoda. Diadalmaskodtunk, a győzelem felett uralkodtunk, miközben nem voltunk hajlandóak észrevenni, hogy az eredmény nem is lehetett más — hogy az egyébként hazug volt. Csak néhányan, a merészek indultak el más utakon, amelyeket nem az elmélet a pirori axiómái határoztak meg. Az ő eredményeiket hamisítottuk meg, mert tudtuk, hogy félelmünk jogos: ők valóban közel álltak a természet valóságához, a lét igazi lényegéhez, az érdektelen igazsághoz. Ez volna tehát az az új teória, amely a hellén felfogás „theoria” fogalmából ered, s

amely az esztétikai felé fordul? Ez az esztétikai az érzékelés, a percepció, az eredeti megfigyelés esztétikaisága? Igen, Dufrenne „egzisztenciális a priori” értelmezése minden pontjában ezt sugallja. És ezt sugallja az eredeti percepcióról szóló elmélete is, amely megelőzi a szubjektum—objektum szétszakadásának folyamatát és amely faképnél hagyja az univerzális ideologizálást is.

Tehát az ideológia fogalma, amint azt már valamelyest érzékeltetni kívánunk, fontos szerepet játszik Dufrenne fejtegetéseiben. Fontos, ám negatív ez a szerep. Félreértés ne essék: nem a szerző által megfogalmazott ideológia értelmezésében látunk melléfogást, hanem ellenkezőleg, Maga a fogalom viseli gyakorlatában azokat a negatívumokat, amelyeket ő nyomatékosan kiemel. A nyugati magatartás-elmélet közhelyével élve mondhatnánk, hogy az ideológia a „szükséges rossz”, vagyis annak ellenére, hogy kényszer, mégis pozitív, mert hiányában többet veszítenénk, mint amennyit jelen állapotában kapunk vele. Csakhogy Dufrenne pazar egyszerűséggel győz meg bennünket arról, hogy az ideológia, amellet, hogy rossz, még csak nem is szükséges. Ez csak egy álarc, egy félrebeszélés eredménye. Végül is, az érdekigazságok egy újabb alapmotívumának szakrális erejéje. Dufrenne szembehelyezkedik a hatalmi osztály ideológiájával és az „ideológia imperializmusával”, az ő állítólagos egyetemes átfogásával legyen szó akár a jobb-, akár a baloldaltól. Sorsdöntő következtetésében kimondja, hogy az ideológia kifejezést kizárólag a hatalmon levő osztállyal kapcsolatban említhetjük, mert az egyszerű és mindent leleplező igazság az, hogy a megalázottnak nincs ideológiájuk. Számukra csak az utópia létezik, ellentétben az előbbivel, amely a kényszer, idegenség és erőszak légkörét hivatott életben tartani, amíg ugyanerről más körökben az ellenkezőket vallják és ezt szeretnék elhívetni a tömeggel. Dufrenne világos megfogalmazásaiban védi az ideológia fojtó szorításától az emberi gondolkodás szabadságát, a tett és alkotás szabadságát a világban. Átvilágít az amúgy is átlátszó ideológia testén, amelyről kiderül, hogy váza nincs, akár a

puhatestűeknek, hogy gerinctelen teatralizációkon és üres formalizációkon alapszik egész tetszhalotti léte. Mert valóban tetszhalott még olyankor is, amikor az antiideológia képét veszi fel — ugyanis ez is az ideológia körein belüli mozgást jelenti, mert bár az ideológia ösztönzőleg hathat a társadalmi változásokra, de csak egy feltétellel lehet reform a reform is: „az új társadalom a régi társadalom legyen”.

Éppen ezért a szerző új hozzáállással oldja meg az ideológia fogalmának kulcskérdéseit. Nem tartja helyesnek a gnoszeológiai nézőpontot, amely általánosan eluralkodott szokássá vált a téma körüli vitákban, hanem filozófiai fogalomként közelít hozzá. Módszerében nem valami lege artis teoretizáláshoz folyamodik, nem szigorúan tudományos és szisztematikusan zárt szorításban vergődő meghatározások után kutat. Végére is azért teszi ezt így, mert nem szükséges mindenáron bebizonyítania annak helyességét, ami egyébként reálisan helytelen. Nincs tehát többé szükség a módszerek sokasága által nyújtott homályra, mert a cél már nem az ámitás, a félrevezetés, az érdekek igazsága. Mert az ideológia az alkotói szabadság gyilkosa. Valós és nem kitalált, a társadalmi kényszer és erőszak anyagi mozgatója. Ez a hatalom sakktablója, amelyen a valóság figurái láthatatlanokká válnak és az eredeti szabadságtapasztalat, a tapasztalat tehát, amely az emberi természet ismeretlen oldalából fakad és a vágyakon és szükségleteken keresztül az emberi tettebe és a világba hatol, végső elfojtásában matt helyzetbe kerül.

Dufrenne szerint az ideológia által meghatározott művészet és az eredeti művészet között éppen az a különbség, hogy ez utóbbi a maga eredetében nem fogadja el az ideológiát. Sőt, szerinte a művészet minden problémája visszavezethető arra, hogy meg tudjuk feléleszthető-e még az elsődleges percepció tapasztalata, feltárható-e még a naiv, eredeti kapcsolat, amelyet semmilyen ideológia nem környékez. De túl ezen, a legfontosabbnak látszik, hogy Dufrenne ezt a nézetét közvetlen kapcsolatba hozza az utópia gyakorlatával. Az utópia élő gyakorlata tehát a művészet eredetiségével rokon. Ez az egység

mint új művészet fogalmazódik meg, amely a nép művészete jelzőt viselhetné. Minden az intézmények határain kívül menne végbe, ott, ahol az osztálytársadalom ismeretlen, ott, ahol minden emberi cselekedetből és a mindennapokból ez az eredetiség, a tulajdonképpen eredetiség művészete áradna szét.

Igy jutunk el az utópia fogalmához, amely meghatározó jellegű Dufrenne politikáról és művészetéről alkotott elképzelésében. Itt is nyílt titkokkal és sok-sok argumentummal találkozunk, amelyek esetünkben minden köntörfalazásnál többet mondanak. Ez pedig leplezetlen arculütés mindazoknak, akik a tudomány labirintusát hívják segítségül álláspontjaik igazolására. Ő olvasóit arra ösztönzi, hogy vele együtt gondolkodjanak, induljanak felfedező útra, mert a problémák közősek, életbevágóak.

A művészetnek, mint önálló intézménynek el kell tűnnie. Ha megszűnik a művész és a hatalmon levő osztály monopóliuma lenni, akkor már jó úton vagyunk ahhoz, hogy forradalmivá, magának az életnek a dolgává, a szabadság kielégítésévé váljék. De ehhez kétségkívül demokratizálódnia kell. Ennek a demokratizálásnak azonban nem szabad az alkotás nagyobb hozzáférhetőségénél megállnia, hanem tovább kell mennie, egészen a spontán és alkotói művészettel történő foglalkozásig. Maguk a művészek is tiltakoznak a művészet megkülönböztetése ellen, állítva, hogy az ő tevékenységük is éppen olyan munka, mint bármelyik másik; szolidaritást vállalnak a munkásokkal, közönységükben munkatársakat látnak, mert alkotásaikat nem személyes tulajdonként kezelik. Így nemcsak megengedik de felhívják a nézőket az alkotásban való részvételre. Amikor Dufrenne a „nép művészetének” rehabilitálásáról beszél (l'art populaire), nem gondol egyébre, mint az alkotói szellem felébrésztésére a szó demokratikus értelmében. Ez a művészet a játszó emberek művészete, akik dolgoznak és ünnepelenek. Ebben az életformában nem egyszerűen az intézmények változnak, hanem megszűnnek, mélyreható változások jönnek létre, megváltozik az ember

viszonya a világhoz, megváltozik az észlelés minősége és a gyakorlat, a művészet a mindennapokra hat és a forradalmi akció fákhalyordozója lesz.

Dufrenne úgy véli, hogy a művészet spontán ellenállást tanúsít a jelen társadalmi valósággal szemben is. Pusztja jelenlétével a világban, melynek értékeit megveti, egy új világ kapuit tárja fel és utópista gyakorlattá emelkedik. Az elavult fogalomban megalkotott művészettől jutunk el az új művészethez, az utópista gyakorlathoz. Ebben a viszonylatban fontos az utópia fogalmának átalakulását megérteni, mert az Dufrenne szerint az utópista akcióban tehetőz (action utopique). Az utópia nem teoretizál, hanem ösztönöz (anime), koakrét és elvben távol áll az utópizmustól.

Ha az ily módon megfogalmazott művészet változásai előrevetítik vagy éppen előidézik a politikai változásokat is, akkor elérhetővé válik az így értelmezett művészet és a forradalmi utópia közötti közelség. Ezért Dufrenne szerint nem az a kérdés: hogyan lehet a művészet forradalmi, hanem hogyan lehet a forradalom művészi? Éppen ezért nem kívánatos a művészet politizálására hajlani, mert az elidegenítő hatású lehet és a művészetet alárendeli a politikának. Csak ezután érthetjük meg a szerző igényét a forradalom fogalmának megreformálására: többé már nem tisztán politikai fogalom, amely csak a politika, mint autonóm intézmény területén érvényes, nem a hatalom megszerzésének és átadásának fogalma, hanem a forradalom fogalma, akárcsak a művészet az életből fakad, a szabad tevékenység és a felszabadító kiállítás tölti ki őket. A forradalom átfogó, tehát végső soron kulturális.

A vízió csak az öngazgatás gyakorlatában (l'antagestion), válhat valósággá. Ennek a módszernek azonban egy ségesen ki kell terjednie az élet minden szférájára, tehát a társadalmi-politikai szervezetekre, gazdasági szervezetekre és a művészetre (l'antogestion dans l'art).

Mivel Dufrenne nem elégszik meg a hagyományos intézményes művészet érdemeivel és az avantgarde művészetet az intézményesítés stratégiájának tulaj-

donítja, egy olyan új művészetért száll síkra, amely a tömeg művészete és nem művészet a tömeg részére. Ez a művészet fogalmának a teljes életre történő kiszélesítését jelenti. Itt olyan egyéneknek kell felnevelődniük, akik nem keresik mindenáron az elismerést, hanem egyszerűen elkezdnek alkotni és alkotásaikban, tetteikben ezt a szellemet terjesztik. Itt nyugszik az igazi avantgarde szelleme: mindent kigondolni, feltalálni, megváltoztatni az anyagot és a szerszámot, a technikát, a termelést, az életmódot, kollektívan dolgozni, kiállítani a nem látogatott helyeken... A nép művészete az elsődleges megfigyelés felé nyílik meg, az mindig kapcsolatban van az élvezettel és a kívánsággal (désir).

Ez az utópista vízió nem az ember halálát féjmelzi, hanem igazi születését. Mert mindazok, akik ma az ember haláláról beszélnek, egyáltalán nem beszélnek lehetetlenről. Sajnos, nagy hibájuk abban rejlik, hogy a fennálló, uralkodó kényszerhelyzeteket normálisnak tekintik és nem arra törekszenek, hogy megmutassák, miként lehet túlhaladni ezt az állapotot. Számunkra mi sem természetesebb a mánál és annál a folyamatnál, amely a ma ellentmondásait a végső megsemmisülésig tolja ki. A ma emberellenes filozófiája nem talált ki semmi újat, mert mielőtt kiszelne valamit, azt mi már átéljük. Ez a halál nem csak a pusztító háborúk hozta halál büze. Rég elmúlt már az az idő, amikor az apokalipszis négy lovasát emlegettük. Nem, ezek a lovasok nem tűnnek el. Ők élnek ma is, de négy helyett öt van már. Az ötödik neve: elidegenedés — amikor az ember lemond arról, hogy ember legyen. Ez a pusztulásnak talán a legújabb és „legcivilizáltabb” változata. Hatásosabb a nukleáris fegyvernél is, mert élő halottakat, szellemi és érzelmi torzszülötteket produkál.

Es minő ellentmondás! Egyre többet beszélünk az igazságról, miközben egyre kevesebbet foglalkozunk vele. Gondolatzávar? Aligha. Tévedés? Aligha. Ellentmondás? Aligha... Csak éppen nem gondolunk egyre. Igazság kétféle van. Az egyik az, amelyiket adják, a másik viszont, amelyikért küzdünk. Az

eddig tapasztalat azt mutatja, hogy azok az igazságok, amelyek körülveszik az emberiséget, csak annyiban igazságok, amennyiben léteznek és uralkodnak felettünk. Uralkodnak, tehát eleve meghatározzák azt a viszonyt, amely ilyenkor fennállhat a rabságba taszítottak és taszítók között.

Milliónyi érdek vesz körül mindannyiunkat és milliónyi érdek hajt bennünket. Ezek az érdekek éppúgy különböznek egymástól, mint az emberek. De éppúgy hasonlítanak is, mint az emberek. A cél tehát nagyjából azonos, míg az eltérések az eléréséhez vezető utakban jutnak kifejezésre. Út pedig nagyon sok van, ezért vagyunk hajlandóak elhinni azt is, hogy mindegyikük egy-egy új célhoz vezet. Pedig nem. Ezek az utak olyan álcázottak, hogy utazás közben a szem megszokja a buktatókat és célba érve magát a célt sem vesszük észre. Lehet, hogy azért, mert egyedül a célt nem álcázta senki sem.

Az álcázás az érdekek álcázása — érdekből. A természet nem „álcázza” sem önmagát, sem mást. Az ember igen. Az ember valaha éppen annak a természetnek volt a tagja, amely igazságait nem tudta álcázni. De az ember kitalálta és megtanulta az álcázás folyamatait, ördögösségét és kilépett a természetből. Megtagadta a valóságot, hogy új valóságot találhasson ki, amelylyel természetet és embert álcázhat. Ezért tettei célja és tárgya lett a Másik. Önmagát projektálta a Másikba, vágyait élte ki a Másikban és a Másik-

kal, mialatt az eszközzé, formális tárggyá redukálódott. Az érdek tette azzá, az igazságba projektált érdek. Ezt az igazságot kínálta az ember a Másiknak, aki ezt elfogadván, a gyengébb törvényei szerint mássikká lett. Most ez az igazság, függetlenül attól, hogy ez nem igazság.

Csakhogy a Másik már látja, hogy ezt az igazságot az apokalipszis ötödik lovasa hozta. A Másik már érzi, hogy igazsága csak saját tudatlanságának a következménye. Igen, minél tudatlanabb az ember, annál inkább ragaszkodik az igazság mítoszához. Amikor, amikor a tudat lesöpri a történelem színpadáról az érdekek igazságát, az igazság mint olyan megszűnik. Amikor tehát az igazság már nem érdek lesz, megszűnik egyéb lenni, mint ismét a természet szabadsága. Ez az igazság szabadsága és a szabadság igazsága. Nem kell majd minduntalan felnéznünk az égre, hogy ott van-e még Ő, és játszadozik-e még az embereket behálózó fonalakkal. A fonalak majd nem felfelé vezetnek, hanem köztünk maradnak, azért, hogy egyformán és komolyan játszsunk velük. A játék pedig *horizontális* és nem *vertikális* igazságokat kelt majd életre. Viszsa kell szerezniünk mindazt, ami eredetileg is a miénk volt — valamikor a Természetben...

Majd csak azután mondhatjuk, hogy elindultunk megkeresni az Igazságot...

CSERVENÁK Róbert

A SAVREMENOST 1982/6 SZÁMA

A Kommunista Szövetség Tartományi Választmányá folyóiratának, a Savremenostnak ezúttal a marxista oktatás dogmatizálása a központi témája. A 6-os szám ugyanis annak a Szabadkán megtartott tanácskozásnak az anyagát közli, amelyen tartományunk pedagógusai és marxistái a marxista nevelés és oktatás időszerű problémáit vitatták meg, egynapos szeminárium keretében. A lap a Közgazdasági Karon elhangzott legérdekesebb felszólalásokat tartalmazza. A ta-

nácskozás résztvevői tehát örömmel nyugtázzák, hogy véleményük nemcsak a szeminárium hallgatósága és vitázói tudatában él tovább, hanem újabb alkalmat is ad a vitára, az oktatás aktuális kérdéseiről. A marxista oktatás ma igényli is a tapasztalatcserét, hisz a helyes nevelés és elvi tisztaság ezen a területen nagyban hozzásegít társadalmi gyakorlatunk és az öngazgatási viszonyrendszer kiépítéséhez.

A központi témához hét szerző járul

hózzá közvetlen kérdésfeltevéssel és a gyakorlati problémák megvilágításával. Prvoslav Ralić a marxista oktatás dogmatizálásának veszélyéről ír. Először is felveti a kérdést, hogy lehet-e dogmatikusan beszélni magukról a dogmákról. Persze hogy lehet, mégpedig akkor, amikor a bíráló elemzések nem fedik föl a dogmák valódi gyökerét. Igaz, hogy dogmán rendszerint a megkövesedett tudománytalanságot értjük, de nem szabad elfelednünk, hogy a dogmatikus állításokat is az élet, az emberi tevékenység szüli. A marxista nézetek szerint minden eszmei dolognak a társadalmi bázisból erednek a forrásai, tehát a „végérvényes igazságokat” is az ember találta ki a társadalmi termelési viszonyoktól függően. A cikk írója szerint nélkülözhetetlenek a forradalmi változások (tehát az alapvető társadalmi viszonyok megváltoztatása) ahhoz, hogy túlhaladjuk egy társadalmi korszak dogmatikus nézeteit. Például, a vallás háttere filozófiai jellegű, hisz életfelfogásról tanúskodik, mégis reakciós dogmáknak tekintjük, megfedkezve arról, hogy egy bizonyos korszakban társadalmi-politikai, sőt „egzisztenciális-emocionális” jellegű volt. Fel kell tehát ismernünk a vallási dogmák lényegét, hatásukat a társadalmi viszonyokra, és ha van erőnk (osztályérdek például) hozzá, akkor forradalmi úton túl is kell haladnunk. Ugyanez vonatkozik az olyan dogmákra is, amelyek a régi társadalmi osztályérdekeket védve elidegenítik az embert a valós értéktől, megalázzák, vagy kizsákmányolják. A marxizmus szisztematikus tanítása megmutatja azt az utat, amely kivezet a dogmák birodalmából. A marxizmus P. Ralić szerint eleve dogmaellenes tanítás, ezért nem szabad megengednünk, hogy a tanítása dogmatikussá váljék. A marxizmus tanításából ki kell tehát kiszöbölnünk azt a szituációt, amikor egy „kompetens előadó” átviszi tudását az ugyanazt az autonómiát nem élvező tanulóra. Ugyanakkor meg kell szüntetnünk a sematikus nevelési módszert, hisz a marxizmus nyíltsága azt jelenti, hogy önmagának se engedélyez semmilyen végérvényes állításokat. A dialektikus materializmus következetes alkalmazásával mindenkor túlhaladhatjuk a

dogmatizmust. Ehhez meg kell szüntetnünk a hierarchiát, a nem demokratikus társadalmi viszonyokat és valódi öngazgatást alkalmaznunk. A marxista elemeket tehát társadalmi gyakorlatunkon keresztül fogadjuk el, de ugyanakkor tovább is fejlesztjük. Ez utóbbi megállapítás egészen nyilvánvaló a cikk-író fejtegetéseiből, ezzel is bizonyítja az elmélet és gyakorlat teljes dialektikus egységét.

Boško Kovačević szintén a marxizmus tanítása és a gyakorlat kapcsolatát taglalja. Kiindulópontja a marxizmus, majd a módszer és végül az öngazgatási gyakorlat. Rámutat arra, hogy a marxizmus mint állandóan változó világnézet szoros kapcsolatban áll a társadalmi gyakorlatlaltal, hisz a valóságból (anyag) ered. A meglévő viszonyok állandó túlhaladása jellemző az öngazgatásra is, ami az önmagát felszabadító munkásosztály feladata. A munkásosztály nem objektuma, hanem szubjektuma ezeknek a változásoknak, tehát valódi hordozója az öngazgatásnak. Éppen ezért az emberi tevékenységet semmilyen normatívakkal és direktívákkal berendezett intézménnyel sem szabad elfojtanunk. A marxizmus tanítását illetően Kovačević a valóságból, illetve ennek kritikai elemzéséből indul ki. A kritikus megismerés fölfedi a tévedéseket mind az elméletben, mind a gyakorlatban. Ennél fogva a marxizmus tanítása nem merülhet ki csupán az elméleti oktatásban. Marxizmust tehát nem akkor tanítunk, amikor egyszer, vagy kétszer hetente leckének feladjuk, hanem minden alkalommal, amikor a jelenlegi társadalmi viszonyok túlhaladásáról, fejlődéséről és jövőjéről vitázunk.

A harmadik cikk írója, Jelena Anastasovska, főleg a középiskolások marxista neveléséről és programbeli megoldásairól ír. Szerinte nélkülözhetetlen az egyes tanítási egységek szisztematikus összekapcsolása, mert csak így kaphatunk egységes világnézetet. Az egyes tantárgyak tartalmát és óraszámának összehangolását igyekeztünk elérni az új tantervvel. Ehhez azonban nélkülözhetetlen az előadók tapasztalatoseréje és a marxizmus oktatásának összeegyeztetése mind vertikálisan (a tanévek kö-

zött), mind horizontálisan (egyazon évfolyam tantárgyai között).

Dr. Rehák László az egyetemi szintű marxista oktatás problémáival foglalkozik. Ismerteti az utóbbi időben affirmálódó marxista tantárgyak sorsát az egyetemeken és főiskolákon. Rehák szerint az egyetemi oktatás alapját képező középiskolai programok túlságosan terjedelmesek. Így a tanuló csak informatívan tud regisztrálni egyes részeket, tehát nem érhetjük el a szükséges hatást. A tankönyvekről ugyancsak szól. Egyesek szerint ugyanis terjedelmesek, mások szerint viszont magas szintűek. Szerzőnk ez utóbbival kapcsolatban fölteszi a kérdést: Mi lesz a főiskolai marxista ismeretekkel, ha a középiskolai szintet csökkenteni akarjuk. A lényeg az volna, hogy ne túlságosan nagy terjedelmű, de annál alaposabb eredeti tudást szerezzon a középiskolai tanuló. Ismereteiben külön helyet kell elfoglalnia az öngazgatás lényegének. Ha szükséges, a rendszeres tanítást pótkövetéssel kell kiegészíteni (szakcsoportok, társadalmi-politikai aktivitás).

Egyetemi szinten is érezhető, nemigen érdeklődnek a mai fiatalok a marxizmus iránt. Nem olvassák az eredeti marxistákat, sem a klasszikusokat, sem pedig a maiakat. Márpedig az ifjúságnak meg kell tanulnia dialektikusan gondolkodni, mert különben anarcholiberalista nézetek hatása alá is kerülhet. A társadalmi viszonyok helyes (nem pedig vulgáris) megismerése helyes irányba tereli az egyén akcióképességét.

Blažo Perović a marxizmus és az oktatás ontológiai kapcsolatáról ír, dr. Szám Attila pedig a marxizmus dogmatizálását előidéző tényezőkről. Ez utóbbi szerző a hagyományos oktatási rendszer fogyatékosait elemzi, s megjegyzi, hogy sajnos, a tanítási egység mindmáig csak végig letisztázott és kikristályosodott fogalmak összessége lehet, amelyet a magoló típusok gyorsan fel-fognak, de gyakorlati hasznát nem veszik. Különösen veszélyes az ilyen hoz-

záállás az öngazgatású politikai rendszerhez. Ugyanis a tradicionális tanítás nem ismeri el az állandó változásokat, hanem éveken át ugyanazt sulykolja, holott a társadalmi viszonyoknak tökéletesedniük és változniuk kell. A marxista tanításban tehát ápolni kell az alkotó kezdeményezést, az emberi lényeg affirmálódását. A marxizmus tárgya ennél fogva a társadalmi valóság bíráló felmérése, az emberi szükségletek által továbbfejlesztett gyakorlat felmérése. A marxizmus és a szocialista öngazgatás tantárgyában viszont rendszerint csak a „mindennapi politikai” érdekek tükröződnek, nem pedig a munkásosztály történelmi céljai.

Ratko Savića egy marxista nevelőoktató intézmény tapasztalatairól ír. Ismerteti a marxista tanfolyamok, politikai iskolák hallgatóinak véleményét arról, hogy mit és mennyit hasznosíthatnak a gyakorlatban az elsajátított marxista ismeretekből.

A folyóirat második részében még a következő cikkek olvashatók: A termelő és nem termelő munka helyzete az elosztásban (dr. Dragoje Žarković). Az öngazgatás mint a népek, nemzetiségek, köztársaságok és tartományok önállóságának és egyenrangúságának alapja (Dušan Popović); A munka, a kultúra és az életmód viszonya (Dragan Koković); A társadalmi szükségletek lényegének meghatározása (Damjan Seković), továbbá itt találkozunk Radovan Pejanović írásával a vajdasági foglalkoztatási problémákról, s helyet kapott még a lapban hazánk technológiai fejlődése.

A Savremenost legújabb száma néhány könyvbemutató után közli Theodora W. Adorno hazánkban kiadott bibliográfiáját. A folyóiratot többnyelvű tartalomjegyzék zárja, a hátlapján pedig a Savremenost utóbbi öt évi tematikus számait sorolják fel.

GABRIĆ MOLNÁR Irén

ALGÉRIA A TIPIKUS FEJLŐDŐ ORSZÁG

A Les Temps Modernes július—augusztusi száma

Az ipari munkásság létszáma az 1963. évi 110 000-ról 1980-ig 750 000-re emelkedett — olvashatjuk többek között az egykor még Sartre által alapított, most a 39. évfolyamában lévő Les Temps Modernes című francia folyóiratban, a francia értelmiség legtekintélyesebb szemléjében. A folyóirat majdnem valamennyi számát egy külön témának szenteli és így egy-egy kérdésnek vagy országnak a teljes feltérképezését adja, igen magas szinten. Az Algériáról készült szám még ezek közül az elmélyült tematikai számok közül is kiemelkedik, már azért is, mert az algériai értelmiséget mindig sajátos szálak fűzték Párizshoz és most is a szerzők között Algírban és Párizsban élők egyformán akadnak.

Igaz, hogy a fejtegetéseik elé korlátot állít a baloldali — leggyakrabban álbaldali — értelmiségnek az a divatos álláspontja, amely máskor is rányomta bélyegét a folyóiratra. Gondolunk itt az ex cathedra kívülállás verbális radikalizmusára, a divatossá, sőt modorossá vált értelmiségi kritikára, amely valamilyen pözölő fölényvel kívülről ítélkezik elevenek és holtak fölött. Ebben a konkrét esetben ezt a kívülállást még fokozza, hogy nem egy szerző emigrációban él, tehát ténylegesen is kívülről nézi az országot. Ha azonban az ebből eredő szubjektív elfogultságok és objektív egyoldalúságot kiszűrjük, nemcsak Algériáról tudhatunk meg sok érdekességet ebből a számból, hanem képet alkothatunk a fejlődő országok számos időszakos problémájáról is.

A FELSZABADÍTÁSI FRONT FELBOMLÁSA

A kettős szám legértékesebb része A hatalom és a társadalmi erők című fejezet, amelyben tíz szerző átfogó elemzést ad az algériai társadalomról. Futja erejükkel felvázolni a felszabadítási harc előtti társadalom képét, elsősorban azt

fejtegetve, hogy az algériai polgári és kispolgári osztály miért nem tudott belevágni, felszívódni a francia uralkodó osztályba és miért lett a felszabadító harc része. A fenti elemzés szerint ennek oka elsősorban az, hogy a gyarmaturalom nem tette ténylegesen lehetővé ennek az osztálynak a beilleszkedését a francia káderek közé, másrészt az, hogy az algériai néptömegek nagy nyomást gyakoroltak erre a polgári és kispolgári rétegre, végül pedig a Magreb országok nemzeti és radikális pártjainak ideológiája tette lehetővé az algériai kispolgárság számára, hogy öntudatra ébredjen és saját érdekeit is a népi törekvések győzelmével vélje érvényesíteni.

A felszabadulás utáni helyzetnek, főleg pedig valamennyi gyarmaturalom alól felszabadult ország sorsának, a gyarmaturalomellenes front felbomlásának megértéséhez értékes adalékot szolgáltathat az ismert történesek — a Ben Bella elleni katonai puccs és a Bumedian halálát követő változás — elméleti megvilágítása. A Ben Bella elleni akció gyökerét elsősorban a felszabadító mozgalom kettősségében fedezik föl, egyrészt a városi, főleg a kispolgári elemek és a falusi, hegyi rétegek közötti ellentétben, valamint abban, hogy a győzelem után a városi proletariátusból, a föld nélküli mezőgazdasági munkásokból és a radikális kispolgárságból álló mozgalom társadalmi átalakulást és radikális gazdasági változásokat követelt, a városi kispolgárság és a falusi gazdagabb rétegek ezzel szemben a függetlenség kivívásával befejezetnek tekintették a mozgalmat. De elemzük a Ben Bella-féle kísérletet és annak kudarcát is, méghozzá Ben Bella egyik munkatársának tollából, tehát a vele rokonszenvező érzőtől, aki a függetlenség elnyerése utáni Ben Bella-korszakban elemzi a különféle társadalmi erők közötti harc kibontakozását, ennek hatását a felszabadító harcban egységesen résztvevő mozgalom megbontására és az uralkodó párt belső válságára, mindezt kiegészítve a további tár-

sadalmi rétegződés elemzésével, többek között az állami bürokrácia és technokrácia kialakulásának ismertetésével is.

Hasonló elmélyültséggel elemzik azt az új nemzeti konszenzust, amelyet Bumedien megteremtett. Még nagyobb érdeklődésre tarthat számot az a kép, amelyet a fejlődés mai modelljéről festenek, kimutatva többek között a nagyarányú beruházásokat és a gyors fejlődést, amelynek eredményeit azonban nagymértékben semlegesítette az évi 3,7 százalékos népességyarapodás, valamint az élelmiszer-behozattal való mind fokozottabb függőség.

A Bumedien-rendszer kritikája viszont már a bevezetőben említett intellektuális ítélkezéstől terhes, hiszen számtalan országról elmondhatnánk ugyanazt: „a sajtóságos nemzeti, népi, jakobinista módozatú, etatisztikus-technokratikus szocializmus átalakult egy hagyományosan vallási beállítottságú reformizmussá, amely a politikai irányítás szerepét érvényesíti” és „a gazdasági helyzet igen nehéz — növekszik a munkanélküliség, rosszul működnek a szolgáltatások különféle szektorai, akadozik a fogyasztás stb.”

Még hiányosabb a mai Sadli-rendszer megvilágítása. Itt ugyanis még az elemzés elmélyültsége és szellemi értéke sem kárpótol a leegyszerűsítő ítéletekért. A szerzők között ugyanis csak abban van eltérés, hogy egyesek a Bumedien-rendszer erényeit kériki Sadlitól számon, mások viszont a Bumedien elleni kritikát terjesztik ki Sadlira is, mivel „a rendszer militarizálódása és a népi erők elszigetelődése semmiképpen sem újdonság”.

Mindettől függetlenül azonban az elemzések értékét növeli, hogy képet kapunk a fejlődő országok számos mélyreható társadalmi folyamatáról a gyarmaturalom elleni harc egységének megbomlásától, a fejlődésért vívott küzdelem nehézségein át, egész addig, hogy a problémák a forradalomban kialakult hatalmat is eltávolítják a tömegektől. (Így például többek között adatokat kapunk arról, hogy az 1969. évi 72-ről 1980-ban 870-re növekedett a különféle sztrájkok száma, másrészt ezek a sztrájkok mind gyakrabban irányulnak az állam, mint első számú munkaadó ellen,

hiszen 1969-ben a sztrájkok 2,7 százaléka játszódott le az állami szektorban, 1972-ben már 15,7 százaléka, 1977-ben 36 százaléka, sőt 1980-ban már 45,7 százaléka.) Még azt a következtetést is levonják, hogy a fejlődő országok problémái — a megoldás katonai kísérletének kudarca után — csakis a társadalom haladó átalakulásának meggyorsításához vezethetnek. Ebbe az átalakulásba még az öngazgatást is beleépítik, s a következtetést a lengyel példából vonják le: „A lengyel lecke beszédes: a hatalom egyetlen értékes kritikája az lehet, amely favorizálja a néptömegeknek önmaguk megszervezésére és önmaguk irányítására irányuló törekvését. A rendszer helyrehozhatatlan válsága nem vezetethet más eredményhez, mint a néptömegek azon akaratának kialakulásához, hogy önmagukat irányítsák.”

A GAZDASÁGI VÁLSÁG

A nemzetközi gazdasági válságnak a fejlődő országokra gyakorolt hatásáról a gazdasági problémákról, amelyek Algériát tipikus fejlődő országgá teszik, már nem kapunk olyan teljes képet, talán azért sem, mert az itt alkalmazott értelmiségi kritika az össztársadalmi kép felvázolására inkább alkalmas, mint a konkrét gazdasági elemzésre. Ezt leszámítva azonban adatokat kapunk az ország fejlődéséről, például arról, hogy 1972-től 1980-ig — főképpen pedig 1974-től 1980-ig — rohamosan megnövekedtek a társadalmi beruházások, mégpedig az első hároméves tervben, 1970-től 1973-ig, beruházott 10 milliárd algériai dinárról a következő hároméves tervben 30 milliárdra, sőt 1978-ban egyetlen év alatt 52,6 milliárd algériai dinárra. Ennek eredményeként rohamos fejlődésnek indult az algériai ipar, a textilipar például több mint megkétszerezte termelését, számos fém kitermelése és a cipőipar majdnem megkétszerezte, a vegyipar 42 százalékkal növelte stb. Ugyanakkor azonban adatokat kapunk a mezőgazdaság visszaeséséről is, elsősorban arról, hogy a mezőgazdasági termelés növekedése nem tartott lépést a népesség számának gyarapodásával, de az algériai mezőgazdaság abszolút szá-

mokkal mérve is lemaradt a többi ország mögött. Algériában például a hektáronkénti gabonahozam 0,63 tonna, a marokkói 0,84, a spanyolországi 1,47 és az olaszországi 3,01 tonnával szemben.

Mindez azonban legfeljebb csak nyersanyag lehetne a kőolajból származó megnövekedett jövedelemmel felgyorsuló fejlődésű országok eredményeinek és későbbi — vagy éppen a gyors fejlődéssel együtt járó — problémáinak feldolgozásához. Kis remekmű azonban a kettős számban közölt két elemzés is. Az egyik azt taglalja, hogyan teremt az állam piacot a magántőke számára is, részben az állami adminisztráció felduzzasztásával, a tisztviselők számának növelésével — Algériában például a közigazgatás az össz munkabéreknél körülbelül 30 százalékát fizeti ki —, de azzal is, hogy számtalan szociális juttatással javítja a dolgozók életszínvonalát. Így aztán még egy olyan szocialista társadalmat deklaráló, sőt a magántőke ellen határozott lépéseket tevő — például 1971-ben a kőolaj és a földgáz államosítása, 1972-ben az agrárreform, 1973-ban a nagykereskedelem, 1978-ban pedig a külkereskedelem államosítása stb. — országban is, mint Algéria tulajdonképpen gyorsított ütemben fejlődik a magántőke. Erről tanúskodik az is, hogy 1969 óta az öt munkásnál többet foglalkoztató üzemek száma 1845-ről 5000-re emelkedett. Ennek okvetlenül kihatása van a fejlődő országok általános helyzetére. (Bár itt a rendelkezésünkre álló adatok szerint India tipikusabb példa, mint Algéria).

A másik nagyon értékes elemzés arról szól, hogy a fejlődő országokban mennyivel kisebb az aktív lakosság aránya, mint a fejlődőkben, eszerint Franciaországban az össz foglalkoztatottak 42,9 százalékát alkotják a termelőmunkások (a mezőgazdaságban, erdészetben, halászatban és az iparban, bányászatban dolgozók), Algériában viszont csak 10,3 százalékát. Az arány még rosszabb, ha az összlakossághoz viszonyítjuk, mivel itt a százalékarány Franciaországban 19,3, Algériában viszont csak 5,7. Ebben a keretben a szerzőknek még arra is futja erejéből, hogy felhívják a figyelmet a fejlődő országok egy nagyon érdekes jelenségére, arra például, hogy

a gazdaság fejlődése a munkalehetőségek megteremtésében nem tud lépést tartani a lakosság számának gyarapodásával, a munkanélküliség mégsem növekszik ilyen arányban, mivel számtalan olyan megélhetési lehetőség van — a cipőtisztítástól a hordároskodáson át az utcai árusításig —, amelyek a fejlett országokban ismeretlenek, vagy pedig jóval kisebb mértékben léteznek.

EGYÉB PROBLÉMÁK

A Híd nagyságú folyóirat vaskos — 448 oldalas — száma több más problémával is foglalkozik. Sajnálatos, hogy egyik nagyon értékes tanulmánya — az algériai nők harcáról — szinte teljesen élvezhetetlenné vált azzal, hogy nyomtatáskor minden második oldal üresen maradt. Kárpótolt azonban bennünket számtalan más kérdés találó megvilágítása. A társadalmi átalakulásból eredő — vagy éppen abból fakadó, hogy a lakosság fele 15 éven aluli és egynegyede 5 éven aluli — lelki problémák tárgyalásától az irodalom és színház helyzetének felvázolásán át — aminek keretében utalni tudnak még egy nagyon érdekes problémára is: a köznyelvhez kapcsolódó színház meg a hivatalosan istáptolt „irodalmi” nyelv közötti ellentétre, vagy éppen arra is, hogy minden ország irodalmi életében föllelhető a sajátos „zsdanovizmus” — egész a nemzeté alakulás bonyolult folyamatának érzékeltetéséig, ennek keretében pedig a berber kérdés teljes értékű ismertetéséig.

A többi problémával kapcsolatos fejtegetés már azért is figyelmet érdemel, mert nagyon szépen illusztrálja, hogy milyen kényes dolog ítéletet mondani bármelyik fejlődő országról. Kiemelhetjük ugyanis az eredményeket is, meg a problémákat is, tehát veszélyes egyoldalúság csak az eredményeket, vagy csak a problémákat látni. Algéria konkrét esetében, ha az eredményeket nézzük, akkor ott vannak a kétségbevonhatatlan fejlődés tényei. Az egészségügyben például az, hogy kialakították a társadalombiztosítás rendszerét, társadalmisították az egészségügyet, bevezették az ingyenes gyógykezelést, növelték az egészségügyre fordított összegeket, olyan

gyors ütemben fokozták az egészségügyi káderek képzését, hogy 1973-ban még csak 93 orvos diplomált, 1974-ben viszont már 336 orvos és 144 fogorvos. De ugyanakkor ott vannak az elvitathatatlan problémák is: a függetlenség elnyerését követő évben Algéria 8 millió lakosra 40 000 kórházi ágygal rendelkezett, ma 18 millió lakosra viszont csak 45 000 kórházi ágygal, még mindig nagy a gyermekhalandóság, úgy hogy az öt éven aluli gyerekek 20 százaléka, tehát minden ötödik meghal. Egyes betegségeket még mindig nem tudtak fől-számolni, sőt ezer lakosra még mindig egy tbc-s beteg jut stb.

Még jellemzőbb a lakáshelyzet. Itt ugyanis hivatkozni lehet olyan adatokra, mint az, hogy 1966-tól 1977-ig 18 százalékkal növekedett a lakások száma; mégpedig 1,8 milliőről 2,8 millióra. De ugyanakkor olyan problémákra is, mint az, hogy ezt az eredményt semlegesíti az, hogy ugyanabban az időszakban 40 százalékkal növekedett a lakosság száma, hogy a lakások 70 százaléka túlszűfolt, hogy a lakosság 60 százalékának még mindig nincs a lakásban ivóvíze, a községek kétharmada nem rendelkezik egészséges ivóvízzel, a lakások 62 százalékának sem fürdőszobá-

ja, sem más egészségügyi, higiéniai be-
rendezése nincs, hogy a nyomornegyedek összetéskolt viskóinak aránya az 1966. évi 14 százalékról 1980-ban 25 százalékra emelkedett, hogy egy négyzetméter lakóterület ára az 1969. évi 750 algériai dinárról 1979-ben 3000 algériai dinárra emelkedett, hogy a lakásépítéshez hiányzik a szakképzett munkaerő stb. Ilyen adatok birtokában mindenképpen könnyű levonni azt a következtetést, hogy téves lenne a fejlődés bármelyik oldalának az abszolutizálása, akár az eredmények, akár a problémák túlzott előtérbe állítása és kiemelése.

*

Magától értetődően csak néhány vilálanást adhattunk ebből a gazdag és vaskos kötet felérő gyűjteményből. Összegezősként még csak annyit mondhatnánk, hogy szívesen olvasnánk ilyen áttekintést több fejlődő, el nem kötelezett országról is, mert az nemcsak egy-egy országot hozna közelebb hozzánk, hanem hozzájárulna ahhoz is, hogy jobban megértsük a világot, sőt még saját problémáinkat is.

BÁLINT István

MUNKATÁRSAINK

Lektor: Tumbász Erzsébet

A szerbhorvát nyelvű szövegeket magyarra fordították: Hornok Ferenc és Soltis Gyula

Angol nyelvű összefoglalók: Emih Anikó

Német nyelvű összefoglalók: Szenes György

Korrektorok: Smit Júlia, Kardos Julianna

SZÁMUNK SZERZŐI

- Dušan Popović,* a VKSZ TB és a JK SZ KB tagja, Újvidék
- dr. Szórád György,* a közgazdasági tudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar Informatikai és Munkaszervezési Intézetének igazgatója
- dr. Somogyi Sándor,* a Szabadkai Közgazdasági Kar Informatikai és Munkaszervezési Intézetének tanácsosa, rendszertervező, a közgazdasági tudományok doktora
- Szenes György* okleveles közgazdász, Szabadka
- dr. Jelena Bandin,* a közgazdasági tudományok doktora, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára
- dr. Vörös Imre,* a jogtudományok kandidátusa, Budapest, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa
- dr. Tóth Lajos,* a politikai tudományok doktora, az újvidéki Természettudományi és Matematikai Kar tanára
- Nagy László,* a Szabadkai Oktatásügyi ÖÉK titkára
- Láncz Irén,* a Hungarológiai Intézet munkatársa, Újvidék
- Bálint István* külpolitikus, a Magyar Szó külpolitikai rovatának állandó munkatársa, az SZVT Fordítószolgálatának vezetője, Újvidék
- Mendrei Ernő* külpolitikai újságíró, az Újvidéki TV szerkesztője
- dr. Vékony László* orvos, Szabadka
- Czékus Géza* okleveles biológus, Szabadka
- dr. Vajda Gábor,* az irodalomtudományok doktora, kritikus, Újvidék
- Cservenák Róbert* okleveles vegyész, Szabadka
- Gabrić Molnár Irén,* a politikai tudományok magisztere, a Szabadkai Közgazdasági Kar tanársegéde

LÉTÜNK

— társadalmi, tudományos, kulturális folyóirat. — Alapító: Vajdaság Dolgozó Népe Szocialista Szövetségének Tartományi Választmánya. — Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet, 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1. — Szerkesztőség: 24000 Subotica, Trg slobode 1/2., Tel.: 024/26-819. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Megjelenik kéthavonta. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a LÉTÜNK nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 140 dinár, egyes szárn ára 25, kettős szám ára 40 dinár, külföldre egy évre 280 dinár; diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum Nyomdájában Újvidéken.

